

તેઓ ધડીમાં એ પરત્રતાના જૂતને એમનો પીછો છોડવા આજીજ કરતા, ધડીમાં ગુસ્સે થઈ તેના ઉપર માથું અક્ષાળતા કે મુક્ષા મારતા. ‘આજીજ’ તેમ જ ‘ગુસ્સો’ એ બંને અશક્તિનાં સંતાન છે એ એમને નિર્મળ, વિકસિત તીવ્ર બુદ્ધિના અભાવે સૂઝ્યું નહિ. પરિણામે આજીજ અને ગુસ્સા દ્વારા તેઓ પોતાને વધારે ને વધારે અશક્ત બનાવતા ગયા.

અધકારમાં થઈને જ પ્રકાશમાં અવાય છે. નિષ્ફળતા જ સફળતાની સીમાએ પહોંચાડે છે.

હિંદી પરત્રતા જ્યારે હિંદીઓને અસહ્ય થઈ પડી અને એને હઠાવવાના ઇલાજ (આજીજ તેમ જ ગુસ્સો) તદ્દન નિષ્ફળ નિવર્ત્યા, ત્યારે એક વ્યક્તિએ એ ઇલાજોથી હાથ ધોયા. એણે તપ આદ્યું. તપથી બુદ્ધિને નિર્મળ કર્યા બાદ એ બુદ્ધિ વડે મનન કર્યું. એવા મનનને પરિણામે એણે ‘જોયું’ કે રાજકીય પરત્રતા એ તો માત્ર વ્યક્તિઓનો અંધાધૂંધીવાળો સ્થિતિનો ‘પડછાયો’ હતો. એને સમજાયું કે ‘પદાર્થ’ ખસે નહિ ત્યાં સુધી ‘પડછાયો’ હરગીઝ ખસી શકે નહિ. એણે શોધ્યું કે જડતા રૂપ ‘પદાર્થ’ ખસેડીને જ હિંદીઓમાં આત્મા-ચૈતન્ય-શક્તિ-ખુમારી જગત કરવાથી સામાજિક અંધાધૂંધી તેમ જ રાજકીય પરત્રતા રૂપ પડછાયા આપોઆપ અદશ્ય થશે.

પરંતુ આત્માને જગાડવાને આત્મા જ જોઈએ. બુદ્ધિ કાંઈ આત્માને જગાડવાની યોગ્યતા ધરાવતી નથી. જાગેલો આત્મા જ સૂતેલા આત્માને જગાડી શકે. બધો આધાર એક ‘જાગેલા આત્મા’ પર જ હતો.

એક દીવામાંથી હજારો બત્તી પ્રકટાવી શકાય છે. એક આત્મા કરોડો આત્માને પ્રદીપ્ત કરી શકે. તે તપસ્વીએ પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિને હજી આગળ ને આગળ દોડાવી, અને તે બુદ્ધિએ જોયું કે જે ‘એક’ને દૂંઢવો છે તે કાંઈ બહાર દૂંઢી શકાશે નહિ; પોતાનામાં જ તેને દૂંઢવો, પોતાનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટાવવું, પોતાનામાં સુષુપ્તિ હાલતમાં રહેલી અસાધારણ શક્તિને પ્રકટ કરવી.

એ છૂપી શોધ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં જ તે તપસ્વીએ સંપૂર્ણ મૌન સાથે આત્મવિકાસનું તપ આદ્યું. ધ્યેય નક્કી કરી, એના ઉપર દષ્ટિ સ્થિર કરી, એ ‘ભાવના’માં જ પોતાના ‘ભાવ’ને યોગપ્રેત કરી એણે યોગ સાધ્યો.

અને યોગને ક્ષી યોગ અસાધ્ય છે ।

તેણે પોતાનામાં રિન્ધ સક્રિય પ્રકટાવી, અને પછી એ વડે દિંદી આત્માઓને પ્રતીમ કરવાનો મહાવ્રત આરંભ્યો.

એ યોગીને આજે આખી દુનિયા ‘મહાત્મા ગાંધી’ને નામે પીજાને છે.

ધર્મજ્ઞાનિના સમયમાં પરમ પુરુષો ઉત્પન્ન કરવાની અવિચલ ક્રાંતિ આરતજૂમિએ સંપ્રદાન કરેલી છે. આરતજૂમિના આ ધર્મજ્ઞાનિના સમયે ભારતે મહાત્માજીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાની પ્રાચીન ક્રાંતિ કાયમ કરી છે.

એમનામાં નિર્મળ જીવિ દોવાને લીધે ઠાઠ પછુ પટનાનું આનંદસ્વરૂપ તેઓ સદૃશાશ્રયી અને સ્વભાવતઃ જોષ થઈ છે. એમની ચિહ્નિત્વાસ્વાભાવિક, તીવ્ર અને તલસ્પર્શી દોષ પટનાનું મૂળતરૂપ તેઓને દેખાઈ જાય છે, અને મૂળનસ્ત પર જ એમની ચક્રિત કામ કરવા લાગી પડે છે.

એમણે વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ બંને તરફ ખ્યાન આપ્યું છે. વ્યક્તિના આત્માને જગાડવા, તેની જીવિને નિર્મળ કરવા, તેના ચરીરને નીરાશી અને વિકસિત બનાવવા એમણે ધ્યાને શોધ્યા છે અને જતાવ્યા છે; અને સમાજને સંઘટિત કરવા સંઘબળ પ્રકટાવવા, સંઘબળને આકું અવળું ન વિખેરી નાખતાં શુદ્ધ જીવિધી નક્કી કરેલા એક ધ્યેય તરફ જ વહેવડાવવા એમણે યોજનાઓ યોજી છે.

એમણે વ્યક્તિમાં ચૈતન્ય પ્રકટાવ્યું છે, અને વ્યક્તિને ખેલવાનું શુદ્ધજન પછુ નૈયાર કરી આપ્યું છે, તેમ જ શુદ્ધસાત્ર પછુ તે સાથે જ રચી આપ્યું છે, અર્થાત્ વ્યક્તિગત જીવન અને સામાજિક જીવનના કાલુન પછુ પડી આપ્યા છે.

એમણે મનુષ્યના સર્વ વ્યવહારના લોભિયા તરીકે, ધર્મશુર તરીકે, રાજદારી નેતા તરીકે, સમાજસુધારક અને સમાજવ્યવસ્થાપક તરીકે, શિક્ષણસુધારક અને શિક્ષણપ્રચારક તરીકે, વૈદ અને તાલીમશાસ્ત્રી તરીકે, વ્યાપાર અને ફજરના દિશાસૂચક તરીકે, સાહિત્યશાસ્ત્રી તરીકે, રાજ તરીકે તેમ જ પ્રજા તરીકે, શિક્ષક તરીકે તેમ જ વિદ્યાર્થી તરીકે, ઉત્તમમાં ઉત્તમ તેમ જ નમ્રમાં નમ્ર મનુષ્ય તરીકે, જીવન જીવી બતાવ્યું છે અને જીવનસાત્ર પછુ રચી આપ્યું છે.

વળી સલામતનું અજીત રાશ્ત્ર ભારતપુત્રને આપી, તેઓમાં પોતાની બૂઝાવેલી સ્વતંત્રતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની મદત્તવાકાંક્ષા પણ જનમત કરી આપી છે.

એવે સમયે અવળી શુદ્ધિને સવળી કરી બૂલ્યાને ખરે માર્ગે દોરી જતા એ મહાન પુરુષે પોતે પ્રતિપાદન કરેલા-દાખલા દલીલ સાથેના-સર્વવ્યાપક સિદ્ધિ તેમની પોતાની જ વાણીમાં, પ્રસંગ તથા પુનરુક્તિનો દોષ ન આવે એ ધ્યાનમાં રાખી, યોગ્યક્રમમાં વિષયવાર રાષ્ટ્રીય દબે સમ્રેમાણ્ય ગોઠવી સર્વોપયોગી શ્રેષ્ઠ વાંચન સમાજને પૂરું પાડવાનો આ અમારો નમ્ર પ્રયાસ છે. 'ગાંધી-શિક્ષણ' નામ આપી આ સવળા વાંચનનો તેર ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પશુબળ અને શુદ્ધિબળ પર વિજય મેળવી શકે એવું એકનું એક બળ જે આત્મબળ છે તેને પ્રકટાવનાર 'સલામત' હોઈ સૌથી પહેલો એ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મેને માન્ય, સર્વ ધર્મોના મધ્યખિંદુ અને આત્મા સમાન, તથા મહાત્માજીના જીવન અને ઉપદેશોના ખીજ સમાન 'સલામત'ને છોડી બીજા કયા વિષયને પહેલો મૂકી શકાય ?

બીજા ભાગમાં 'ધર્મ' વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મો અને બ્યવહારોનું અવલોકન પોતાની શુદ્ધશુદ્ધિથી કરવાને પરિણામે મહાત્માજીએ જે કાંઈ આ વિષયમાં કહ્યું છે તે સર્વ ધર્મવાળાઓને માન્ય થાય એવું અને વિકાસક્રમ સૂચાડે એવું છે.

મન-વચન-કાયાનું આરોગ્ય કેમ સચવાય એ બતાવનાર 'આરોગ્ય'ને લગતો ઉપદેશ ત્રીજા ભાગમાં છે. 'કેળવણી' કેવી છે અને કેવી હોવી જોઈએ તેને લગતા તેમના દ્વિશાદર્શક વિચારો ચોથા ભાગમાં, અને પાંચમા ભાગમાં 'સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય'નું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે.

દોલતની ઉત્પત્તિ તથા ઉપયોગ વિષેના જ્ઞાનને છઠ્ઠા ભાગમાં અને આર્થિક મુક્તિનો માર્ગ દેખાડનાર 'સ્વદેશી'ને સાતમા ભાગમાં સ્થાન અપાયું છે. રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવનાને પોષનાર તથા પ્રજ્ઞની ખામીઓ ખુલ્લી કરી ઉંચા ગુણો અને લબ્ય આદર્શો શીખવનાર 'પ્રજ્ઞાધારણ' વિષયક તેમના લેખો આઠમા ભાગમાં સમાવ્યા છે. કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાંથી

રાજકીય ક્ષેત્રમાં સહ જાન આપણું જીવન વિસ્તૃત કરવાનાર 'રાજ્યનીતિ' વિષયક લેખો નવમાં ભાગમાં દાખલ કર્યા છે.

રાજકીય બાબતોમાં એટલો પ્રવેશ કરાવ્યા પછી-લોકજનકની એટલી તૈયારી કર્યા પછી-સ્વમાનનું બાન કરાવી પોતાનામાંથી ભૂરાઇ લઈ અન્યની ભૂરાઇનો અસંગ ઉપદેશનાર 'અસહકાર'નું ખામિંક અને રાજકીય ધુક્ત સંવાદની તાર્કિક આપનારા એમના કવનેનો દરમા અભિવારમાં અને ખારમાં મળી વધુ ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિસ્તૃત જ્ઞાનથી અનુભવાયલા એમના અંગત પ્રસંગો પ્રકીર્ણ સુત્રો તથા વિચારોનો તેરમા ભાગમાં સમાવેશ કરી તે ભાગને 'અંતર વિચાર' નામ આપ્યું છે.

મનુષ્યને અને સમાજને નીરોગી, સમર્થ અને સુખવસ્થિત કરવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવું તેમનું તમામ શિક્ષણ આમાં સમાવેશ પામે છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ મંથાવલિનો લાભ લેવા નાના-મોટા દરેકને, માત્ર તેમ જ ચહેરી જીવન જીવનારને, સ્ત્રી તેમ જ પુરુષને, વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષકને, વ્યાપારીને, સેવકને, તેમ જ રાજદારી પુરુષોને, બક્તો તેમ જ ધર્મશુરુએને આમદ્રૂપૂર્વક અરજ કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વની મુક્તિની સામાન્ય ચાવી જૂપાયેલી જોવામાં આવશે.

જૂદા જૂદા ધર્મપંથોની ખામિંક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને આ મંથાવલિના વિચારો વાંચી-વંચાવી-સમજાવી દસાવવાથી ધર્મની અચ્છી ભૂમિકા તૈયાર થયેલી જણાશે, અને તે ભૂમિકામાં કોઈ પણ ધર્મના ખાસ તત્ત્વો ઉગાડવાનું સહેલાઈથી અને આગ્રાદ રીતે બની શકશે.

તમામ ધર્મોના આચાર્યોએ, સાધુ-સંન્યાસી-ખાવા-ફરીર-મુદલા-મોલવી-પાદરીઓએ તેમ જ મંદિર-દેવળ-દેરાસર-મસ્જિદ-ઉપાશ્રય-અભિયારી-ધર્મશાળા તથા મુસાફરખાના ઉપર કાબુ ધરાવનારાઓએ આ તેર પુસ્તકો પોતાને લઈ આવનાર જનાર સર્વેને વાંચવા માટે ખુલા રાખી તે મારફત દેશની તથા ધર્મની વર્તમાન સ્થિતિનો સપૂર્ણ અભ્યાસ કરી-કરાવી પોતાના ઉપદેશનો પ્રવાહ સમયાનુસાર બદલી-બદલાવી પ્રજામાં ધર્મભાવના જાગ્રત કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ છે.

વળી તેને સાધન તરીકે કામે લગાડી દરેક ધર્મમાં, રાજકીય અવસ્થામાં, દુનિયાદારીના વ્યવહાર વિગેરેમાં પેસી ગયેલા સડા દૂર કરી દરેક વાંચક-વિચારક પોતે પોતાના ધર્મનો ઉદ્ધાર સરસ રીતે, સહેલાઈથી અને સંગીનપણે કરી શકશે.

ધાર્મિક પુસ્તકો અસલ દબથી અમુક પ્રસંગે વંચાય છે તેવી જ રીતે વાંચતાં ન આવડતું હોય તેવા માણસોની આગળ મહોદ્દે મહોદ્દે, દરેક ગામે અને દરેક ધર્મસ્થાને આ પુસ્તકો વંચાશે તથા તે ઉપર કવિવર્ગ રસમય કાવ્યો, ગરબીઓ, ભજનો તથા સંગીતો સૂધરેલી તેમ જ આમ્ય ભાષામાં રચી આ શિક્ષણનો ફેલાવો કરશે તો હિંદુનું અનહદ શ્રેય થશે.

હિંદુસ્થાન જેવા જૂદા જૂદા ધણા ધર્મમતવાળા વિશાળ દેશમાં ધાર્મિક કેળવણી કોષ્ટ પણુ એક ધર્મમાં આપી શકાય નહિ ત્યાં આ ગ્રંથાવલિ દરેક શાળામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ ગ્રંથાવલિના બાલ-અભ્યાસીઓની પરીક્ષા લઈ વખતોવખત હરિકાષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્તરનાર શાળા અગર તેના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન તરીકે મદદ, છાત્રવૃત્તિ અગર ઇનામ આપવાની જૂદે જૂદે ઠેકાણે વ્યવસ્થા થશે, અગર શુભ પ્રસંગોએ આ પુસ્તકો ઇનામ તરીકે વહેંચાશે તો પૈસાનો ખેશક ધણો જ સદુપયોગ થયો ગણાશે. અમારી મારફત આ પુસ્તકોની નકલો વહેંચાવી પૈસાનો સદુપયોગ કરવાની કોષ્ટને ઇચ્છા હશે તો તેમને તેમની ઇચ્છા અમલમાં મૂકી આપવા બનતો પ્રયત્ન કરીશું.

અનેક સ્થળેથી એકત્રિત કરેલા ગાંધીજીના બધા ગ્રામ્ય વિચારોની ગોઠવણીમાં અમુક અમુક સ્થળે બે અથવા વધારે ફક્કરાઓની વિચારશ્રેણીમાં રસ અને એકતા જળવાય તે માટે અનુસંધાન તરીકે થોડા શબ્દો ન છૂટકે જ ઉમેર્યા છે, અને તે આવા [] કૌસ વચ્ચે મૂકેલા છે.

પ્રખ્યાત નામોની ઝાળખ ફૂટનોટમાં આપેલી છે. આ ઉપરાંત આપવાયોગ્ય જણાયેલી કેટલીક નિર્વિવાદિત હકીકત તે તે ભાગના પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલી છે; અને દરેક ભાગના દરેક લેખના પેરેગ્રાફના આધારની નોંધ તે તે ભાગને છેડે આપવામાં આવી છે.

મહાત્માજીએ જાહેર કરેલો કોષ્ટ પણુ વિચાર અથવા સિદ્ધાંત આ પુસ્તકોમાં રહી જતો નથી એમ અમે માનીએ છીએ; છતાં આ

પુસ્તકોમાં નહિ આવેલા એવા કોઇ પણ આધારભૂત વિચાર અગર સિદ્ધાંત તરફ અમારું ધ્યાન જોડવામાં આવશે, અગર બીજી કોઇ રીતે આ પુસ્તકો વધારે ઉપયોગી બનાવી શકાય તેવી સૂચનાઓ મળશે તો અમે તે માટે આભાર માની બીજી આવૃત્તિ વખતે મળેલી સૂચનાઓનો ઉપયોગ કરીશું.

મહાત્માજી તેમ જ તેમના સિદ્ધિાંતોને બિલકલ હોઇ આ પુસ્તકોનો 'કોપીરાઈટ' અમે રાખ્યો નથી, એટલે કોઇ પણ માણસ કોઈ પણ ભાષામાં કોઇ પણ ટેકાણે અસલ અગર ભાષાંતર કરી છાપી-છપાવી શકે છે.

આ પુસ્તકોનાં ગુજરાતીમાંથી જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં ઉત્તમ ભાષાંતર કરી શકે એના ચારિત્ર્યવાન સલામતીઓને તે કામ તાકીદે ઉપાડી સેવા વિનંતિ છે.

મહાત્માજીના સિદ્ધિાંતોના ટેકા ૩૫ અગર તે સિદ્ધિાંતોને આગળ વધારે તેવા પોતપોતાના ધર્મના ઉત્તમ દૃષ્ટિાંતો અગર સિદ્ધિાંતો પૂરા પાડી શકે તેવા સ્વાર્થત્યાગીઓને તેનું કામ તાકીદે ઉપાડી લેવાની પણ અમારી તેટલી જ નમ્ર અરજ છે.

ખરા ઉત્સાહથી અને સ્વાર્થત્યાગથી આ દિશામાં કોઇ પણ કામ કરવાનું માથે લેનારને અમારાથી બની શકતી દરેક મદદ કરીશું.

જે જે પ્રકારેકોના પુસ્તકોમાંથી મહાત્માજીની વાણીનો સંમદ કરવામાં આવ્યો છે તે બધાનો તથા આ કાર્યમાં મદદ કરનાર, અમારા કાર્યાલયના એવાવૃત્તિવાળા ભાઈઓ સહિત સર્વેનો અનુકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

મહાત્માજીના જીવનની રૂપરેખા.

તા. ૨ ઓક્ટોબર ૧૮૬૯ ના રોજ પોરબંદરમાં જન્મ; પિતાનું નામ કરમચંદ ગાંધી, જે પ્રથમ પોરબંદર અને પછી રાજકોટના દિવાન હતા; કેળવણી: કાઠિયાવાડ હાઈસ્કૂલ, લંડન યુનિવર્સિટી અને ઇનર ટેમ્પલ; ૧૮૮૧ માં શ્રીમતી કસ્તુરબાઈ સાથે લગ્ન; ૧૮૯૧ માં મુંબઈ હાઈકોર્ટના એડવોકેટ; ૧૮૯૩ માં દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાતે; ગોરાઓનો વિરોધ; છતાં સુપ્રિમ કોર્ટના એડવોકેટ તરીકે દાખલ થયા; ૧૮૯૪ માં 'નાતાલ હિંદી મહાસભા'ની સ્થાપના કરી; ૧૮૯૫ માં આફ્રિકાના હિંદીઓના હક્કના રક્ષણ માટે હિંદમાં ચળવળ ચલાવી; દક્ષિણ આફ્રિકાના વિરોધીઓને હાથે રચાયેલા કારસ્થાન પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા જતાં કિનારા પર ઉતરતાં જ તેમનું ખૂન થવું ત્યાંના પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટની પત્નીએ અટકાવ્યું; ૧૮૯૯ માં બેન્ગલુરુમાં ધવાયેલા યોદ્ધાઓની સારવાર કરનારી એક દુકાનીની સરદારી લીધી; ૧૯૦૧ માં તબિયત સુધારવા હિંદમાં પાછા ફર્યા; કલકત્તામાં ભરાયેલી ૧૭ મી મહાસભામાં ભાગ લીધો; દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના મુકદ્દમા ઉપર વિચાર ચલાવવા માટે નિમાયેલા મી. એમ્બરલેન આગળ તે રજુ કરવા નાતાલ પાછું જવું પડ્યું; ટ્રાન્સવાલની સુપ્રિમ કોર્ટના એટર્ની તરીકે નામ નોંધાવ્યું; 'ટ્રાન્સવાલ પ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિએશન'ની સ્થાપના કરી તેમ જ તેના મંત્રી તથા કાયદાના સલાહકાર થયા; 'ઇન્ડિયન એપિનિયન' નામનું પત્ર ૧૯૦૩ માં શરૂ કર્યું; ૧૯૦૪ માં દક્ષિણ આફ્રિકાના મજૂરો અને માલેકો વચ્ચે ચાલેલી તકરારના પરિણામે થયેલા અનુભવ ઉપરથી અને રરિકનની તેમના ઉપર થયેલી અસરથી 'રિનિફ- નિવાસ'ની સ્થાપના ૧૯૦૪ માં કરી; તે જ સાલમાં જોહાનીસબર્ગમાં મરફી અટકાવવાનું કામ કર્યું; ૧૯૦૬ માં જુલુ બળવા વખતે મુઠ્ઠા હિંચકનારાઓની સરદારી લીધી; 'એશિયાટિક લો' નામના કાયદા સામે

અરે, સર કરી; 'સલામત'ની જાણ અરે; પકડાયા અને ૧૬ બારી;

ફરી સલામત થઈ કપો; ફોફ યમ; ૧૯૧૪ માં ઈંગ્લાંડની મુલાકાત લીધી; ૧૯૧૫ માં હિંદ પાછા ફર્યા; તે જ વર્ષના મે માસમાં 'સલામત' આશ્રમની સ્થાપના કરી; ૧૯૧૭ માં ચંપારણની કુચિ મંચા; ૧૯૧૮ ના માસમાં ખેડા જીલ્લાના સલામતનું મંડાણ તેમની આગેવાની નીચે થયું; અને જૂનમાં સફળ થયા; તે જ સાલમાં દિલ્હીની યુદ્ધપરિષદમાં ભાગ લીધો; અને ખેડામાં લશ્કર ભરતીયું કામ કયું; ૧૯૧૯ માં 'વૉર ઇન્ડિયા' અને 'નવજીવન'નું તંત્રીપદ સ્વીકાયું; 'રૉલિટ' કાવંદા સામે ૧૯૧૯ ના એપ્રિલની છઠી તારીખે સલામતનો આરંભ કર્યો; તેથી આખા દેશમાં જાગૃતિ આવી ગઈ; દિલ્હી જતાં તેમને સરકારે અટકાવ્યા; સરકારે તેમને ત્રિરૂત્તાર કર્યા એમ સમજવાથી લોકોએ પંજાબ, અમદાવાદ વિગેરે સ્થળોએ ભારે રમખાણ મચાવ્યા; દિલ્હી જતાં રસ્તામાંથી તેમને મુંબઈ પાછા લાવવામાં આવ્યા; ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરમાં દિલ્હી ખિલાફત પરિષદને ખિલાફતની ચળવળ ઉપાડી લેવાની સલાહ આપી; અમૃતસર મદાસભામાં 'મુધારા' ના અમલ માટે સહકારનો ઉપદેશ કર્યો; પરંતુ પંજાબ-ખિલાફતના બનાવોથી સહકારની સર્વ આચા વ્યથા જતાં ૧૯૨૦ માં કલકત્તા મદાસભાની ખાસ બેઠકમાં અસહકારનો ઠરાવ પાસ કરાવ્યો; તે જ સાલના નવેમ્બરમાં 'યુજરાત વિદ્યાપીઠ'ની સ્થાપના કરી; નામપુરની મદાસભાની બેઠકમાં મદાસભાનું ધ્યેય નક્કી કરાવ્યું; ૧૯૨૧ ના એપ્રિલમાં ખેડવાડાનો કાયકમ નક્કી કર્યો; તે જ સાલની ત્રિશમી જૂન પહેલાં 'તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ'માં કરોડ રૂપિયા એકઠા કરાવવામાં સાધનજૂત બન્યા; મુંબઈમાં થયેલાં તોફાનની યાંત્રિ કરાવી; અમદાવાદ મદાસભાની બેઠક વખતે દીકરેદર નિમાયા; ૧૯૨૨ માં બારડોલી

સવિનય ભંગની કરેલી તેમારી ચૈરીચૌરાના અત્યાચારોને લીધે પડતી મુશ્કેલી; રાજદ્રોહી ત્રણ લેખો માટે આજ્ઞાદ થયા; છ વર્ષની સાદી જેલ મળી; શાંતિ અને સ્વદેશીનો સંદેશો આપી ચડેલી રજા ભોગવવા યરોડા જેલ સીધાવ્યા; તે વીર મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની વાણીનું હૈ વાંચક ! હવે તું અમૃતપાન કર.

ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો.

‘નવજીવન.’ પ્રકાશક: નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

‘હિન્દ સ્વરાજ્ય’ પ્રકાશક: રાષ્ટ્રીય સાહિત્યમંડળ અમદાવાદ.
પ્રથમ આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘યંગ ઇન્ડિયા.’ એસ. ગણેશન, ટ્રીપ્લીકેન, મદ્રાસ. ઇ. સ. ૧૯૨૩.

‘મહાત્મા ગાંધીની વિચાર સૃષ્ટિ.’ ભાષાંતરકર્તા તથા પ્રકાશક:
મયુરાદાસ ત્રિકમજી, બમ્બરગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ. સં. ૧૯૭૫.

‘સ્પીચીઝ એન્ડ રાઇટીંગ્ઝ ઓફ મહાત્મા ગાંધી.’ પ્રકાશક: જી. એ.
નટેસન, મદ્રાસ. તૃતીય આવૃત્તિ. ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન.’ પ્રકાશક: સરતું સાહિત્ય વર્ધક
કાર્યાલય, મુંબઈ. તૃતીય આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘મારો જેલનો અનુભવ.’ } પ્રકાશક: ગાંધીય સાહિત્ય મંદિર, મુરત.
‘સ્વદેશ્ય.’

‘ઇન્ડિયન હોમરૂલ.’ પ્રકાશક: ગણેશની કં. મદ્રાસ. પંચમ આવૃત્તિ.
ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘પત્રો.’ પ્રકાશક: સેવક કાર્યાલય, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ.
સં. ૧૯૭૮.

અનુક્રમણિકા.

ક્રમાંક. લેખ. પૃષ્ઠ.

જેલપ્રકરણ (પ્રથમ ખંડ)

૧.	અગ્નિપરીક્ષા	૧
૨.	જેલ જન્માનો દેવ	૫
૩.	જેલનું રહસ્ય	૧૦
૪.	જેલની મહત્તા	૧૪
૫.	જેલના દુઃખમાં મુખ	૨૩
૬.	અસહકારીનું જેલજીવન	૩૧
૭.	જેલીઓને ઉપદેશ	૩૪
૮.	માલ-મિલકતનો ભય	૪૦

અસહકારની લડત (દ્વિતીય ખંડ)

૯.	અપેક્ષા અંગ્રેજને	૪૩
૧૦.	અંગ્રેજ બાધઓને	૪૮
૧૧.	વાઈસરોયને	૫૨
૧૨.	મળમતને માત્ર	૫૭
૧૩.	કુબેશ	૬૨
૧૪.	બેદો બળવો	૬૬
૧૫.	અમદાવિદિ	૭૨
૧૬.	અદલાવતી ધૂત	૭૬
૧૭.	જૂસમ સામે સંયમ	૮૦

૧૮.	ક્રમન અને સહનશીલતા	૮૭
૧૯.	ધર્મની કસોટી	૧૦૦
૨૦.	સવિનય ભંગ	૧૦૫
૨૧.	બૂલ્યા સાથી ફેર	૧૨૭
૨૨.	અદાલતમાંજો કરાર	૧૩૬
૨૩.	સંદેશો	૧૪૭
૨૪.	સવાલજવાબ	૧૪૯
પરિશિષ્ટ ક		બારડોલી તાલુકાનો	
		સવિનય ભંગનો ઠરાવ		...	૧૫૨
પરિશિષ્ટ જ		બારડોલીમાં મહાસભાની કારોબારી			
		સમિતિએ કરેલા ઠરાવો		...	૧૫૩
પરિશિષ્ટ ગ		દિલ્હીનો ઠરાવ		...	૧૫૯
આધારની નોંધ		૧૬૧

ગાંધી=શિક્ષણ.

અસહકાર

(તૃતીય વિભાગ.)

જેલ પ્રકરણ.

(પ્રથમ અંક)

૧. અગ્નિપરીક્ષા.

૧. [સરકારી અદાલતોનો જાહેરકાર કરવો એ તો અસહકારીઓનો આજ્ઞાકાંક્ષા ધર્મ થઈ પડ્યો છે. તેથી તેઓ કોઈની ઉપર આરોપ મૂકીને સરકારી, દિવાની કે ફોજદારી અદાલતોનો આસરો ન લે એટલું જ નહિ, પણ પોતાના ઉપર ચૂકાવેલા આરોપમાંથી મુક્ત થવા જગ્યા સહ્યો પણ ન કરે. પરંતુ] જો કોઈ અસહકારીની સામે ખોટા કેસ ઉભો કરવામાં આવે તો તેણે શું કરવું જ જવાનું એટલું જ જાણે કે જેની સામે સરકારે ખોટા તરફમોટા આપ્યાં તેઓ તો જેલ મેજની ચૂક્યા છે. જેઓની સામે ખોટા કેસ

જોતા દાવા લાવે તે જો ફરિયાદી ખાનગી પંગ આમળ પતાવટ કરવા જવા તૈયાર ન હોય તો કોર્ટમાં પોતાને જે કાંઈ કહેવું હોય તેનો એકરાર રજુ કરે અને પોતાનો સાક્ષી પૂરાવો હોય તે પણ જોઈએ તો રજુ કરે. પણ પોતાની બાબત રાખીત કરવા સારું દલીલ કે વકીલ ન આવે. આમ કરવાથી સંભવ છે કે ચૂકાદો એની તરફેણમાં આવે. પણ વિપરીતમાં વિપરીત કસ્ટી લઈએ તોપણ કદાચ એને કોઈ ભામટાને લાય પોતાનું ધન કે મિલકત જવા દેવા વારો આવે. એથી વધુ મોટું જોખમ તો એ માર્ગમાં નથી જ અને ભારેમાં ભારે વકીલોને રાખીને લાખો રૂપિયાનાં પાણી ક્યાં છતાં પણ ભલભલા કેસોમાં અવળા ચૂકાદા અપાયાના દાખલા તો ક્યાં થોડા જન્યા છે ?

૨. [વગર કારણે જલમાં જઈને ખેસવું એ તો તાક્યા વગરનું ફોડવા જેવું થયું. પણ ધર્મ પાળતાં અને ફેલાવતાં જો જલ મળી જાય અને તેથી જો અસહકારી ડરી જાય તો તે લડતને કલંક લગાડે, તેમાં ભંગાણ પાડે અને નિષ્ફળતા બોરી લેવડાવે. ડરવું એ અસહકારીના ધર્મની વિરુદ્ધ છે. કેમકે સત્ય એ જ તેનું સાધન અને જીવન મઠ પડે છે.]

૩. છતાં સમજી વર્ગોમાં પણ હજી એવા લોકો પડ્યા છે, જેઓને હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતાને માટે જલ જવાના માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા નથી ખેસતી. તેઓનું કહેવું એમ છે કે પાણીદાર માણસો જલમાં જઈ જઈને ખેસે તેમાં દેશ એટલા કાર્યદક્ષ માણસોની સેવા ખોઈ ખેસવા ઉપરાંત ખીજી કંઈ સુકળ મેળવે છે ? આમ કહેવું એનો અર્થ તો એ થયો કે લડાઈની અંદર શૂરામાં શૂરા સિપાઈઓએ લડાઈને મોખરે રહી મરવાનું જોખમ ન ખેડતાં સૈની પાછળ રહેવું કે જોયો તેની જીવિ અને સલાહનો લાભ લશ્કર ન ખોઈ ખેસે ! આવી દલીલો કરનારા પોતાની નારિતકતા અને અશ્રદ્ધા માત્ર સૂચવે છે. તેઓ શૂલી જાય છે કે લોકમાન્યે પ્રજા ઉપરનું પોતાનું અધ્યાગ જન હિંદુસ્થાનને માટે વારંવાર જલ ભોગવીને જ મેળવ્યું હતું.

મનુ ધિરતે શુભાએ ચડીને મેળ લીધું એ તેના હવાપર્મની પરાકાષ્ટા હતી. કર્ણલાના મેદાન ઉપર ઈમામ દસને આપેલા ભાષે હંરલામને દુનિયામાં અન્યેષ કરી મૂક્યો. સૂરને ખાતર જે જે અનંત આપણાઓ ઉઠાવી તેને લીધે જ હરિશ્ચંદ્ર અમર થયા. આજનું દિગ્દુરયાન પણ મહાનુ વિભૂતિઓએ પાવન કરેલો શુદ્ધ આત્મપત્તનો આ સનાતન માર્ગ સ્વીકારીને પોતાનાં લાખો સંતાનોને સ્વાનંત્રની પત્તવેદિ ઉપર હોમવા તૈયાર નહિ થાય ત્યાંમુઠી સ્વર્નત્રતાથી વિમુખ રહેશે. મહાપતનું મંગલાચરણ આજે દળરો આરિઘ્નવાનુ તિહીઓએ સ્વેચ્છાપૂર્વક સરકારની જેમો શીધીને કરવાનું છે. અસહકારની પ્રતિજ્ઞા એ દેવુઠી હથાપેલી છે કે તેમાંથી રાખૂનું ઉચામાં લૂથું આરગ્ય રૂપી ધન અભિપરીક્ષામાંથી પસાર થઇને બહાર સોજે કળાએ જગડી હો. આપણે સ્વર્નત્રતાના ખસા ઉપાસક હોઇએ તો પ્રાણ સારીરને છોડી જાય તે ધરી મુઠી સંકરો અને દુઃખોથી ન દારનાં તેમને વધાવના રહેતું જોઈએ, એ જ મુક્તિનો માર્ગ છે. બચાવ સોધશે તે નાસ પામશે. મરીને છવવાનો મંત્ર સાધશે તેનું જ છવ્વું સ્વાર્થક થશે. જાણીજોઈને ભોગવેલા દુઃખની પાછળ દબેલાં સુખ રહેલું છે.

૪. [સરકાર તરફથી મૂકાયેલા ખોટા આરોપનો બચાવ સરખો પણ ન કરીને દળરો દેશસેવકાએ મુઠે મોંએ ભાવની જેલ માગી લીધી છે. વીર પુરુષોએ તો દેશસેવા વદાતી કરી જેલનાં દુઃખોમાં ફરતે ચડેરે મુખ માન્યુઃ પણ આવા પુરુષો પાછળ ભમી ભમીને આરોપો જોઈવવામાં અને જેલમાં પણ તેમની સંભાળ રાખવામાં સરકારને આછી તકલીફ નહિ પડી હોય.]

૫ આ બધા ખટપટ નહીં જો સરકાર એકેએક અસહકારીને દા તો તેના અસહકારને સાર માગી માગવાને સાર, નહિ તો અમુક તારાખ પડેલા નજીકમાં નજીકની પોલિસચોક્કા પર જઈને પકડાવાને સાર હાગર થવાનો એક જ એકસામંટો દુકમ તો તો વળી હું સપૂલું સ્વરાજ્ય મળ્યું સમગ્ર મારે દિસાએ

સરકારનો એવો કાષ્ટ પણ હૂકમ હિંદુસ્થાનને માટે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય છે. એ રીતે એકેએક અસહકારીની બલાથી મુક્ત થવામાં સરકારને પણ સુખ છે અને અસહકારીઓને સાર પણ એ ધણા દિવસની મુખ લાગનારે લાવતું બોજન છે. અસહકારીઓનું સત્વવાક્ય જ 'સ્વરાજ્ય મા જોલ' એ છે.

૨. જેલ જવાનો હેતુ.

૧. જેલો લોકજવાનો અર્થ શા છે તે સંબંધે સમજદાર ન રહે એમ હું ઇચ્છું છું. સરકારને પગવવાના હેતુથી તે વધારી નથી લેવાની, જોકે તેમાં સરકારને પગવણી થાય છે ખરી. પણ આપણે તો તેને એટલામાટે વધારી લઇએ છીએ કે જે સરકારને આપણે નબલિય પાળી માનીએ તેના રાજ્યમાં છૂટા રહેવું આપણને ગેરમુનાસબ લાગે છે. આપણે આ સરકારના અંકુશમાં જરા મે રહીએ એવા નથી એ તેને બતાવી આપવા સાર આપણે આકાશ-પાનાજ એક કાચાં જોઇએ.

૨. વળી આપણો અનાદર અમે તેટલો સાદર હોય જ્યાં બીજા કોઇ સરકારે પોતાનો આલો અનાદર તો આજસુધી સાંખ્યો નથી. એટલે એમ ખૂંટીથી કહી શકાય કે અત્યારસુધી આપણે જેલ બહાર ફરીએ છીએ તેનું કારણ આપણે પોને પણ છીએ. તેમજ સરકાર પણ છે. આપણો સંપ જોઇ જોડીને આરતેકદમ કૂચ કરે છે. હજી તો આ સરકારના કેટલા મે કાચાનું આપણે રવેન્ડાપૂર્વક પાલન કરી રહ્યા છીએ. ટાંખણા તરફ, મહાસર સરકારના દુકમનો અનાદર કરીને પકડનાં મને કેન્દ્ર રોકનાર નહોતું, પાંચ મે જ એ અવસર જોતો હતો. મારે કદાચ કહો કે મારી નમજાઇ કહો, પરંતુ સરકારી 'નરક' માં બિનપરવાનમીએ પ્રવેશ કરવાના અપરાધ માટે પકડનાં મને રોકનાર બીજું કોઇ કાચું નહોતું. સરકારી 'નરક' ને હું સરકારની નહિ પણ પ્રજાની નિંદન મનું છું. મારે મન તો જા. સરકાર લોકની પ્રતિનિધિ કેદવાની મે મરી નહિ છે એટલે એક તરફથી કહેવું કે પાળી . .

જેલની બહાર રહેવું એ દુઃખમય છે અને જીજ્ઞાસુ તરફથી પકડવાનું નીતિયુક્ત છે એટલામાટે નહિ, પણ યુક્તિયુક્ત-તરતને માટે જરૂરનું બાણીને ઇશ્વરપૂર્વક ટાળવું એ જોમાં દેખીતો વિરોધ છે.

૩. પરંતુ ન્યાસિધી પ્રજા પૂરેપૂરી સવિનય બળવો ઉદાયવાને તૈયાર ન હોય, સ્વેચ્છાપૂર્વક દૂક્રમ ઉદાયતા થઈ જવાનું અને અહિંસાનું પાલન કરવાનું વાતાવરણ પૂરું બન્યું ન હોય આપણામાં આત્મવિશ્વાસ આવે એટલું સામુદાયિક બાંધકામ આપણે કર્યું ન હોય ત્યાંસુધી આપણે જેલ ટાળી શકીએ છીએ. તેટલા માટે શાન્તિમય બળવો ઠીકી શકાય એવડા પાયા ઉપર કાગદાનો સવિનય લગં ઉપાડતા આપણે ખામોશ ખાઈએ-અને આપણે કાર્યક્રમ સ્વાભાવિક રીતે કરતે કરતે જેલ મળી જાય અથવા તો બળવો નહિ તો બળવાથી સહેજ જ ઉતરતા દરજ્જાની એવી આપણા કાર્ય અને વિચારની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરતાં જેલ મળી જાય તો તેને આપણે વધાવી જ લઈએ.

૪. એટલે આટલું તો સ્પષ્ટ છે કે આ રાજ્યમાં જેલની બહાર આપણે રહ્યા છીએ તે ખાસ કારણોને લીધે જ છે. આપણે જેલમાં જઈએ અથવા તો સરકારને આપણી મરજી પ્રમાણે નમાવીએ ત્યારે જ આપણે સ્વરાજ્ય મેળવ્યું કહેવાય. માટે આપણા કેદમાં પડવાથી સરકારને પન્વણી થતી હોય કે ટાઢક વળતી હોય, પરંતુ આપણે માટે તો માનભર્યો અને સલામત માર્ગ જેલમાં જવાનો જ છે. આ વિચાર સ્વીકારી લઈએ તો પછી આપણી ફરજ બળવતાં બળવતાં જેલ મળી જાય તેમાં આપણે સુખ જ માનવું જોઈએ; કારણ આપણું બળ એટલું વધું, આપણી ફરજ બરોબર બળબ્યાની કિંમત આપણે ચૂકવી આપી. આપણું સાચું બળ બતાવી દેવું એ જ જો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચળવળ ગણાય તો પછી આપણે શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ કે દરેક જેલનો પ્રસંગ લોકોનું બળ વધારે છે અને સ્વરાજ્યને નજીક અને નજીક આણે છે.

૫. જેલ એ દમિયાને સાર જીવમી યજ્ઞમાં સ્વનંત્રતાનો દરવાજો તો રહેશે જ. પણ જેલમાં જવાને સાર પણ કશા જેલમાં છે. ચોર-પાખંડી જેલ જાય તે કંઈ સ્વનંત્રતા મેળવતા નથી. તેમજ તો જાન ભોગવે છે. અર્થાત્ ચિત્તે, ગુરુસામયે હૃદયે જેલો જેલમાં જાય તે જેલમાં મુખે રહી પણ ન શકે. તેમને મન તો જેલ સેવાશુદ્ધ નદિ જાણાય; જોકે 'સાન' ચિત્તે જનાર તો અવશ્ય માને કે જેલમાં પણ તે પૂર્ણ અથવા વધારે સેવા કરે છે. જેલમાં તે સ્વસ્થ ચિત્તે વિચારો ફળવે, સંવમ વધારે, નિયમોનું વધારે પાલન કરે. નિષ્ઠક મદારાજે પોતાનાં મોટામાં મોટાં બે પુસ્તકો જેલમાં લખ્યા. તેમણે જેલમાં એક ક્ષણ પણ નકામી માગી છે એમ ન કહી શકાય. તેમનો જેલનો વખત નકામો મયો એમ ન કહેવાય. જે જેલીઓ જેલમાં પોતાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તે તો સેવા જ કરે છે.

૬. આસન જેલવાળા જેલ ભોગવતા નથી એ મારો અનુભવ છે. મજૂરીવાળા જ જેલ ભોગવી શકે. આસન કેલવાળાને કંટાળો ઉપજવાનો સંભવ રહે છે. મજૂરીવાળાના દલાડા આનંદથી વહી જાય છે. મન જેલને મહેલ બનાવી શકે છે અને જો સદાય બંદીખાનાનો વિચાર જ કર્યા કરે તો કષ્ટદાયક પણ બનાવી શકે છે. મોરારાજીને ઝેરનો પ્યાલો અમૃત સમાન લાગ્યો. સ્કૉકેટીસે * પોતાના હાથમાં ઝેરનો પ્યાલો રાખીને આત્માના અમરપણા વિષે પ્રિય સિધ્ધને દુનિયામાં દમિયાને સાર નથી રહેશે એવું વ્યાખ્યાન સહજાનું તેણે મરિને પોતાનું અને પોતાના વચનનું અમરપણું સિદ્ધ કર્યું. પ્યાલો આપનાર દરોગા પ્રત્યે અથવા ઝેર પીવાની સગ્ન કરનાર ન્યાયાધીશ પ્રત્યે તેના હૃદયમાં કયા ચે દેવ કે રોષ નહોતો એ તેની મજૂર ભાષા જ સિદ્ધ કરી આપે છે. આવા કેટલાયે હાથવા દુનિયાના ધનિદાસમા મળી આવે છે.

૭. દુઃખ ગુન્હે કરવામાં છે, જગત્ આપણને ગુન્હેગાર માને તેમાં નથી. પોતાનાં પાપને છૂપાવીને રહેનારા અનેક પાપીઓ ધર્મધુરંધર ગણાઈ પૃથ્વી ઉપર ભાર રૂપ થઈ ફર્યા કરે છે એ કંઈ છતી જતા નથી. એમને આપણે જગતના ઠગ ગણીએ છીએ.

૮. અદાલતોમાં જેઓની ઉપર સજા થાય છે એ બધાને આપણે ગુન્હેગાર નથી ગણતા, પણ પ્રત્યેક અનુભવીને ખબર છે કે ધણા નિર્દોષ માણસો અદાલતોમાં સજાને પાત્ર થાય છે અને દોષિત છૂટી જાય છે. એક વકીલ તરીકે પણ મેં આવા અનેક દાખલા જોયેલા છે. અદાલતમાં જવું એ ચોપાટની બાજુ ખેલવા જેવું છે; કાઢતો દાવ સીધો પડે અને કાઢતો આડો. જેનો દાવ સીધો પડે તે જ કંઈ લાયક ગણાય એમ માનવાનું કારણ નથી. જેનો હંમેશાં ખોટો પડતો હોય તેણે ભરજી દાવ પાડવાનો ભારે પ્રયત્ન કર્યો હોય છતાં તે નિષ્ફળ જાય છે એવા દાખલાઓ દરેક ચોપાટ રમનારની આંખ આગળ તરી આવશે. દુર્લેખન હત્યો અને પાંડવો હાર્યા, તે કાંઈ પાંડવોને જીગદું નહેતું આવડતું તેથી નહિ. જિત્યારા યુધિષ્ઠિરે મહેનત કરવામાં મહા તપસી પણ પાંડવોને અમર થવું હતું, ધર્મની સાથે રહેલા હું ત મહેતુ છે એ ફરીથી સિદ્ધ કરવું હતું, તેથી પાંડવો હાર્યા. પણ હારેલા પાંડવોને આજ જગત્ પૂજે છે.

૯. જગત કોઈ જેલ જાય ત્યારે હજારો પાળાવી એ તો આપણી નજરમાંથી નિકળી છે. જેલો તો આવડી ભરી દેલી છે. દગલો તો જગત ત્યારે જ દગલો થવાનો મત્તર છે. જીવંતી રાજ્ય સારું જાવડતો તો જેલ એ જ પાંડુસાહેબ વિવિધ રચના છે. જલ એ આપણે જાણતો જુદો જુદો છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જેલો જેલમાં જઈને જાન નહીં જાય ત્યારે જીવંતી તથા જલ એ આપણને આપણું ધર માનવવા નહીં. જેલો જેલો જેલો પ્રત્યેક હજારોને આપણું જાણતું નથી રહેતો. જેલો આવડે તો મરે જતો. જલ

હોયો દરી ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું બૂલી જશે. જ્યારે આપણે ધોર અભ્યાસોને પણ દસને મોંએ સદન કરીશું પણ પેટ નદિ ચાલીએ, 'યુનિયન જેલ' ની પણ જે સગામી નદિ કરીએ, નાકો નદિ ધસડીએ અને ગણસાલીની સામે ઉભા રહી ગોળીઓના મા પીડે નદિ પણ હાતીમાં ઝીલીશું તે જ દહાડે સ્વયંન્ય છે. જેમકે એમાં ખરી વીરતા છે, એ જ ક્ષત્રિયતા છે. ક્ષત્રિયતા ફેળવવા સાથે પુટ સરીરની જરૂર નથી, પણ મગજનું, નિરૂર દિલની જરૂર છે.

૧૦. કૂરના, કોરના, એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ નથી પણ સદનસીમતા, સમા, દયા, દિદારના, 'અપમાયનમ્' (યુદ્ધમાંથી ન નાસતું) અને મોળીના વરમાદ વરમના હોય ત્યારે પણ અડગ રહી નિર્ભયપણે ઉભા રહેવાની શક્તિમા ક્ષત્રિયતા છે શુદ્ધ ક્ષત્રિય મારતો નથી પણ પ્રહાર પોતાની ઉપર કીંત છે નાનકાનાનો મદંત ક્ષત્રિય ન ગણાય; તે ખૂની નહાય, સહમનસિદ અને સ્વીપસિદ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતા. આ ક્ષત્રિયતા એક દુર્ભાગ અપગ આગના પેદાઈ થકે શાન્તિમય અસહકાર એ ક્ષત્રિયતાનો ગણ ફેળવવાનું સાધન છે જેમામ દુર્ભાગ અને દસન ક્ષત્રિય હતા તેઓની ઉપર ઝડપમ કરનાર વ્યક્તિમ હતા. બાગ પ્રહાર ક્ષત્રિય હતા, દિનપરિચય ગદસ હતા. ક્ષત્રિયતા અન્ય વસ્તુમાં તે જ નદિ જોવા વળાવરમનો અર્થ નથી આરે વસ્તુમાં તે ગુણ હોય, જન. એ પણ ક્ષત્રિય વ્યક્તિમા તે પ્રધાનપદ ભાગ્યે ને તે ગુણ કમરગતે, તેના માસ થઈ રહેલા પણ જે ક્ષત્રિયકુળમા નથી કાચાનું પવનમા નિર્ભાગ ઉપર વાપરે તે ક્ષત્રિય નદિ પણ ક્ષત્રિય ન હતા કદાચ તે દનારી ક્ષત્રિયવરનો લગભગ જોય થયો તેને જો ફેળવતી એ શાન્તિમય અસહકારનો હેતુ છે

૭. દુઃખ ગ્રસ્તો કરવામાં છે, જગત્ આપણને ગ્રસ્તોગાર માને તેમાં નથી. પોતાનાં પાપને છૂપાવીને રહેનારા અનેક પાપીઓ ધર્મધુરંધર ગણાઈ પૃથ્વી ઉપર ભાર રૂપ થઈ ફર્યા કરે છે એ કંઈ જાતી જતા નથી. એમને આપણે જગતના દુઃખ ગણીએ છીએ.

૮. અદાલતોમાં જેઓની ઉપર સર્જન થાય છે એ બધાને આપણે ગ્રસ્તોગાર નથી ગણતા; પણ પ્રત્યેક અનુભવીને ખબર છે કે ધણા નિર્દોષ માણસો અદાલતોમાં સજાને પાત્ર થાય છે અને દોષિત છૂટી જાય છે. એક વકીલ તરીકે પણ મેં આવા અનેક દાખલા જોયેલા છે. અદાલતમાં જવું એ ચોપાટની બાજી ખેલવા જેવું છે; કાઢતો દાવ સીધો પડે અને કાઢતો આંડો. જેનો દાવ સીધો પડે તે જ કંઈ લાયક ગણાય એમ માનવાનું કારણ નથી. જેનો હંમેશાં ખોટો પડતો હોય તેણે ભરછક દાવ પાડવાનો ભારે પ્રયત્ન કર્યો હોય છતાં તે નિષ્ફળ જાય છે એવા દાખલાઓ દરેક ચોપાટ રમનારની આંખ આગળ તરી આવશે. દુર્યોધન જીત્યો અને પાંડવો હાર્યા, તે કાંઈ પાંડવોને જીતવું નહોતું આવડતું તેથી નહિ. બિચારા યુધિષ્ઠિરે મહેનત કરવામાં મથ્યા ન રાખી. પણ પાંડવોને અમર થવું હતું, ધર્મની સાથે હંમેશાં દુઃખ રહેતું છે એ ફરીથી સિદ્ધ કરવું હતું, તેથી પાંડવો હાર્યા. પણ હારેલા પાંડવોને આજ જગત્ પૂજે છે.

૯. વળી કોઈ જેલ જાય ત્યારે હડતાળ પાળવી એ તો આપણી જાતની નિશાની છે. જેલો તો આપણે ભરી દેવી છે. હજારો જાય ત્યારે જ છૂટકારો થવાનો સંભવ છે. જૂલમી રાજ્ય સારા માણસને સારૂ જેલ એ જ ધણેલાગે પવિત્ર સ્થળ છે. એ આપણી સ્વતંત્રતાનું સ્થાન છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જેલમાં ધણી સંખ્યામાં જશે ત્યારે સ્વરાજ્ય નજીક જ આવે. આ રાજ્યની અંદર જેલને જો આપણે આપણું કંઈ ધર બનાવવા માગતા હોઈએ તો તેવે પ્રસંગે હડતાળનો અર્થ જ નથી રહેતો. જ્યારે આપણે ખરેખર જેલનો ભય

સેાડ્યો દશે ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું મૂચી જશે. જ્યારે આપણે મોર આત્માચાલેને પણ દસને મોંએ મદન કરીશું પણ જે નહિ ચાલીએ, 'યુનિયન જેક' ની પરણે સજાથી નહિ કરોએ. ત્રીજી નહિ પછડીએ અને ઘણરસાડીની સામે ઉભા રહી મોતીમોતી ધા પીડે નહિ પણ ખાલીમાં ઝીંડીશું તે જ તદારે સ્વચંચ છે. જેમો એમાં ખરી ચીરતા છે, એ જ હાત્રિયતા છે. હાત્રિયતા ફળવવા સાર પુલ સરીરની જરૂર નથી, પણ મનુષ્ય, નિઃર દિયતી જરૂર છે.

૧૦. દૂરતા, ક્રોરતા, એ હાત્રિયતાનો મુખ્ય નથી પણ સદનચીયતા, સમા, રપા, ઉદારતા, 'અપધાયનમ' (મુદમાંથી ન નાસવું) અને ગ્રાંથીતા પરમાદ પરસતા દોષ ત્યારે પણ આગ રહી નિર્મયપણે ઉભા રહેવાની સક્તિમાં હાત્રિયતા છે. શુદ્ધ હાત્રિય માર્તો નથી પણ પ્રદાર પેતાની ઉપર શ્રીમે છે. નાનકાનાનો મદંત હાત્રિય ન મહાપુ; તે ખૂનીગણાવ, લાભમનસિંદ અને દલીપસિંદ શુદ્ધ હાત્રિયદતા. આ હાત્રિયતા એક દુર્ગળ અપંગ બાળકમાં પે દોષી રહે. શાંતિમય અસદકાર એ હાત્રિયતાનો મુખ્ય ફળવવાનું સાધન છે. ધિમામ દુસેન અને દસન હાત્રિય દતા. તેઓની ઉપર જૂસમ કરનાર જાસિમ દતો. બાગ પ્રદાદ હાત્રિય દતા, દિરવગચિપુ સદાસ દતો. હાત્રિયતા અન્ય વલ્લેમાં દોષ જ નહિ એવો વલ્લેમનો અર્થ નથી. ચારે વલ્લેમાં તે શુદ્ધ હેવો જોએ, પણ હાત્રિય જાતિમાં તે પ્રધાનપદ ભોગવે અને તે શુદ્ધ ફળવવાનો તેનો ખાસ ધંધો રહો. પણ જે હાત્રિયકુળમાં જન્મી પેતાનું પરચળ નિર્મળ ઉપર વાપરે તે હાત્રિય નહિ પણ અ-હાત્રિય, સદાસ કહેવાય. દિંદમાંથી હાત્રિયવટનો લગભગ લોપ થયો છે તેને ફરી ફળવવી એ શાંતિમય અસદકારનો હેતુ છે.

૩. જેલનુ રહસ્ય.

૧. જેલ જવા સંબંધી એક અભિપ્રાય એવો છે કે માણસે જેલમાં શાસાડ જવું અને ત્યાં પોતાના ઉપર મુકાતા સઘળી જનતાના અંકુશોને તાળે શાસાડ થવું? કારણકે જેલમાં તેને દેહાંતદંડની શિક્ષાને પાત્ર ફદીના જેવાં જનમાં અને બેડાળ કપડાં પહેરવાં પડે છે અને નિઃસત્વ અને અર્ધા ભૂખે મરાય એવા ખોરાક ઉપર રહેવું પડે છે, ત્યાં તેને જેલના અમલદારો કોઈ વાર લાતો મારે છે; અને તેને પસંદ હોય કે ન હોય તેવું દરેક પ્રકારનું કામ તેની પાસે કરાવવામાં આવે છે. ત્યાં તેને પોતાના ઘરના ચાકરથી જે ચડિયાતો ન હોય. એવા એક ચોક્કીદારના લૂકમે પાળવા પડે છે, ત્યાં તેને તેના સગાં અને મિત્રો સાથે મળવા દેવામાં આવતો નથી અને સગાં સંબંધીને કંઈ પણ લખવાની મના કરવામાં આવે છે; ત્યાં તેને જિંદગીની ખાલી જરૂરિયાતો પણ પૂરી પાડવામાં આવતી નથી અને કોઈ વખત, ખૂદ ચોર અને લૂંટારાઓ રહેતા હોય તે જ નાની ઓરડીમાં સૂવાની ફરજ પડે છે.

૨. ત્યારે સવાલ એ રહે છે કે આવી વિપત્તિઓ અને દુઃખ શામાટે ભોગવવાં? આવી સ્થિતિ કરતાં મરવું સાફ. આ પ્રમાણે કેદમાં ગોંધાધ રહ્યો કરતાં દંડ આપી છૂટવું એ બહુ સાફ. ઇશ્વર માણસોને જેલનાં આવાં દુઃખોથી ઉગારે! આવા આવા વિચારો માણસને ખરેખરો ખાયસો બનાવી દે છે. જેલની જિંદગીના સતત લયમાં રહેવાથી,

તેના દેશના સાબ માટે કરવાની ધણી કિંમતી સેવા કરતો તે અટકી જાય છે.

૩. બીજો અભિપ્રાય એવો છે કે, પોતાના દેશના તથા ધર્મના સાબ અને કીર્તિ ખાતર જેલમાં રહેવાનું થાય તો પોતાનું અદોભાગ્ય સમજવું, કારણકે માણસને દરરોજના વ્યવહારમાં ભોગવવો પડતો કસેય ત્યાં નહિ જોવા જ હોય છે. ત્યાં તેને જેલના એક જ રક્ષકના દૂકમો ઉઠાવવા પડે છે ત્યારે દરરોજના દ્રવ્યવ્યવહારમાં તેને ધણી જાણના દૂકમો ઉઠાવવા પડે છે. જેલમાં તેને દરરોજ ખાવા માટે કમાવાની અને રસોઇ કરવાની કાળજી હોતી નથી. સરકાર એ બધી કાળજી રાખે છે. સરકાર તેના આરોગ્યની પણ સંભાળ લે છે, અને તે માટે તેને કંઈ આપવું પડતું નથી. તેને શારીરિક કસરત માટે પૂરતું કામ મળે છે. તે તેની સધળી કુટેવોથી મુક્ત થાય છે.

૪. આ પ્રમાણે તેનો આત્મા સ્વનંત્ર રહે છે. ધર્મરતી પ્રાર્થના કરવાને તેને પુષ્કળ વખત રહે છે. જોકે તેના શરીર ઉપર અંકુશ મૂકાયેલો હોય છે પણ તેનો આત્મા સ્વનંત્ર હોય છે, તે તેની રેવોમાં વધારે નિયમિત થતા શીખે છે, જેઓ તેના શરીરને દાબમા રાખે છે, તેઓ તેના શરીરની સત્તાગ રાખે છે. જેલના જીવન નરક તે આ દૃષ્ટિથી જુઓ છે અને તેને લાગે છે કે પોતે નાન દૂરો છે એ તેના ઉપર કંઈ સંકટ આવી પડે છે અથવા જેલનો કોઈ દુષ્ટ રમેવાળો તેના ઉપર કંઈ ખળાતકાર કરે છે તો તે સહનશક્તિના ગુણને જાણવાનું અને તેનો અભ્યાસ પાડવાનું શીખે છે. આ રીતે જેઓ વિચાર કરે છે તેઓને જરૂર એમ ખાતરી થયા વિના નહિ રહે કે જેલનું જીવન પણ આશીર્વાદ રૂપ થઈ શકે છે જેલોના જીવનને આશીર્વાદ રૂપ કરવું કે કે. આ રૂપ કરવું એ બાંધકા ઉપર અને તેના માનસિક વસ્તુ ઉપર આધાર રાખે છે. તોપણ મન વિશ્વાસ છે કે દા-સવ સ્ત્રી જેલમાં ગામેલા જીવનનો મારો બીજો અનુભવ જેઓ રાચરી તેઓને ખાતરી થશે.

પોતાના દેશ અને ધમના હિતની ખાતર જેલ જવામાં અને ત્યાં વેડવાં પડતાં દુઃખ અને હાડમારીઓ વેડવામાં જ અંતિમ સુખ રહેલું છે.

૫. અમેરિકાના પ્રખ્યાત શહેરી થોરોએ માથાવેરા આપવાની ના પાડવાથી જ્યારે તે આવી જ સ્થિતિમાં મૂકાયો હતો, ત્યારે તેણે સને ૧૮૪૯માં આ જ પ્રકારનાં વચારો દર્શાવ્યા હતા. જે કોટડીમાં તેને પૂર્યો હતો તેની દિવાલો બે કે ત્રણ ફૂટ જાડા નંદર પથરની બનાવેલી તથા દરવાજો એક ફૂટ જાડા લોખંડ અને લાકડાનો બનાવેલો હતો એવું જ્યારે તેણે જોયું ત્યારે તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું હતું:—

૬. 'મેં જોયું કે મારા નગરજનો અને મારી વચ્ચે પથરની દિવાલ હતી, પણ મારા જેટલા સ્વતંત્ર થતાં પહેલાં તેમને એક ઘણી જ વધારે અધરી દિવાલ ઓળંગી જવાની હતી અગર તેને લાંગીને જવાનું હતું. મને એક ક્ષણ પણ હું કેદમાં પડેલો હોઉં એવું નહોતું લાગ્યું, અને મારે મનથી તો દિવાલો એ પથર અને ચૂનાનો નકામો વ્યય જ હતો. મને લાગ્યું કે મારા શહેરના બધા લાઘવોમાં મેં એકલાએ જ મારો કર ચૂકવ્યો હતો. મારી સાથે કેમ વર્તન કરવું તે ખરેખર તેઓ જાણતા ન હોતા અને અર્ધશિક્ષિત માણસોની માફક વર્તતા હતા. તેઓ મને ધમકી આપતા કે શાખાથી આપના તે દરેકમાં ગંભીર ભૂલ થતી હતી. દારણુકે તેઓ એમ ધારતા કે કેદમાંથી છૂટી જવાની મારી મૂખ્ય ઈચ્છા હતી. જ્યારે હું ધ્યાનનિષ્ઠ હોઉં ત્યારે તેઓ એટલા પરિશ્રમપૂર્વક મારી કોટડીના દરવાજાને તાણું લગાડતા કે તે જોધને મને હસવું આવ્યા સિવાય રહેતું નહિ, અને મારું ધ્યાન તો સ્વતંત્ર રીતે જરા પણ નડતર કે અડચણ વગર ચાલુ રહેતું અને તેમને માટે સૌથી ભયકારક દાષ ચીજ હોય તો ફક્ત મારું ધ્યાન જ હતું. મેં જોયું કે જેમ છોકરાંઓ પોતે જેના ઉપર ધર્મા રાખે

૪. જેલની મહત્તા.

૧. સ્વતંત્રતાનાં સંવનન કાઉન્સિલોમાં કે અદાલતોમાં કે શાળા કેલેજના વર્ગોમાં નહિ પણ કેદખાનાંની દિવાલોમાં અને કોર્ટ કોચાર તો ફ્રાંસીને લાકડે ચડીને જ કરવાનાં હોય છે. સ્વતંત્રતા આ દુનિયામાં સૌથી વધારેમાં વધારે ચંચળ સ્વછંદી સ્ત્રી છે. દુનિયાની સાથે મોટી મોહિની છે. એને પ્રસન્ન કરવી એ ભાકપરું કામ છે. એ કેદની કોટડીમાં અને આંખે અંધારાં આંખેટલે ઉંચે પોતાનાં મંદિર બાંધે છે. અને આપણને જેલની દિવાલે ચડતા અગર તો હિમાલય જેટલી ઉંચાઈએ આવેલા એ મંદિર પહોંચવાની આશાએ અગણિત કંકરકાંટાઓથી ભરેલા ખીણ-ટેકરાઓ વચ્ચે થઈને લોહીનુદાણુ પગે રસ્તા કાપતા જોઈને ખડખડાસે છે.

૨. જે કટોકટીની સ્થિતિ વચ્ચે થઈને અત્યારે આપણે પસાંચઈ રહ્યા છીએ તેને પહોંચી વળવાને પુરસદે અમલ કરવાને કોઈ કાર્યક્રમ ચાલી શકે એમ નથી. આપણે જેઓ જેલની બહાર છીએ તેઓ જેઓ એ જીવનદાયી દિવાલોની અંદર ગયેલા છે તેમના દૂરદી બન્યા છીએ. અને આજે આપણા સિદ્ધાન્તોનો મક્કમપણે અમલ કરી એ દિવાલોની અંદર પહોંચી જઈને અને આપણે જોળે આપણી પાછળનાઓની ઉપર નાખતા જઈને જ આપણે એમના એ વિશ્વાસને શોભાવી શકીશું.

૩. અસહકારીને ક્યારે જેલ જવું પડશે તે કહી શકાય નહિ, માટે પહેલેથી જ આપણે જેલ જવાની તૈયારીનો અર્થ સમજાવવો. આપણે નિર્દોષ હોવા છતાં જેલ જવું એ ધન્ય દિવ

માનીએ. આપણાં સમાવદાલાં પણ તેથી દુઃખ ન માને, કસ્ટાન ન દે, અને જેલમાં પડતી અગવડોને આપણે સમજા માનવા તૈયાર હોઈએ.

૪. વળી જેલની તૈયારીનો અર્થ એ છે કે આપણાં ધરખાર વેચાય તો એ આપણે બેદરિગ રહીએ. એવા પણ 'બડ' પ્રકારોને મેં જોયા છે કે જેઓએ કપડું છે કે અમે જેલ તો જઈએ પણ અમારાં ધરખાર ન વેચવા હઈએ. તે જાણ તો અમે સદન ન કરી શકીએ ! આવી રિયલિ જેલ જવાની તૈયારી નથી સૂચવતી. અન્યાયી રાજ્યમાં મિલકતની માલેકી ધણા માણસોને સાર અસાધ્ય હોય છે. થોડા માલેકી ભોગવી શકે છે; તેઓ ધણે ભાગે અન્યાયીના સહયોગી હોય છે અથવા અણીને વખતે એટલે જ્યારે અન્યાયી પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવે છે ત્યારે સહયોગી બની જાય છે. એટલે જેલ જવાની તૈયારીમાં માત્રમિલકત જવા વિશેની બેદરિગાઈ આવી જ જાય છે.

૫. ખર્ચ જોતાં 'જેલ' શબ્દને દુઃખવાચક શબ્દ તરીકે આપણે વાપરીએ છીએ. મને તે પ્રકારનો હંડ સરકાર કરે તે સહન કરીને પણ સરકારને વશ થવાની ના પાડવાની તૈયારી એટલે જ જેલની તૈયારી. આમાં ફાર્સીની તૈયારી પણ આવી મધ. જતાં સામાન્ય રીતે આપણે જેલમાં ફાર્સીને મણી નથી લેતા. ફાર્સીએ જતાં પણ દેશની આબરૂ, ધર્મનું માન, જાળવવા કેટલા તૈયાર છે એ આપણે જાણવાનું રહ્યું છે.

૬. દિલ પરનો અંકુશ નુમાવીને જંલમા જવું તે હરામ છે; આપણે પાક બનીએ, કુરખાની કરીએ અને તેમ કરતાં જલિમ આપણને જેલમાં મોકલે તો દુનિયા તેના પર થૂંકે છે. પાક માણસને ફાર્સીએ ચાલે તે આખા જગતના તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. અમે છમ્મીએ કે અમે સરકારના હાથમાં જઈએ અને સરકાર અમને ફાર્સીએ ચડાવી દે.

૭. કેદનો ભય છોડવાની ખાતરમાં આપણે ધણ વધ્યા છીએ એ જોઈ સાચું છે તથાપિ કેદ થવાની કંઈક નાખૂશી અને બની શકે તો તે ટાળવાની હજીયે આપણામાં જોવામાં આવે છે. આપણે ચુસ્તપણે પ્રમાણિત અને અહિંસામય રહેવા છતાં પણ સરકારની જેલોમાં જઈ બેસવાને માટે અતિથય આતુર એવી આપણી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. જે સરકારને આપણે સુધારવા અગર તો જમીનદોસ્ત કરવા મથી રહ્યા છીએ એ સરકારની હકૂમત હેઠળ એની કહેવાતી સ્વતંત્રતા ભોગવવી એ આપણે માટે માથાના ધા જેવું થઈ પડવું જોઈએ. આપણને એમ જ લાગ્યાં કરવું જોઈએ કે આપણે છૂટા છીએ તે આ હકૂમતને કંઈ અને કંઈ જખ્ખર અને અનીતિમય ક્રિમ્મત આપીને જ તે છૂટાપણું ભોગવતા હોવા જોઈએ.

૮. આ સ્થિતિમાં જો આપણે કશા ગુન્હા વગર પકડાઈએ તો આપણે પેટ ભરીને ઉદ્ધાસ પામવું જોઈએ, કારણકે આપણે માનીએ કે આપણા પકડાવાથી સ્વતંત્રતા એક ડગલું નજીક આવી. જે સેંકડો દેશભક્તો દેશની ખાતર આજે ઉદ્ધાસપૂર્વક જેલો ભોગવી રહ્યા છે તેમની કેદથી દેશની સ્વતંત્રતા નજીક નથી આવી એમ કોણ કહેશે ?

૯. જેલમાં દુઃખો તો પડવાનાં જ. પણ ધીરજથી અને આપણી વિનયશીલ વર્તણૂકથી અયોગ્ય દુઃખોનું નિવારણ થઈ જ રહેશે. પણ થાઓ કે ન થાઓ, જેલનાં દુઃખો ગમે તેવાં આકરાં હશે તોપણ તે આપણે સહન કર્યે જ છૂટકો છે. શરીરને જ બંદીખાનામાં પૂરવાં પડશે. અને ત્યારે જ વિચાર સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર બનવાનો છે. વળી જેને લોકોએ પોતાનો માન્યો નથી કે જેને પ્રજા ઓળખતી નથી તેના હાથના લખેલા કે છાપેલા ખોલ તો નિરર્થક જ છે, પણ જે સત્યનિષ્ઠ અને તપસ્વી છે તેનો તો મૂક શબ્દ પણ અર્થપૂર્ણ છે.

સવ્યતાપૂર્વક ઇન્કાર કરવો જોઈએ અને ઇરાદાપૂર્વક કરવામાં આવતાં એ અપમાનોની સામે અડગ રહેવાનું અને તેના બદલામાં શરીરને આડે તેવા રીખામણ મળે તોપણ તે બધાં સહેવાનું બળ આપવા માટે ઇશ્વર પર આધાર રાખવો જોઈએ.

૧૩. જૂલમ એકલા રાજદ્વારી ફેદીઓ પર જ ગૂમરવામાં આવે છે એમ હું માની શકતો નથી. એથી ઉદ્ધટું હું તો એમ માનું છું કે ખરા ગુ-હેગારો તરફનું સત્તાવાળાઓનું વર્તન તો એથી પણ અનેકગણું બદતર હશે, કારણકે એ ગુ-હેગારો જેલમાં સહેજે રાંક બની જાય છે અને બિનજવાબદાર જેલરો અને વૉર્ડરોને તેમના પર જલિમપણું ગૂમરવું મુશ્કેલ રહેતું નથી એટલે તેઓ ગુ-હેગારોની સાથે અધમમાં અધમ વર્તન ચલાવે છે. આપણે અજ્ઞાનમાં કે સ્વાર્થથી અંધ બનીને આટલા દિવસ એક એવા રાજ્યતંત્રને ટેકો આપ્યો છે કે જેના આશ્રય હેઠળ એક મૂઠીભર માણસોએ લાખો મનુષ્યોને ગુલામ બનાવ્યા છે, અને તેથી એ તંત્રમાં કાયદા અને શાંતિના નામ હેઠળ પણ ખરેખર તો એ મૂઠીભર માણસોના સ્વાર્થને સારૂ માનવજાતિની સામે જે અનેક કાળાં કૃત્યો કરવામાં આવ્યાં છે, જે કદિ પણ પ્રકાશમાં આવવા પામ્યાં નથી અને અસહકારીઓના બલિદાન વિના જે આપણે કોઈ કાળે જાણવા ન પામ્યા હોત, તેને સારૂ આપણે સર્જનદાર આગળ જવાબ દેવો પડશે.

૧૪. પણ જેલમાંનું વર્તન ગમે તેવું હોય, જેલની બહાર રહેલાઓનો માર્ગ તો સ્પષ્ટ છે. જેલમાં વર્તના ત્રાસથી ચીડાઈ જઈ અવશું કે ઉતાવળું પગલું કદાપિ ન ભરીએ. એક વાર વિનયની કેળવણી આપણે પામીએ તો કયે પ્રસંગે કેમ વર્તવું એ આપણને એની મેળે માલમ પડી જશે.

૧૫. સરકાર પોતાના નાના કે મોટા હુકમોનો ભંગ કરે, અસહકારીઓને કેદ કરે, સામાન્ય ચોર ભામટાઓ સાથે વર્તવામાં

આવે તેની જ તેમની સાથે પણ વર્તણૂક રાખે, જેવમાં મળી શકનારા વિશેષ દુષ્ટોથી તેમને દૂર રાખે-આ નથી સમજમાં આવી શકે એવી વાતો છે. એને હું કુટલા નહિ કહું. જે તમારી ઉપર છે અમર. તો જે તરતને સાર પણ તમને પોતાની નીચે દબાવી મેઠા છે, તેનો રાપ આથે લેવાની જો તમે હિમ્મત કરો તો એના જે કાષ્ટ દુઃખો માનવાની તમે ના પાડો તેને સાર તેના હાથની સળ જોતિવવાની પણ આશા રાખીને જ તમે તે પતકું ભરો છો.

૧૬. [અમુક કાર્યનું શું પરિણામ આવશે તે જાણી, વિચારીને જ તેનો આરંભ કરવો યોગ્ય છે. આપણું અત્યારનું કામ કામિક હોવાથી તેમાંથી ખરાબ પરિણામ નિપજ્યાનું નથી અને નિપજે તો સારાને માટે જ. તેમાં દૂષ અને રોષને જરાયે અવકાશ જ નથી. મારા માટે તો] મને કાષ્ટની સામે વેરભાવ નથી એમ હું નમ્રભાવે માનું છું. હું પાણું છું તેટલે દરજ્જે અહિંસાધર્મ પાળવો પડે એ કેટલાક મિત્રોને નથી સ્મરું. પણ આપણે તો એ જ ઈચ્છો દતો કે તદ્દન નિર્દોષ માણસો જેલ જાય. અને તદ્દન નિર્દોષ હોવાનો હાલો હું કરી શકું તો પછી સ્પષ્ટ છે કે બીજું કાઈ મારી પાછળ જેલમાં આવવાનો પ્રયત્ન ન કરે. આપણે સરકારના આ નંત્રનો નાશ કરવા તો જરૂર ઇચ્છીએ છીએ, પણ તે ધમકી વડે નહિ પણ આપણી નિર્દોષતા અમોઘ સામર્થ્ય વડે. મમે તે રીતે જંગલો ભરી નૃકવી એ તો મારે મન ધમકી જ છે. અને કૌથી વિશેષ નિર્દોષ ગણાતો માણસ જેલમાં જાય એટલું બસ નથી એમ ન જણાય ત્યાંસુધી બીજા નિર્દોષ માણસોએ જેલ જવા શું કામ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ?

૧૭. વધારે માણસોએ જેલમાં ન જવું એમ કહું છું તેનો અર્થ એવો નથી કે હવે આપણે જેલથી નાસવું. જો સરકાર પોતે દરેક અહિંસાત્મક બસહકારીને પકડે તો તો તે હું વધાવી લઉં. મારી મતલબ એટલી જ છે કે તીવ્ર કે શીત કાષ્ટ

પ્રકારનો સવિનય ભંગ કરી આપણે હાથે કરી જેલમાં ન તેમ જ જેઓ જેલમાં છે તેમને ખાતર દેશ રોગે લરાશે એવી હું આશા રાખું છું. જેઓ જેલમાં છે તેઓ પૂરી કેદ ભોગવશે તેમાં તેમને પોતાને તેમ જ દેશને બચેને કાયદો જ થવાનો છે. મુદત પૂરી થયા અગાઉ તો સ્વરાજ્યની ધારાસભાને હાથે તેઓ છૂટે તેમાં શોભા છે.

૧૮. [આ લડતમાં ફક્ત પુરુષો જ લડે તો આપણે અર્ધલડત લડીએ છીએ તેમાં સ્ત્રીઓ સામેલ થાય તો આખી લડતનો જલ્દી નિકાલ લાવી શકાય.] આપણા સ્ત્રીવર્ગને આપણે આમ અપમાન પામવા લડતમાં નથી મોકલતા એ સાચું, પણ જાહેર સેવા કરતાં સરકાર જે તેમને પકડતી હોય તો તેવી રીતે કેદ થવા અને જેલ જવા આપણે આપણી સ્ત્રીઓને અવશ્ય મોકલીએ છીએ.

૧૯. [અસહકારને સફળ બનાવવાનો જ નિશ્ચય કર્યો હોય તો નાનાં મોટાં સઘળાં દુઃખો સહન કરીને લડતને સતત આગળ ધપાવ્યે જ છૂટકો. અડગ ધૈર્ય, દિમ્મત, શાંતિ, ઉદ્દોગ, તથા આપભોગ અને વ્યવસ્થાની આમાં અનિવાર્ય જરૂર છે. કોઈના વિના આ કામ કંઈ અટકી ન પડે.] લડે આપણા આગેવાનો પકડાઈ જાય, તોપણ આપણે અશાંત નથી થવું. જે આપણે આળસુ હોઈએ તો ઉદ્દોગી બનીએ, આપણને આગેવાનોની હાજરીમાં ગેલ કરવાનું મન થઈ જાય, તો તેઓની ગેરહાજરીમાં આપણે પોતે જવાબદાર થઈ આગેવાની કરતા થઈ જઈએ. આપણી લડતમાં સહુને આગેવાન થવાનો અધિકાર છે, કેમકે આગેવાન એ કે જે વધુ સેવા કરે. સેવાની આગેવાનીમાં દ્વેષ તો હોય જ શાનો ?

૨૦. તેથી આપણા કોઈ નેતા પકડાય તો આપણે રાજી થવા નિરાશ ન થતાં ઉત્સાહી બનવાનું; અને એવી આશા રાખવી હવે આપણા જનતા સમય નજીક આવતો જાય છે. આપણી કસો

યથા વિના કશું મળવાનું જ નથી અને જો કસોટી વિના મજા તો તે રહેવાનું નથી. જેમ જૂખ વિના ખાધેલું અન્ન ખાધું વગે છે તેમ જ દુઃખ વિના મળેલું સુખ જીવવી શકાયું નથી. આપણા બંધન આપણા અંતરંગજથી એક પછી એક વટે તેમ આપણું જોર વધે છે. પણ બાંધેલાં માણસને કાંઈ એકાએક છોડે તો તે બંધન છૂટતાં પણ અપંગ જેવો દીસે છે અને હોય છે, તેમ આપણું પણ થાય. એટલે આપણા આગેવાનોની જેલ આપણી સ્વતંત્રતાનું પ્રમાત મૂલ્યવન્ધરી છે.

૨૧. હાલેયા કંઈ ધવાયાથી ગભરાય નહિ. એ તો સમજે કે ધવાયું એટલે આપણું બગ સિદ્ધ કરવું. અને બગ સિદ્ધ કરવું એટલે જીતવું. આપણી શ્રદ્ધા કાયમ રહેવી જોઈએ કે જે જેલની ખદાર રહી સેવા કરે છે તે નિર્દોષ હોવા છતાં પણ જેલમાં જાય છે ત્યારે, વધારે સેવા કરે છે. [સ્વતંત્રતા જેવી આપણી પાસે અમુક દહ સુધીની ચોક્કસ આત્મશુદ્ધિ માગી રહી છે. તે દહે દગ્ધ આપણે નથી પરેંગ્યા. પરેંગ્યાની વાર જ ઈજેનું મળી રહેશે. અથવા જેટલે જાહેરું તેડું તો ફગશે જ.]

૨૨. [સમજન દિંદી પ્રજાની આત્મશુદ્ધિમાં જેલનું તીર્થ મળ માર્ગમાં જ આવે છે ત્યાં મરને જ સ્વતંત્રતા રેલીને મળી શકાય છે. જેલના કપાં વ્યવજે પાછા પડીયું તો જરૂર હારવાના. પણ આપણે ધરીખર માની લાઇએ કે પ્રજા તરફથી જેલ જતાની આમનમાં આપણને સારો જવાબ ન મળે, તેપણ આપણે માનીએ કે જેઓ જેલ જવા રાજ નથી તેઓ પણ પોતાને ધરતો કામ કરવાનો રસ્તો ખોળી જ લેશે. પછી એ રસ્તે તો તેઓ તનમનથી લાવશે. ખાલી રેવના જે દિવસને કુરચાળિને મારે અપદહારનો પ્રસાદ પસંદ છે તે તો પે.ગથી બનતુ બધું ફગી છૂટેયે દશે. હું તો ફડું પું કે આપણે પચાસ વેળા જેલ જઈ ખાલીએ અને જ્યાં આપણી સખામાં એકને પણ વધારો ન થાય તેપણ હું તે એમ જ કહેવાયે કે આપણે તો એવો એ રસ્તો કાપે અને જો

આપણા માર્ગને વિષે આખા હિંદુસ્થાનની ખાત્રી કરી આપ્યે જ છૂટકો છે' એ જ ધર્મમાર્ગ છે બીજો નહિ. આપણે તો જેઓ સ્વતંત્રતાને ચાહનારા છે અને તેને સાફ આપભોગ આપતા થવા તૈયાર છે તેવાઓને જ સાફ સ્વરાજ્ય મેળવવા માગીએ છીએ. એવા માણસોની મારફત જ આપણે ખિલાફતને ટેકો આપવા માગીએ છીએ, કારણ તેઓ જ સાચા હિંદુ, સાચા મુસલમાન અને સાચા શીખો છે.

૫. જેલનાં દુઃખમાં સુખ.

૧. સલામતની લાગણી રીતે જડી શકાય છે, પણ શાન્તપ્રકરણી દુઃખોને દાગવાનો મોટો ઉપાય જેલ વાટે જોવામાં આવે છે. આપણે વખતેવખત જેલ જવું પડશે એમ કું માનું છું. અને તે કંઈ કાલની આશતી લગતને જ વારતે નહિ, પણ ખીછ ને ઇમ્મિઓ પડશે તેને સાર પણ તે જ ઈલાજ છે. તેથી જેલને વિષે જેટલું જાણવા જેવું હોય તે જાણી લેવું એ હિંદીની ફરજ છે.

૨. જેલની મારફતે દિ-દી ડામને હજી પણ હકો મેળવવાના રહેશે એમ પણ માનવા છે તેથી જેલનાં સુખદુઃખ સહુ સમજે તે જરૂરું છે. ધણી વેળા જ્યાં ખડું જોતાં કંઈ પણ દુઃખ હોતું નથી ત્યાં આપણે મનથી દુઃખ ધારી લઇએ છીએ. એટલે ફરક વસ્તુને વિષે ખરી દ્રષ્ટીકત જાણવી તેથી સાલ જ છે એમ ચોક્કસ દેખાઈ આવે છે.

૩. જો આપણે સત્યને વજમી રહીએ અને જ્યાં અન્યાય થાય ત્યાં ઉકળી રહીએ તો ઈર્ષા ઉપાડવી પડે જ નહિ. આમ સ્વાધ' એડી પરમાર્થ ઉપર તરત રહે તો દર્દના ઇલાજને તરત મળી રહે છે.

૪. પણ જેમ ઈર્ષાના ઇલાજ કરવાની જરૂર છે, તેમ ખીજો વિચાર કરવાની વે જરૂર છે, કેદી હોઈને કેટલાંક સંકટ સદન કરવા પડે છે. જો કંઈ ઇર્ષા ન હોય, તો કેદી શાના ? જેઓ ચોતાના મનને મારી શકે છે તેઓ ઇર્ષામાં સુખ માની જેલમાં લહેર કરી શકે છે. છતાં ઇર્ષા છે તે વાન તેઓ જુલતા નથી. તેઓએ ખીજને આવર જુલવું પણ ન જોઈએ. વળી આપણે

આપણા જપા દિવાને એવી દડી પકડી રાખીએ છીએ કે તેમાં કંઈ ફેરફાર થવાની જરૂર છે.

૫. આપણી ફેટલીક આદતો દેશના ભણતે સારૂ આપણે છોડવા વિના છૂટકો જ નથી, જે જે પ્રજાઓ આગળ વધી છે તે તે પ્રજાએ જેમાં મુદ્દાની વાત નથી તેમાં જતું કર્યું છે. મુક્તિદેશવાળા તો જે દેશમાં જાય તે દેશના અરાગ ન હોય તેવા દિવાને, તથા પોષાક વિગેરે પણ ખાસ કરી લોકોનાં મન દરી લે છે.

૬. સાધારણ રીતે જેઓને પોતી પધારીમાં સૂવાની ટેવ હોય છે, તેને કંઈ પધારી મુશ્કેલ લાગે, વૈદ્યકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે કંઈ પધારી વધારે સારી ગણાય છે. એટલે જે આપણે ઘેર પણ કંઈ પધારી વાપરવાનો દિવાન રાખ્યો હોય તો જેલની પધારીનું દુઃખ જણાય નહિ.

૭. કાંઈ પણ કેદીને ખીડી પીવાની સખત મનાઇ હોય છે. આ નિયમ ઘણી સાવચેતીથી જળવાવવામાં આવે છે. પણ હું જાણું છું કે ખીડીને અઘણી કેદી તે નિયમનો ભંગ જૂની રીતે કરે છે, દુઃખની વાત એ છે કે આપણે એવા રવાદીઆ થઈ પડ્યા છીએ અને આપણી ટેવો એવી પંપાજેલી છે કે આપણને મહાવરા મુજબ ખોરાક ન મળે તો આપણો મિઝગ જતો રહે છે. જાણે ખોરાક એ જ જીવન હોયને, અથવા તો ખાવાને જ સારૂ આપણે જીવતા હોઈએ નહિ, તેમ કકળાટ ઘણી વેળા થાય છે. આ પ્રમાણે કરવું સત્યાગ્રહીને ન ધટે. ખોરાકમાં ફેરફાર કરાવવાની તજવીજ કરવી એ આપણું કામ છે. પણ ફેરફાર ન થાય તો તો જે મળતો હોય તેથી સંતોષ માની સરકારને બતાવી આપવું કે આપણે તેથી હારવાના નથી; એ પણ આપણી ફરજ છે. કેટલાક હિંદી માત્ર ખોરાકની અગવડતે લીધે જેલનો ડર રાખે છે. તેમણે વિચારપૂર્વક ખોરાકને વિષે જે લાલસા બંધાઈ હોય તે છોડવી ધટે છે.

પોપાય નહિ. કાટડીમાંથી પેશાબની બકેટ ફેંચી લઇ જશે સવાલ ઉઠવાને બદલે જે આપણે સત્યાગ્રહની લડત પૂરી સમજતા હોઇએ તો તેવું કામ કરવામાં દરિયામાં ચડી જઇએ. અને જેને લાગે તે કામ કરવાનું આવે તેજે માન સમજવું જોઇએ. એટલે કે સરકાર તેવું કામ સોંપે તેમાં માન નહિ, પણ આપણે તે કામ કરવાનું જ છે, તો પછી જે પહેલો તૈયાર થાય તે વિશેષ માનને લાયક છે. આપણે દુઃખ ઉઠાવવા તૈયાર થયા છીએ તો પછી એકાગ્રીબળતા કરતા વધારે દુઃખ ઉઠાવવા તૈયાર થવું; અને જેના ઉપર વધારે પડે તેણે માન માનવું જોઇએ.

૧૧. [આપણા ગુપ્ત અવયવો દેખાડવામાં આપણે શરમાઇએ એ સ્વાભાવિક છે.] છતાં મદોંએ મદોંમાં જ અવયવો સંતાડવાની જરૂર નથી. વળી બીજો માણસ આપણા ખાનગી અવયવો તાકીને જોશે એમ માનવાનું કારણ નથી, જોડી શરમ રાખવાને આપણને કારણ નથી. આપણે પોતે નિર્દોષ મનના હોઇએ તો કુદરતે આપેલી વસ્તુ ખાસ છૂપાવવાની જરૂર શી? હું જાણું છું કે આ વિચારો હિંદી માત્રને વિચિત્ર લાગે તેવા છે, છતાં મને લાગે છે કે તે બાબત ઉગ્ર ઉતરીને ખરું શું છે તે જોવા જેવું છે. એવી ભતની હરકતો લાવવાથી આપણને અંતે લડતમાં નુકસાન થાય છે. અગાઉ હિંદી કેદીને (દક્ષિણ આફ્રિકામાં) દાકતર બિલકુલ ન તપાસતો. પણ એક બે ત્રણ હિંદીને સવાલ પૂછ્યા. તેના જવાબમાં તેઓએ કહ્યું કે તેમને કંઈ રોગ નહોતો. દાકતરને વહેમ ગયો તે ઉપરથી તેણે ઉપર પ્રમાણે જવાબ મળવા છતાં પણ તે કેદીને તપાસ્યા અને તેઓ નૂઠા નિકળ્યા, ત્યારથી દાકતરે હિંદી કેદીને પણ બરોબર તપાસવાનો ઠરાવ કર્યો. એટલે આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે જ્યારે આપણને કંઈ અડચણ આવી પડે છે, ત્યારે તેનું કારણ ઘણું લાગે આપણે પોતે હોઇએ છીએ.

સામ ૧૨] એમ જોવામાં આવ્યું છે કે બહારની ખિનઓ કરતાં
 તેની નીચેના નીચેના પાંચે પાંચે છે. હિંદુ અને

૧૨. એમ જોવામાં આવ્યું છે કે બહારની ખિનઓ કરતાં
 તેની નીચેના નીચેના પાંચે પાંચે છે. હિંદુ અને
 આપણે સ્વચ્છ
 અડધ રોકે છે. જેટલાક હિંદુ એમ કહે છે કે અને મુસલમાનોનું
 રાધેલું નહિ ખાઈએ. અમુક માણસના કાપનું રાધેલું નહિ ખાઈએ. એમ
 કહેનાર માણસે હિંદુસ્થાનની બહાર પમ જ ન મૂકવો જોઈએ. મેં એમ પછું
 જોયું કે કાશ્મીરમાં કે ગોરાઓ આપણા અનાજને અડકે તેમાં અડચણ
 નથી. પેશો તો દેડા છે, તેની પાસે હું નથી સવાનો એવો સવાલ કાઢી
 વખત નિકળે તો આપણને સરમાવવા જેવું થાય.

- ૧૩. કાઢ વખત આવી અડચણ લેવાનું કારણ માણસોને પોતાને
 બાંધ દોષ એમ નહિ, પણ તેનાં સમનિ ખખર પડે તો તેઓ હરકત કરે
 એ દોષ છે. હું તો માનું છું કે આમ નીચ ઉચના ડોળથી અને પછી
 નાતના જુલમના ડરથી આપણે અસત્ય આદરી બેઠા છીએ. જો
 આપણે જાણીએ કે દેશનો તિરસ્કાર કરવો એ અડીક છે, તો પછી
 નાનથી કે બીજાથી ખોટી રીતે ડરી, ખરે હોડી આપણે સત્યાગ્રહી કેમ
 કહેવાઈએ? આ લગભગ ભાગ લેનારા હિંદી નાતની સામે, કુટુંબની
 સામે અને જ્યાં અર્ધમ જૂએ ત્યાં તેના સામે સત્યાગ્રહી થઈ બેસે
 એમ હું ઈચ્છું છું. તેમ નથી કરતા તેથી જ લડતમાં દીલ થાય
 છે, એવો મારો તો નિશ્ચય છે આપણે બધા હિંદી છીએ, તો
 પછી ખોટા બેઠ રાખી વદા મરીશું અને દક્ષ માગીશું તો કેમ
 થશે? એવી પાસ્ટીથી આપણે જે ખરું છે તે નહિ કરીએ તો
 પછી આપણી લડતમાં કેમ છતીશું? ડરીને અમુક કામ તજવું એ
 તે કાવરનું કામ મણાવ અને કાવર હિંદી સરકારનો સામે જે
 મહાપુર આવી રહ્યું છે, તેમાં ડરવાથી આપણે ઉપદ સુધી
 મૂંચાના નથી.

૧૪. ઉપરની તકીકતો ઉપરથી આપણે જોયું કે વ્યસની, નાત-જાતના ખોટા ભેદ રાખનાર, તટારી, હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે તફાવત રાખનાર, અને રોગી, આવા માણસ જેલમાં જઈ અથવા લાંબી મુદત રહી ન શકે. તેથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે દેશહિતને ખાતર માન સમજ જેલમાં જનારા શરીરમાં, મનમાં તથા આત્મામાં તંદુરસ્ત હોવા જોઈએ. રોગી માણસ છેવટે થાકે. હિંદુ-મુસલમાન, હું ઉચ્ચ બીજે નીચ, એમ જાણનાર, વ્યસનને વશ, રહા, બીડી કે બીજી વસ્તુની પાછળ ઘેરો થનાર છેવટે સુધી ન લડે.

૧૫. માણસની ઇચ્છા હોય તો તે જંગલમાં મંગલ કરી શકે છે. એક પછી એક એમ કામ શોધીને કર્યા કરે તો કાઈ કદીને જેલનો વખત ભારે નહિ લાગે; પણ તે પોતાના જ્ઞાનમાં અને શક્તિમાં વધારો કરીને બહાર નિકળી શકે; એવા દાખલા જોવામાં આવ્યા છે કે કેદમાં સારી નિયતવાળા માણસોએ બહુ ભારે કામો પણ કર્યા છે. 'જેન બનિયને' કેદમાં અતિ દુઃખો વેડીને દુનિયામાં અમર થયેલું "પિલગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ" નામનું પુસ્તક લખ્યું, તે પુસ્તકને અંગ્રેજો બાઈબલથી બીજો દરજ્જો ગણે છે. લોકમાન્ય નિલકંઠે મુંબઈની જેલમાં નવ માસમાં પોતાનું "ઓરાયન" નામનું પુસ્તક લખ્યું; એટલે જેલમાં કે બીજી જગ્યાએ સુખ પામીએ કે દુઃખ, સારા થઈએ કે નફાન, તેનો આધાર ધણે ભાગે આપણા પોતાના મન ઉપર રહે છે.

૧૬. હું માનું છું કે જેને સારાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંત સહેલાઈથી વેડી શકે છે.

૧૭. જેલમાં વાંચવામાં આખો દિવસ નહિ ગાળી શકાય અને તેમ બને તોપણ નુકસાનકારક નિવડે એ જાણવું જરૂરનું છે.

૧૮. ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય એ કહેવન પ્રમાણે ઝાણી બાજતો વડે જ આપણું માન વધે અથવા જાય. જેનું માન નથી તેનો ધર્મ નથી. પ્રજાઓ મોટી થઈ છે તે ધીમે ધીમે પોતાનું

માન જાણીને મળે છે. માન એટલે ઉદાંતપદ્ધતિ નથી. પણ
હમી કે આપણા જે આપણને ઘરે છે તે જાત નદે દેડે એવી
મનની વિધિ, અને તે પ્રમાણેનું આમણ એ અહીં માન છે.
આપું માન તે જ માણસ એવું થાય છે, કે જેનાં બધાં વિધાન-
સધારા પુરા-અથવા ઉપર છે. મારો મોહન જાણીય છે કે
દરેકાઈ કાંઈમાં અહીં જાણું અને અહીં કંઈ એવું મુખ જે
માણસને ખરી ઘડા નથી તેને દેખાઈ શકે નહીં.

૧૯. હું જે ઉપર લખી મળે છે તેમની જે જાણ જાણ
આપણે કરી શકીએ છીએ. એક તો એ કે જેમાં જ્યાં મંદિર
જોવાયું, તોયે ખામત અને ખરાબ પોતાક પડેરો. જેનું તેનું
ખાતું, જૂનો મરતું, દરોગાની પાટીએ ખાતી, કાચાબાનાં વસ્તુ
પસંદ પડે કે ન પડે તેનું કામ કરવું. આપણા આકર ધણે સાચક
હોય એવા દરોગાની દેનેકાં તબેદારી ઉઠાવવી, કોઈ બાઈગંધ
દોસ્તને મળાય નહિ, કોઈને કામગીરી ન સમાય, જરૂરિયાતની
વસ્તુઓ ન મળે, કુંદારા મારે વિનેદની સાથે સુત. આપું દુઃખ
કેને સાથે ઉઠાવતું તેના કરતાં તો મરતુ બનું. ૨૦ આવી જુદીએ
પણ જેલમાં ન જઈએ. જેલ તો કોઈને ન દર્શાવે. આમ વિચાર કરી
માણસ તદ્દન નગણ્ય અને અને જેલથી રી તથા ત્યાં જઈ જે
સાથે કરવાનું છે તે કરતાં અટકે.

૨૦. બાળે ખ્યાલ એમ થાય કે જેલમાં હું દેશવંદને ખાતર,
આખર જાણવા, ધર્મને સાથે જાઉં, એ તો મારા સારા નસીબની
નિશાની મળ્યાય. વળી જેલમાં મને દુઃખ તો છે નહિ. બહાર મારે
ધણાની તાબેદારી ઉઠાવવી પડે છે, તેને બદલે જેલમાં માત્ર
દરોગાની જ ઉઠાવવી રહી. જેલમાં મારે ચિંતા જ ન મળે, મારે ન
મળે કમાવાનું, ન ચિંતા રહી ખાત્રીની, તે તો નિયમસર બીજા
માણસો પકાવે છે. આ બધાનું મારે કંઈ જ આપતું પડતું નથી.
અને કસરત ખૂબ થાય એટલું કામ મળે છે, મારા બસન બધા
સહેજે જતા રહે છે. માફ કરીર કબજે રહું છે પણ મારે--

આત્મા વધારે છૂટા છે. હું નિયમસર ઉડી ગેસી શકું છું. મારા શરીરનું જતન જેઓ તેને કળજે રાખે છે તેઓ જ કરે છે. આમ દરેક રીતે જોતાં હું છૂટો છું; કદાચ મારી ઉપર મુસીબત આવે છે, મને કાઈ પાપી દરોગો મારી લે છે, તોપણ હું ધીરજ રાખતાં શીખું છું. અને તેવું કામ કરતાં અટકાવવાને હવે મને તક મળે છે. એમ સમજી ખૂશી થાઉં છું. આવા વિચારથી જોડને પવિત્ર અને સુખદાયક માનવી અને કરવી એ આપણા હાથમાં છે. ટૂંકામાં સુખ અને દુઃખ એ મનની સ્થિતિ છે.

૨૧. દેશને ખાતર અથવા ધર્મને ખાતર જોડ જવું, તેમાં ધન ઉઠાવવી, અથવા બીજી રીતે સંકટ સહન કરવાં એમાં જ સુખ માનવાનું છે.

૬. અસહકારીનું જીવજીવન.

—૧૩૩—

૧. જેનું મન મલિન નથી તેની વિચારશક્તિ કદાપિ પડતી નથી. મારો પોતાનો તો એ અનુભવ છે કે જ્યારે હું જેમમાં નહોતો અને વાંચવાને મને કંઈ પુસ્તક નહોતું મળતું ત્યારે હું ચંધારે વિચાર કરી શકતો. આપણાં મનજી વાંચી વાંચીને સડી મથેલાં છે.

૨. [કેવળ વાંચીએ પણ વિચારીએ નહિ તો બીજાના વિચારો અવગણી દીને સમગ્રજ અને તેનો ગેરઉપેયોગ પણ થાય એ બનવાળો છે. જેનામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજવાની શક્તિ છે તે મૂંઝાતો નથી; કારણકે તે પોતાનો માર્ગ સરળ જોઈ શકે છે.] મારો અનુભવ છે અને મારો વિશ્વાસ છે કે જ્યારે માણસ પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરે છે ત્યારે તેનામાં કુઃખ સદન કરવાની શક્તિ તરત આવી જ જાય છે. [દરેક કાળનો ખાસ ધર્મ હોય છે પણ તે ખરી સમજ વગર પરખાતો નથી.] આ કાળમાં જેલ જરૂં મુરોસ છે. જેલ ન જરૂં એ તો સંકેત છે. માણસ કહી નહિ, ખાદી પહેરે નહિ, સાચું કરે નહિ, વિનય વાપરે નહિ, બધાની સાથે દ્વેષ કરે, દેઃજાંગીને અડકે નહિ, એટલે તેને જેલ જવાનું કહે જ કાણ? દેઃજાંગીની અસ્પૃશ્યતાને સંધરી રાખે એ તાલુકાને કોઈ જેલ જવાનું આમંત્રણ આપનાર જ નથી;

૩. જેલજીવનનો—ખાસ કરીને સવિનયજાંગીના જેલજીવનનો મારો આદર્શ તો એવો છે કે બાહ્ય જાતના સંબંધથી તે સર્વથા રક્તિત હોય, કોઈની મુલાકાત લેવા દે એ એક જાતની મહેરબાની જ છે, અને સવિનયજાંગી કોઈ જાતની મહેરબાની માગે પણ નહિ અને સ્વીકારે પણ નહિ. જેલોમાંના સંવમનુ ધાર્મિક મૂલ્ય જેલીના

મહેરજાનીઓના ત્યાગથી વધે છે. અવિદ્યન કરવાનું જ છે તો તે પવિત્રમાં પવિત્ર વસ્તુનું કરવા હમ્મું હું.

૪. [અનિયમ ભંગ આદર્શ પદ્ધતિ અગત્યકારી] ફરીથી સરકારની મહેરજાનીઓ નવી છૂટવા માગતા. સરકારના હોદ્દા તેઓ છૂટે તો તેઓ ખિન્ન થાય અને આપણે શરમાવું પડે.

૫. મદારાજના તેમ જ ખિસ્તાફતના કાર્યકર્તાઓની દરજ્જા તો રૂપિય જ છે. આપણે સરકાર પાસે કશી જ શદન માગતા નથી; તેમ તે કશી શદન આગે એવી અપેક્ષા પણ રાખતા નથી. સુલેદનો ભંગ ન કરીએ ત્યાંમુથી આપણને જેલમાં ન મોકલવાનું આસ્વાસન પણ કંઈ આપણે સરકાર પાસે માગવા ન જનું આગે સરકાર આપણને રાજદ્રોહને માટે જેલમાં મોકલે તો આપણે ફરિયાદ ન જ કરીએ.

૬. જેલ મથેજાઓને આપણે જેલ જમને જ હોડી શકીએ એવો અનિયમ નિયમ નથી. આપણા સત્વચગથી, આપણા પ્રતિજ્ઞાપાત્રનથી તેઓને આપણે હોડી શકીએ છીએ. આપણું બળ આપણે જેલ જમને બતાવી શકીએ છીએ તેમ જ આપણે રચનાત્મક કાર્ય કરીને બતાવી શકીએ છીએ બળ આપણા અમુક કાર્યમાં નથી પણ આપણી વૃત્તિમાં છે. રાત્રનો માર્યો જેલ જનારો બગવાનું નથી પણ ન જવાનું હોય ત્યારે ડરકણ ગણાતા છતાં ન જતા તે બગવાનું હોઈ શકે. બળ સકાયમાં રહેલું છે.

૭. જ્યારે શત્રુ આપણને કાયર ગણે પણ આપણે ખરેખર કાયર ન હોઈએ ત્યારે આપણી છતનો સમય નહક આવે છે. કેમકે આપણી કાયરતા એ તો આપણું બળ છે. અને શત્રુની જોડી માન્યતા તેને ભૂજાવામાં નાખે છે. જે કેવળ ઇશ્વરની સહાય માગે તેને અપકીર્તિ હોય જ શાને? આપણે જરા યે નામોશીનું કામ કરીએ ત્યારે અપકીર્તિ હોય. આપણે જેલના ડરથી જેલનો ત્યાગ નથી કરવો. પણ જેલ જવામાં અણુસમજ હોય, મગફળી હોય, અશાંતિ હોય એ લાયથી તેનો ત્યાગ કરીએ. શત્રુને

રીઝવવા નહિ, પણ આપણા આત્માને રીઝવવા આપણે જેલ જતા અટકીએ. જેલ જતા અટકીને કાં આપણે ફરિયાદો ધાટ ન કરીએ ?

૮. આપણી લડત જ એવી છે કે જોમાં આપણે જેલને તો આપણી સાથે જ રાખીએ છીએ. એટલે જેલ જવાથી પ્રભને હર્ષ થવો જોઈએ. એવી જેલથી રોષ તો ન જ થવો જોઈએ. હું જેલ જવા જેવાં કામ કરું અને પછી જેલથી હું નારુ અથવા પ્રભ દુઃખી થાય તો દોષ સરકારનો નથી, આપણો છે. જ્યાં રાજ્ય અન્યાયી છે ત્યાં પ્રભની સ્વતંત્રતા રાખવી જોઈએ જોઈએ છે.

૯. કોઈ તેણે જેલ જાય તો પ્રભ અસહકારને વધારે જોરથી આગળ ચલાવે એવી આશા હું રાખું.

૧૦. પ્રભ ઘેરી ચર્ચ જાય એવું તો કદાચ સરકાર માગે. તેથી તેને સમજાવો ઉપયોગ કરવાનું મગે. સરકાર ન માગે તોપણ પરિણામ તો એ જ આવે કે તે પ્રભને હજારો અને પીડે.

૧૧. તેથી પ્રભ જો અસહકારને સમજી મઠ હોય તો મમે તે અસહકારી નેના પકડાય તોપણ અસહકારને ન જ છોડે અને સરકારને જાણવે કે પ્રભની સંમતિ વિના રાજ્ય ચલાવવું અસમ્ભવ છે.

ન ઉચ્ચારીએ પણ દરોગાને સલામ તો કરીએ જ, તેની અદ્ય રાખીએ, તે આવે ત્યારે ઉભા થઈએ. ફેદી એ ફેદી છે. જેલમાં જે વંચે તે જોઈએ, જેલમાં જે મર્યાદા મળતી જોઈએ તેનો ખ્યાલ ન મેળીએ. છેવટે જેલના અમલદારોને પણ આપણે પીયગારી લાવવામાં અને દયાળુ બનાવવામાં રચ્યા છે.

૮. માલ-મિલકતનો ભય.

૧. 'જેવું જમીને, મારે ખાધાં, મરીએ પણ માલ ન દઈએ. માલનું કંઈ મદાસત્રાએ થોડું જ કહ્યું છે.' આમ કેટલાક શરીર ભરવા તૈયાર છે પણ પોતાની જમીન જવા દેવા કે દોરડાંખર વેચાવા દેવા તૈયાર નથી. જે શરીર આપે તે બધું આપે એમ માનીને જ માલનું લખાણું નથી. એમ છતાં સ્થાવર જંગમ મિલકતની આપણને એટલી બધી હોય છે કે શરીર જતાંયે આપણે આ વાત વિચારી લેવી જોઈશે.

૨. સરકાર તો જે જે ભય વડે આપણને વશ કરી શકે તે ભયો વડે વશ કરવા મથશે. જે જેવું કરતાં દંડ આપણે આપણને કંઈયે લાગે છે એમ જોશે તો જરૂર દંડ કરશે.

૩. આપણે સ્થાવર જંગમ મિલકત જવાનો ભય તદ્દન છોડવો પડશે. જૂઠ્ઠામી રાજ્યમાં ધનવાતને જૂઠ્ઠામમાં લાગ લેવો પડે છે તેથી જૂઠ્ઠામી રાજ્યમાં ગરીબી એ જ પુરુષમાર્ગ છે. તેથી આપણે જાણવું જ જોઈએ કે જે આપણે અસહકારી રહેવા ઇચ્છીએ તો ધનનો લોભ છોડવો જ પડશે. જ્યારે આપણે જૂને મરવા તૈયાર થઈએ પણ જૂઠ્ઠામની આણ કમૂત્ર ન કરીએ ત્યારે જ આપણો અસહકાર પૂરો થયો ગણાય.

૪. એટલું પણ સમજી લેવા જેવું છે કે ધણા માણસો જ્યારે દંડનો ડર મેલે છે ત્યારે સરકારને પૈસા વસૂલ કરવાનું કામ કંઈયે પડે છે. હજાર માણસને જેલમાં મોકલવા કરતાં હજાર માણસની મિલકત વેચવી વધારે કંઈયે છે. સખ હંમેશાં થોડા જ માણસોને કરી શકાય છે. ધણા માણસો અમુક કામ

હરે તેને બધું કરવું લગભગ અસાધ્ય થઈ પડે છે. મિલ્કત જમ કરે પણ વેચે કાને? જમીનનો કમળો તો લેવાય, પણ તે લગાડાને બીજી જગ્યાએ થોડી જ મુશ્કેલી છે! એકની જમીન દરમિયાનમાં બીજો કાણ લેવા નવો હોય!

૫. વળી જે સ્વચ્છત્વવાદી છે તેને પોતાની ધારણાને વિશે વિશ્વાસ તો હોય જ. તેથી સ્વચ્છત્વવાદીએ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે પોતાની મિલ્કતનો કમળો આજે સરકાર લે તે સ્વચ્છત્વ મળ્યે પાછી મળવાની છે જ. જનરલ ગોપા પાસે કમળો લીધા જમીન હતી. જેના દોર તેની પાસે દાંડાં તેના કામને ત્યાં નહોતા. તે બધાનો કમળો અંગ્રેજી લક્ષરે લીધો. તેથી દંધ તે દારો નહિ. ખૂબ મુશ્કેલી અને હેઠર પોતાની મિલ્કતનો કમળો મેળવ્યો એટલું જ નહિ, પણ પોતે બાબા દરિયા આફ્રિકાનો રાજા જેવો બન્યો. તેને વિશ્વાસ હતો કે ક્યારે તો પોતાની મિલ્કત પાછી લેશે અને મરશે તો સ્વત્ર લેશે. આપણે જેઓ મારીને સમર્થ નથી કરવા માગતા તેમણે તો મિલ્કતને સારા પધારે બેઠીકર રહેવું જોઈએ. મિલ્કત સરકાર લઈ લે પછી ખાતું થું એ સવાલ ઉઠે છે. જ્યાં જુએ મરીએ તોપણ આપણે નમવાના નથી એવી પ્રતિજ્ઞા છે ત્યાં પોતાની અને પોતાનાની જૂખનો પિયાર શો કરવો? દિલ્લિયાન જેવા મુશ્કેલીમાં ઠાઈ ને ઠાઈ તો આપણને ખાસ ગેટકુ આપી દેશે જ, અને હવે તો આપણી પાસે આપણો પ્લેટ રેડિયો છે, પછી છી શીકર દોષ? જ્યાં આખું કુટુંબ મુદર રીતે ઠાંતી પીછ જાય ત્યાં હાંડાબાર પણ પેટની ચિંતા રાખવાની હોય નહિ.

૧. ગેટકા લઈ આપણને રહે છે તે બધા આપણા અવિશ્વાસની ઉત્પત્તિ થાય છે. જે આપણે હંચર પર બસેલો રાખીએ, એટલે તેની મરણ દશી તે થશે એમ માનીએ, તો આપણે દરિ મિલ્કત ન કરીએ જે ચમકે દશી તે થશે, તે પણ આપણે ત્યારે જ હાલી છાપીએ કે જગરે આપણે પોતાનો પ્રવલ્ન આપણે પૂરો કર્યો હોય મગુજી વતની પાછળ હવેની સંજુત કૃપા રહેલી જ.

ઇશ્વરની ઉપરના વિશ્વાસનો અર્થ એ છે કે જ્યારે આપણી મિલકત લૂંટાય ત્યારે પણ આપણે તેને ધન્યવાદ દઇએ. જો મિલકત ન લૂંટાવાની શરતે ધન્યવાદ દઇએ નો તો એ સારું કૃત્ય. ઇશ્વર સાદાનો ભૂખ્યો નથી. તેને તો ભક્તિ જોઇએ. અને ભક્તની ભક્તિની તે ભારે કસોટી કરે છે. તે જોટલો દયાવાનુ છે એટલો જ નિર્દય છે. ન્યાય તોળતી વેળા ક્રોધની પરવા નથી કરતો; ક્રોધનો પક્ષપાત નથી કરતો. ભક્તઅભક્ત અધાને તેમનાં કર્મ પ્રમાણે ફળ આપે છે. ભક્ત સત્કર્મ કરે છે તેથી સારાં ફળ પામે છે; અભક્ત કુકર્મ કરી નકારાં ફળ મેળવે છે.

૭. આ લડતમાં દંભને, દ્વેષને સ્થાન નથી, અધીરાઇને સ્થાન નથી. ત્યારે જ તે ધાર્મિક લડત કહેવાઇ છે.

અસહકાર.

(તૃતીય વિભાગ)

અસહકારની લડત.

(દ્વિતીય ખંડ)

૯. મત્યેક અંગ્રેજને.

૧. હું તમને મારી ઓગળ કરાવી લઉં. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે મેં બ્રિટિશ સરકાર જોડે આજસુધીમાં જોડેલા સદકાર ક્યોં છે તેટલો ખોળ કાઢ દિંદીએ નહિ ક્યોં હોય. ખોળ દરોહ માણસને બગવો કે બદારવડુ કરવાનું મન થઈ જાય એવા કાલુ સંજોગો વચ્ચે રહીને મેં ૨૯ વર્ષ સુધી તમારા સામ્રાજ્યમાં અખડ જાહેર સેવા કરી છે અને એ સેવા તમારા કાયદાઓએ પોષ્ટેલી સખઓની બાકીથી અવર નોળ કાઢ પણ સ્વાધી હેતુથી કરી નથી એ ખાતરી માનજો. એ સદકાર સ્વાર્થ, મરજયાન અને બ્રિટિશ સરકારની એકંદર પ્રવૃત્તિ અતે દિદુર્યાનના સાજમાં છે એ અદાથી પ્રેરણા જ કયોં હોય.

૨. એજ પદાવી સામ્રાજ્યની ખાતરે માર નેના જે મારી
 એજમમાં નાની: (૧) બેઝાર મુદ * નેનાએ; તે નેના માસ કાપ
 દેવે એજ મેન્-મુદ-સ (જખમી મેન્નાએને મદદ પડેઆડનારી)
 દુકડી હતી જેની સેક: વિને જનરલ જુવરો પોતાના ખરીતાએમાં
 ખાસ ઉમેળ કરેલો; (૨) નાનામમાં ઉમેળ મુદુ બગવાની: નેનાએ;
 તે વખતે પણ મારી પાસે તેની જ મેન્-મુદ-સ દુકડી હતી; (૩)
 હોટી મહામુદનીડું કાર્યાતમાં; તે વખતે પણ જે એવી જ દુકડી
 હતી કોટી જેની જાતે પરિશ્રમભરી તાલીમને પરિણામે મને
 સખ્ત મુદસીનો રોગ મેલેલો; અને ઉદને (૮) દિલ્લીમાં મળેલી
 મુદ પરિવાર વખતે * જે 'લોડ' એન્સાફ્ટને લશ્કરભરતીમાં મદદ
 કરવા વિશે આપેલા વચનોના છતો: અમત કરીને આ કામને
 સાર ખેત કલમાં રીતે અને લાંબી લાંબી મજતો કરીને જે
 એટલી મહેનત ઉઠાવેલી કે એમાંની મને છતોજુ મરડો લાગ્ય
 પડ્યો અને હું માંડમાંડ મરતો બચ્યો.

૩. આ બધી સંવાઓ જે એવી જ શ્રદ્ધાના બળ ઉપર કરેલી
 કે મારાં એ કામોની સામ્રાજ્યમાં માત્ર દેવને સમાન દરજ્જેને
 મળશે. હજુ છેક ૧૯૧૬ના સિમ્લર મુંદી સરકાર ઉપર બરેસિ
 રાખી સદકાર કરવા મેં માત્ર દેવજનધુઓને વિનંત્યા. મને ત્યાં
 મુંદી જે આશા હતી કે મી. લોઇડ જોન્સ[†] પોને મુસલમાનોને
 આપેલાં વચનોને પાળશે પં નમના અત્યાચારોની અંતે બદલ આવેલી
 હકીકતો ઉપરથી પંખબીઓ પર ગુસ્સેલા સિનમતી પૂરી ભરપાઈ
 કરવામાં આવશે. પણ મી. લોઇડ જોન્સ[‡] કરેલા વિશ્વાસઘાતથી,
 તમે તેના વર્તનને જે રીતે વખાણું તે ઉપરથી, અને પંખબના

* ૧૮૯૯માં.

† જનરલ સર રેડવર્થ—(૧૮૩૯-૧૯૦૯). ચીન, હિંદુ, દક્ષિણ અને સુદાનની
 લશ્કરોમાં ભાગ લેનાર અંગ્રેજ સેનાપતિ

+ ૧૯૦૬માં.

‡ ૧૯૧૪માં.

X ૧૯૧૮ના એપ્રિલમાં.

અપરાધોના તમે કરેલા હોંપિહોમ ઉપરથી સરકારના યુગ્મ હેતુએ ઉપરનો તેમ જ જે પ્રભુ એવી સરકારને યોગ આપી રહી છે એ પ્રભુ ઉપરનો મારો બધો ઇતિહાસ લીધે ગયો છે.

૪. પણ તમારા યુગ્મ હેતુએ વિશેનો મારો વિશ્વાસ લીધે મારો હોય તેપણ તમારી બહાદુરીને હું જાણજુ હું અને હું જાણું છું કે આજ અને કશીકેવળે વચ વધ તમે જે આપવા તૈયાર નહિ થાઓ તે સુગમનને નખીને આપવા રાજી થઈને તૈયાર થશો.

૫. સામ્રાજ્યનો અર્થ હિંદને માટે શું છે તે તો જુઓ:-

- (૧) શ્રેષ્ઠશિક્ષણના લાભની ખાતર હિંદનાં દ્રવ્યોનું શોષણ.
- (૨) રોજ વધતાં જતાં સરકારી ખર્ચ, અને દુનિયાના કોઈ પણ દેશના કરતાં વધુ ખર્ચાળ મુશ્કેલી અમલદારોનું ખાતું.
- (૩) હિંદની મરીનાઇનો હાંસલાર અણસ ન કરતાં ઉગાડિપણે અણવવામાં આવતાં દરેક સરકારી ખાતાં.
- (૪) અમારી વચ્ચે વસતા તમારા મુશ્કેલર અંગ્રેજોની જાન રખેને જેખમમાં આવે એ બીજા આખો પ્રજાની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવેલા હમિયાર, અને તેને પરિણામે પ્રજામાં આવી મથેલું નપુંસકત્વ.
- (૫) આવી અનિ ખર્ચાળ સરકારને નલાવવા દારૂ, અરીજી અને એવા જ બીજા માદક પદાર્થોના અલાવવામાં આવતો વેપાર.
- (૬) પ્રજાના ઉદ્દેશને જાહેર કરવા દિનપ્રતિદિન વધતી જતી પ્રવૃત્તિને ઘણી દેવાની ખાતર નિત્ય નવા ધણતા દબાવું અને સખીના કાનુને.
- (૭) તમારી વસાહતોમાં વસતા હિંદીઓ પ્રત્યે અલાવવામાં આવતું સરમભર્યું વર્તન; પંજાબના કારોબારને આપેલું સાખાશીનું પ્રમાણપત્ર અને મુસલમાન લાયણીને તુલકારી કલાકીને તમે અમારી લાયણીઓની કરેલી અવગણના.

૬. હું જાણું છું કે જો અમે લડીને તમારા હાથમાંથી અમારું રાજ્ય ખૂંચવી લઇ શકીએ તો તે સામે તમે વાંધો ન ઉઠાવો. તમે જાણો છો કે તેમ કરવાની અમારામાં તાકાત નથી, કારણકે તમે એવી ખુફી અને જાનદાનીશરી લગાઇ કરવા જેવી અમારી સ્થિતિ રહેવા દીધી નથી. આમ લગાઇનાં મેદાનમાં અમારું શૂરાતન સિદ્ધ કરવાનાં બારણું અમારે માટે બંધ છે. આત્માનું શૂરાતન બતાવવાનો રસ્તો હજી અમારે માટે ખુલ્લો છે. એ શૂરાતનને પણ તમે નમશેા એ હું જાણું છું. એ શૂરાતન મારી પ્રજામાં જગાવવાનું કાર્ય હું અત્યારે કરી રહ્યો છું. અસહકાર એટલે આપભોગની તાલીમ. જ્યારે અમે જોઇ ચૂક્યા કે આ દેશના તમારા રાજ્યકારો આર હેકળ અમે રોજ વધારે ને વધારે ગુનામીમાં ખૂંચતા જઈએ છીએ ત્યારે અમે હવે શાસાડ તમારી જોડે સહકાર કરીએ ?

૭. મારી સલાહને પ્રજા આજ જે આટલી ઝીંટી રહી છે તે મારા નામને લીધે નથી. મારા નામને અગર અતી મિરાદરોના નામને આ બાબતનો વિચાર કરતી વેળાએ તમે જાણીએ મૂકજો. હું પોતે જો આજે પ્રજાને મુસલમાનોની સામે થવાની સલાહ આપવાની મૂર્ખાઇ કરું, અગર અતી લાજબો તેરી રીતે મુસલમાનોને કિંદુઓ પિરુદ્દ ઉરદેરવા પેતાનું મનુજ બગ વાપરે તો મને તેમ જ તેઓને બંદોને પ્રજા તરફથી દેવી દે. લોકાનાં ટોળેટોળાં આજે અમારા જોત સાંભળવા ધને છે, કારણકે તમારા બૂઝમ નાંચે કકળતી પ્રજાના અંતરની લાગણીઓ અમે જોલી બતાવીએ છીએ. અતી મિરાદરો પણ કાલ સુધી તમારા મિત્ર હતા, જેવો હું હતો અને હજી છું.

૮. મારો ધર્મ તમારા પ્રત્યે મારા અંતરમાં કોઈ પણ પ્રકારની કડવાશ સંધરવાની મને મનાઈ કરે છે. મારા કાંઈમાં જોર હોય તોપણ હું મારો હાથ તમારી સામે ન ઉગામું. મારા દુઃખ ભોગવવાં જ તમને છતવાની હું ઉમેદ ધરાવું છું. અતીલાઇઓ તેમનાથી બને તો તેમના દીનની ખાતર અને દેશની ખાતર અવશ્ય તત્તવાર

એએ; પણ પ્રજાની લાગણીઓ જાહેર કરવાના અને તેમના દુઃખનો ઇલાજ શોધવાના કામમાં એમણે અને મેં પ્રજાની જોડે સહિયારી કયું છે.

૬. લોકલાગણીના આ ચંક્રતા ઉભરતે દાખી દેવાના ઉપાયની તમે શોધમાં છે. હું તમને સચવીશ કે એનો ઉપાય એક જ છે અને તે એ જ કે રાજાનાં કારણો જ શોધીને દૂર કરવાં. દાંતુ ખાણ તમારાં હાથમાં છે. હિંદને કરેલાં ઘેર અન્યાયો માટે તમે પ્રાપ્તિ કરી ચકા છો.

૧૦ પણ પ્રત્યેક દિલી ખરેખર તમારો બરોબરિયો અને તમારો બાઈ છે એ તમે ન જૂઓ ત્યાંમુધી તમારાથી આ બનવાનું નથી. હું તમારા આશ્રયનો યાચક નથી; હું તો મિત્ર તરીકે એક કાંઈ પ્રજાનો ખાનદાનીબરો ઉકલ તમને દેખાડી રહ્યો છું એટલું જ. બીજે રસ્તો-દખાણ અને સખ્તીનો-તો તમારા સામે ખુલ્લો છે જ. હું તમને એતરું છું કે એ ઈલાજ નિષ્ફળ જશે. એનો આરંભ તો યશ ચૂક્યો છે. સરકારે પાણીપતના બે બહાદુર પુરુષોને સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો ધરાવવા અને તે જાહેર કરવાને સારૂ કેદ કર્યા છે. બીજા પર લાહોરમાં કેસ ચાલી રહ્યો છે. અયોધ્યામાં બીજે એક કેદ થયો છે. ત્રીજાનો ચૂકાદો દલે ચલાનો છે. તમારી આજીવન શું ચાલી રહ્યું છે તે તમારે જોતું જોઈએ. અમારી પ્રતિષ્ઠિત તો દખાણ અને સખ્તીની આશા રાખીને જ સર થઈ છે. હું માનપૂર્વક તમને બંધારી સારો રસ્તો લેવા અને જે દિફ્ફરયાનનું કાણુ તમે ખાઓ છો તેની પ્રજાનો પક્ષ લેવા વિનવું છું. એની આકાંક્ષાઓને સંકલ્પ પ્રવલ્લ કરવો એ આ દેશની બેવફાઈ કરવા બરોબર છે.

૩. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ બતાવેલું છે કે હિંદુસ્થાનનો પોતાનો વિખ્યાત કાપડો વેપાર ઇસાઈપૂર્વક અને ચોક્કસ રીતે તોડી પાડવામાં આવ્યો. વિલાયતી કાપડ હિંદુસ્થાનમાં બજાઈકારે લાવવામાં આવેલું છે તેથી હિંદુ આજે લોકશાપરનું જ નહિ પણ જાપાન, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાનું પણ મોહતાજ થઈ ગયું છે. હિંદુસ્થાન ઉપર આવી શી અસર થઈ છે તે એક વાર જુઓ. દર વર્ષે ગોળવત સાઈ કરોડ રૂપિયા ફક્ત કાપડને માટે અમે હિંદુસ્થાન બહાર મોકલીએ છીએ. અમને પૂરતું થઈ પડે એટલું રૂ. તો અમે આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરીએ છીએ જ. આ દેશનું રૂ. પદ્દેશ મોકલી ત્યાં તે કાપડ વણાવી ફરી આ દેશમાં લાવવું તે શુદ્ધ મૂર્ખાઈ નથી શું હિંદુસ્થાનને આવી લાચાર સ્થિતિમાં મૂકવું એ શું બ્યાજગી હતું ?

૪. દોઢસો વર્ષ ઉપર અમે અમારે જોડેનું મધું કાપડ જાતે વણી લેતા. અમારી સ્ત્રીઓ ઘરમાં ખેતી સુંદર સૂતર કાતતી અને પોતાના પતિઓની કમાઈમાં ઉમેરો કરતી. ગામડાંના વણકરો તે સૂતર વણી આપતા. અમારા જેવા ખેતીપ્રધાન દેશમાં પ્રાગજીવનની વ્યવસ્થાનું એ એક અગત્યનું અંગ હતું. આ વ્યવસ્થાને લીધે અત્યંત સ્વાસ્થ્યવિક રીતે નવરાસનો અને સદુપયોગ કરી શકતો હતા. આજે અમારા દેશની સ્ત્રીઓમાં કાંતવાની આવડત રહી નથી અને કરોડો લોકોને પસાણે નવરા ખેતનું પડવાથી દેશ કંગાળ થઈ ગયો છે. ઘણા વણકરો લાંબી થઈ ગયા છે. કેટલાક ભાકુતી સિપાઈઓ બની લશ્કરમાં ભરતી થયા છે. સુંદરમાં સુંદર કાપડ વણનાર વણકરોની અર્ધી કામ દાજોવાટો થઈ ગઈ છે અને બાકીની અર્ધી હાથે કાંતેલું સૂતર નહિ મળતું હોવાથી પરદેશી સૂતર વણી રહી છે ।

૫. ત્યારે હિંદુસ્થાનને માટે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારનો અર્થ શો છે તે હવે કદાચ તમે સમજી શકશો. આ બહિષ્કારની યોજના સજ્જ રૂપે કરવામાં નથી આવી. સરકાર આજે ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયો દૂર કરે અને હિંદુસ્થાનને આજે જ

SECRET

સરખાને એ ફરજમાં પેશના અટકાવેલો નોંધવો. -
 ૧. આ વાત ચાલુ નેચા નેતી નથી. જેની કાલે ચાલી જાય
 એવા ધંધાને અમાલે આપુ ચાલુ જ્યારે જુને મરે છે ત્યારે મરેથી
 કારખાનાંવાળાઓના કે દેથી વેપારીઓના લાભોનો વિચાર
 કરાય.

૭. આ દિવસમાં જોઈ જાતના પરદેશી માણસો જોવામાં
તરીકે પણ રમે માની લેતાં જીવંત રહ્યાં. સાચે કાંઈ પણ જાનને લેવા
હરવો જ નહિ એ દિંદુરયાનનું વચન જાણી; - કાપડને આપી કાંઈ
જીવંત વસ્તુઓ દિંદુરયાન હરતાં પરદેશમાં સહેલાઈથી જાને સારું
જાનની દોષ તો ઉભવ પડેને સામ સાવ એવી રીતે જોઈ
પાસેથી આભાર સાથે લેવાની દિંદુરયાને આ જાણી જોઈ
અપમાન કાંઈ પણ વસ્તુ દિંદુરયાન લેવાના પર જોઈ જોઈ
સાચા છે.

૧૧. વાઈસરૉયને.

૧. આપના ફેટલાક વિશ્વાસને પાત્ર બનેલી વ્યક્તિ તરીકે તેમ જ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક અનન્ય શુભેચ્છક તરીકે આપની અને આપની મારફત નામદાર શહેનશાહના પ્રધાનમંડળની સમક્ષ ખિલાફતના સવાલની જોડેનો મારો સંબંધ તેમ જ તેને વિષે મારી વર્તણૂક આખત ખુલાસો કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજું છું.

૨. લડાઈના છેક આરંભથી જ્યારે લંડનમાં હું ઇન્ડિયન એમ્બુલન્સ ટુકડી ઉભી કરવામાં ગૂંથાયો હતો ત્યારથી જ ખિલાફતના સવાલમાં હું રસ લેતો થયો હતો. અને જ્યારે તુર્કીએ જર્મનીની આજુ લેવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે લંડનમાંની નાની સરખી મુસલમાન કામ ફવી બેચેન થઈ ઉઠી હતી તે મેં જોયું હતું. ૧૯૧૫ ના જન્યુઆરીમાં હિંદુસ્થાન આવ્યા પછી પણ જે જે મુસલમાનોના પ્રસંગમાં હું આવ્યો તેમને એ જ ચિંતા અને આતુરતાથી ઘેરાયેલા મેં જોયા. જૂની સંધિઓની વાત જ્યારે ફૂટી ત્યારે તેમની એ ચિંતા ઘણી જ વધી. બ્રિટનના ઇરાદાઓ પ્રત્યે તેમને ગેરવિશ્વાસનો પાર રસો નહિ અને તેઓ હતાશ ધર્મ ગયા. તે વખતે પણ મેં મારા મુસલમાન લાઠ્યંધોને નિરાશ ન થવાની અને તેમની બીક તેમ જ તેમની ઉમેદોને વ્યવસ્થિત રૂપમાં જાહેર કરવાની સલાહ આપી. અને સૌ કામ કરવા કરશે કે છેલ્લાં પાંચ વર્ષ સુધી સમરન હિન્દી મુસલમાનો વખાણવાનું સંયમથી વર્ત્યા છે અને તેમના આગેવાનો કામના તોફાની વર્ગો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ જાળવી રાખ્યા છે.

૩. મુનેદના કાલકારથી અને આપ નામદારે એ કારોના કારણે બચાવથી દિલી મુસલમાનોના મનને જે પક્ષે લાગ્યો છે તેમાંથી દહાર થવું તેમને કહ્યું થઈ પડ્યો. આ કાલકાર પ્રમાણેનાં વચનોનો ચોક્કસ ખંચ કરવાય અને મુસલમાન લાગણીને સાર તરછેડનાય છે. મને લાગે છે કે મારા મુસલમાન દેવનંદુઓની જોડે પૂરેપૂરા લાઘ્યાચના નામથી રહેતા ઇન્જીલ દિંદુ તરીકે તેમના સંકલને સમયે જો કું તેમની પડખે ન ઉભો રહું તો મેં દિલ્હીમાંથી કૃપા લગ્ની કહેવાય. મારી નમ્ર સમજાતું મુજબ તેમનો પક્ષ સાચો છે. તેઓ કહે છે કે જો તેમની લાગણીને માન આપવું હોય તો તુર્કોને સજા કરવાની વાત જતી કરવી જોઈએ. મુસલમાન સિપાઈઓ કંઈ પોતાના જ ખડીરાને સજા કરાવવા અથવા તેનો મુખ કીનથી લેવાવવાની ખાતર નથી લજા. મુસલમાનોનું આ ધારણું ઉદ્ધાર પામે વર્ગમાં એકસરખું રહ્યું છે.

૪. જે સામ્રાજ્યને વધાર રહેવાને કું બધાપેક્ષે ખું તે, જ સામ્રાજ્ય પ્રત્યેનો મારો ધર્મ મને અત્યારે મુસલમાન લાગણીને ચપેલા નિર્દય આધાતની સામે થવાની ફરજ પાડે છે. મારા ધારવા પ્રમાણે દિંદુ-મુસલમાન બંનેના અંતરમાંથી બિટિય ન્યાય અને બિટિય પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યેનો વિશ્વાસ હડી મળે છે. હંદર કમિટીનો બહુમતીનો રિપોર્ટ, તે ઉપરનો આપ નામદારનો ખરીતો અને મી. મેન્ડેગુએ તેનો આપેલો જવાબ-આ બધાએ એ અહુવિવાસમાં માત્ર વધારો કર્યો છે.

૫. આવી સ્થિતિ વચ્ચે મારા જવાબે માટે એક જ રસ્તો ખુલ્લો રહે છે. તે એ કે કાં તો નિરાશ થઈને બિટિય રાજ્યની જોડેનો સંબંધ તોડી નાખવો, અને નહિ તો જો દાલત બધાં રાજ્યજંધારણોમાં બિટિય રાજ્યજંધારણના ચાકાતાપણા વિષે મને કહ્યું થે મદદ હોય તો એવો કોઈ મારો પ્રદસ્ય કરવો જેથી ચપેલા અન્યાયનું પરિમાર્ગન થાય અને હડી મળેલો.

પાછા આવે. બ્રિટિશ રાજ્યગંધારણની ઉત્તમતા વિશેની મારી શ્રદ્ધા હજી એ મેં નથી ગૂમાવી; અને જનતા દુઃખ સહન કરવાની પૂરતી શક્તિ પ્રગટ પાડતી શકશે તો હજી એ કાષ્ટને કાષ્ટ રીતે પણ ન્યાયનું પદ્ધતિ નીચું નમશે એ આશાને હું ત્યાગી શકતો નથી. અત્યંત બ્રિટિશ રાજ્યગંધારણ વિશેની મારી દ્રષ્ટના જ એવી છે કે મારું હજી રાખનારને જ એ મદદ કરે છે. નમગાંનું એ રક્ષણ કરી શકે છે એમ હું નથી માનતો. માત્ર જોશવર જ એના આશના દેશ બોલેલા છે; દુઃખના રખડી મરે છે.

૬. આમ બ્રિટિશ રાજ્યગંધારણને વિશે મને શ્રદ્ધા છે એ જ દારણથી સુલેહના કાવચકારોમાં બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં વચનો અને મુસલમાન લાગણી પ્ધાનમાં લેવાઈને ઘટના ફેરફાર ન થાય તો મારા મુસલમાન લાઇઓને આપની સરકાર જોડેનો સહકાર બંધ કરવાની અને હિંદુઓને તેમાં લગવાની મેં સલાહ આપી છે.

૭. જે મહા અન્યાય બ્રિટિશ પ્રધાનોને હાથે મુખ્યત્વે કરીને થયો. અગર જે કરવામાં ઓઝામાં ઓછું બ્રિટિશ પ્રધાનો લાગીદાર ન-યા, તેને વિશે પોતાનો જોરલયો નિષેધ દર્શાવવાને ત્રણ માર્ગ મુસલમાનો સન્મુખ ખુલા હતા.

(૧) ખૂનામરદની ચલાવવી.

(૨) આખી કામે એટલી વારે હિંદુસ્તાન અથવા દેશનો ત્યાગ કરવો.

(૩) સરકારની જોડેનો સહકાર બંધ કરી અન્યાયની લાગીદારીમાંથી નિરૂણી જવું.

૮. આપની જાણમાં હશે જ કે એક એવો પણ વખત હતો કે જ્યારે મુસલમાનોમાંનો સૌથી સાદસકમાં સાદસિક-અવિચારી તો ખરે જ-વર્ગ ખૂનામરદની તરફેણમાં હતો. તેમ હિંદુસ્તાનની ખૂબ પણ હજી છેક નથી સમી. હું કહીશ કે અસાધારણ ધીરજપૂર્વક દલીલો કરી કરીને આ ખૂનામરદની હિમાયત કરનારા વર્ગને તેમના વિચારોથી પાછા વાળવાનો હું હાથે કરી શકું. હું

કનુષ કી હું કે માત્ર ઉપરેઝિયાની દરિયે જ. હું આમ કરતી
 રાણે હું નીનિની દરિયે હું તેમની પામે ખૂબમરણને અમાર
 નથી મનારી રાણે, તેમ કરતો એ પ્રપત્તિ પત્તિ નથી કરે.
 પરિણમે દાઘ તરને મારે ખૂબમરણના વિચારે રાણી
 દેવાયા છે. દિગ્ગજની હિમાવન પત્તિ તરને ન જાણી
 હોય તેપણ મોળી તે જરૂર પડી ગઈ છે. હું માનું
 હું કે જેમાં મોટા પ્રમાણમાં આપનેમની જરૂર પડે છે અને પ્રાપ્ત
 મોટા પ્રમાણમાં અમલમાં મૂકી રાખે તે જે કાર્યક્રમ યથાની
 પ્રાપ્તને ખાતરી સાથે એવો કાર્ય રચનક્રમનમો કાર્યક્રમ પ્રાપ્તની
 સમક્ષ મૂકવામાં ન આપે. લેવા તે સરકાર તરફનું આને તેટલું
 કમાણું કે સંખ્યાઈ પણ ખૂબમરણને હારી નિકળતી અટકાવી રાખત
 નહિ. અસદકાર એ એક જ આવો ખાતરીમો અને કાર્યક્રમ
 રચનક્રમનમો કાર્યક્રમ દો, કારણ જે રાજ્યકર્તા પોતાનો રાજ્યપદ
 મૂકી કુશલ જમાવે તેને મદદ આપવાની ના પાડવી એ પ્રાપ્તનો
 સનાતન કાળની સ્વીકારાયેલો દક્ષ છે.

૬. આની સાથે સાથે જ હું એ પણ કનુષ કરી લેવા છું હું કે
 આને પ્રાપ્તની મોટી સંખ્યાને દાઘે અસદકાર અમલમાં મૂકાય
 તેમાં ગંભીર લેખો તે રહેલાં છે જ. પણ આને આ દેશના
 મુખ્યપ્રમાણની સાથે જે ગંભીર સચાશ ઉભો થયેલો છે તે ખીનલેખની
 પ્રકારેની સૂંદરી રાંધે એવી આશા એટલી છે. આમ પોતું પછું જે
 લેખમ બેઠા તેવાર ન થતું એ પણ જ મોટા લેખમને
 તેતરવા જેવું અવગા દાઘ સુવેદ્યાનિતનો સંપૂર્ણ નાશ માથે
 મોટી લેવા જેવું છે.

૧૦ પણ આના અસદકારમાંથી બચવાનો દબ્બ પણ રહે
 છે. મુખ્યપ્રમાણ બાધ્યોએ તેમની અરજમાં દરિયુ આક્રિષ્ટના
 મામલામાં આપની પહેલાંના નામકેત વાઘસર્વજને દરુ દત્ત તેમ
 આપને પણ આ મામલામાં આગેવાની લેવા વિનંતિ
 કરેલી છે. પણ તેમ કરી રાખવાને એ આપ આપની જાતને

૫૬

અસહકાર (તૃતીય વિભાગ). [ગાંધી=શિક્ષણ.]

અસમર્થ ગણો અને અમારે અસહકાર કરવો જ પડે, તો મને
આશા છે કે જેમણે મારી સલાહ સ્વીકારી છે તેઓ તેમ જ હું
આ મામલામાં પોતાની એકમાત્ર ચોકખી ફરજના વિચાર
સિવાય બીજા કાંઈ પણ જાતના હેતુથી સામેલ થયા નથી એમ
માનવાનું શ્રેય આપ અમને આપશો.

૧૨. પ્રજામતને માન.

૧. [સરકારની નાની બૂલો આપજે જાતી કરીએ; પણ દેશના આત્માને હજુનારી પદાઝ જેવડી બૂલો સરકાર કરે અને માણી માનવાની વાત તો દૂર રહી પણ બૂલનો ઈન્કાર કરે તો એ સેનાની રતિ નહિ તો બીજી યું!] સરકારની હરજ છે કે તેમજો ચોક્કસ સલાહનો ચોક્કસો જવાબ આપવો; અને જો સરકાર ચોક્કસી રીતે પોતાનો બચાવ ન કરી શકે તો સરકારે પોતાની બૂલ ખેંચી લેવી જોઈએ. હું સચવું છું કે એમ સરળભાવે બૂલ સુધારવામાં જે સત્તા રહેલી છે, જે મરતબો રહેલો છે, તે બિનજવાબદાર મગફળી અને ઉગાધ જવાબમાં નથી રહેલાં.

૨. ઈન્સાફ અને રાજ્યનીતિ ચોક્કસાં રાખવાં અને રખાવવાં એ રાજ્યની તેમ જ પ્રજાની હરજ છે. મેલી રાજ્યનીતિ એ રાજ્યની જેમ છે; અને જેમ રાજ્યને ઉમતો ડાંજવો જોઈએ તેમ અનીતિવાળી રાજ્યનીતિ તરત બંધ થાય એવા ઇલાજ પ્રજાએ લેવા જ જોઈએ.

૩. [જેમ સરકારમાં સત્તા છે તેમ પ્રજામાં પણ છે. માત્ર તેને ઓળખી વિવેકસર વાપરતાં આવડતું જોઈએ. જ્યારે સરકાર પ્રજાને લોકજનની વિરુદ્ધ જાય, ત્યારે પ્રજાથી હાથ-પગ જોડીને કેમ બેસી રહેવાય? અને અન્યાય તો સહન ન જ થાય. તેથી અનીતિ અટકાવવા માટે તેજી પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો સ્વેચ્છા અન્યાયી સરકારનાં અસહકારને અંગે, વખત આવ્યે સરકારની નોકરી કાઢ ન કરે, તેમ જ તેની સંસ્થાઓમાં કોઈ જાય જ નહિ. સ્વદેશીનું પાલન કરે, કર ન આપે, બિનકાયદેસર તથા ગેરવ્યાજબી કાયદાનો

મંગ કરે, લશ્કરોને લશ્ચિપાર જોડવા વિનવે અને છેવટે મરવાની ખીક ન રાખનાં ગોળાઓ ઝીંચે, પણ ન નમે. આમ કરે તો જરૂર અન્યાયી રાજ્યનીતિ દૂર થાય. જેમ જેમ હું વિચાર કરતો જાઉં છું, તેમ તેમ મને સ્પષ્ટ લાગતું જાય છે કે આપણે કર નહિ આપવાને સારૂ દળુ લાયક નથી જ થયા, જે માણસ પૈસા બચાવવાના ધરાદારી કર નહિ આપે તે તો ચોર છે, અને ચોરોની મારફતે આપણે સ્વરાજ્ય નહિ લાઇએ. તે તો ચોરરાજ્ય લશે. જેની મારફતે આપણે સ્વરાજ્ય મેળવીશું તેવું અને તેનું તે રાજ્ય લશે. અને તેથી જ હું પ્રજાને કહી રહ્યો છું કે મારી મારફતે પણ પ્રજા રાજ્ય ન મેળવે. ગાંધીરાજ્ય પણ સ્વરાજ્ય નહિ હોય. તેથી મારો તો એ જ લોભ રહે કે જ્યાં મારા જેવા, એટલે જેટલે અંશે મારામાં સંયમ હોય તેટલે દરજ્જે તો ઝોંઝામાં ઝોંઝા સંયમી, સત્યવાદી, દૃઢ, અગ્રવી, ઉદ્દાગી, શાંત અને નિર્ભય થાય. આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ કે આપણે મદદ લેતાં પણ વિચાર કરીએ. હું ધગી વેળા સાથીઓને ચેતવું છું કે પોતાની ઉત્તારગપાં તેઓ ગમે તેની મદદ ન મેળવે. પોતાના સાધનો શુદ્ધમાં શુદ્ધ રાખે. જે શસ્ત્રો પેતાનાં શસ્ત્રો ચોકખા નથી રાખતો, ક્ષારદાર નથી રાખતો, તે કાર્થ વાર તો દર્દીનો નાશ કરે છે, હાંમેશાં તેને નકામું દર્દ આપે છે. એથી આપણે સમજવું જોઈએ કે જ્યાંયુની એકતર્જ શાન્તિના માર્ગે આપભોગ દેવામાં દેશદાર્ધમાં ફગાવેલો નથી ત્યાંયુની તેને કર ન દેવાને રસ્તે વળગાડવો એ મહાપાપ છે અને તેનું પરિણામ આપણે જ ભોગવવું પડશે.

૪. આપણે શાંતિથી વિચારીશું તો જણાશે કે સ્વદેશીના સંપૂર્ણ અમલ પછી આપણને ખીણું કશું કરવાપણું રહેશે નહિ. હું જેમ જેમ વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને લાગે છે કે આપણે સિપાઈઓને લશ્ચિપાર મૂકવાની કે કર લાવનારોને કર ન દેવાની સલાહ આપવાની પણ જરૂર નહિ રહે. આપણે જો

અધિકાર-સંપૂર્ણીતે કરી, ઘણું તે પછી ચાલ્યાને જ. કાપાને
 સાર અને સાર કરી જેમ જવાનું રહેતું અને ચાલ્યાને જોવા
 આવવો પડતો. એટલે આપણે મનમાં, દયાથી કે નાદિમન મન
 ના જોઈએ. કેમકે કાપાનો સનિવસન સુનેથી કરવાના આવણી
 પાસે પછાં બીજા કાપાને પાસાં છે. તેમજ
 તેમજ આપણ, એનાં અને રેડિયાની, ઘરેલો પાગલાને તેવાર
 દો તેમજ આ સંસ્તનતને કર ન આવણે અને રહેલો કે
 ચોડ્યા મર્ધ આવો અને પછી કર મર્ધ જાણે. અમારા કાપાને
 હોય તે કર લેવા આવણે. જેમ નહિ કરી અને તમારે કર
 લેવા જ દરો તે તમારે અમારાં પર લેવા પડશે, અમારે રૂઝા
 મર્ધ જવા પડશે, અમારે મારવા પડશે. પરંતુ જે આ ઘરેલો
 પાગલાને તેમજ તેવાર ન હો તેમજ આરવી કાતે જ જાણે કર
 ભરી આવણે, મને તમારી માફ ન જોઈએ. ઘરેલો પાગલા રિના
 હું તમને જેમ મોકલી નહિ મૂકું, અને જ્યાં તમારે જેમ જાવું
 હોય તે ચોરી કરીને, લૂંટફાટ કરીને જેમ જવાના ધારી રસ્તા
 તમારે માટે પડેલા જ છે. [દિલી સરકારે દિલી પ્રજાની
 ઇજ્જત ઉપર અને મુસલમાનોના ધર્મે ઉપર હાથ નાખ્યો છે
 એટલે એનામાં રહેલી દુષ્ટતાનો સંગ કાષ્ટ પણ દિલી ન જ કરી
 શકે.] ઇસ્લામની વતી બાંધવાનો અધિકાર તે ઇસ્લામના આશ્રિત
 કે ઉદ્ધમાઓનો જ હોય પણ હિંદુધર્મની વતી અને દિલી
 શામુદ્ધર્મની વતી તે હું લેય પણ સકાય વગર હું હું કે જે સરકારે
 દિલીના મુસલમાનોને રેડિયા સુધાત કર્યો છે અને જે પંજાબના
 અમાનુષી અધ્યાપારોની ચુંદેચાર છે, તેની સરકારી કે મુસલમા
 કાષ્ટ પણ જાતની નોકરી કરવી હોય દિલીને માટે મહાપાતક છે.

૬. આ વાત અનેક સમાજોમાં સિપાઈઓની સમજા હું કરી
 શક્યો છું. અને આટલો વખત પ્રત્યેક સિપાઈને અંગત વિનવણી
 કરીને સરકારની નોકરી ચૂકી દેવાનું મેં નથી જણ્યું તેનું કારણ
 મેં નથી કે તેમ હું જાણતો નથી, પણ કારણ એટલું જ

કે તેમને આજીવિકા આપવાનું સાધન આજે મારી પાસે અલબત્ત એ સિપાઇઓ જે મહાસલા અથવા ખિન્નાફત કમિટીની મદદ વગર પોતાનું ગુજરાન કરી શકે તેમ હોય તો તો એક હાથનો પણ વિલંબ કર્યા વગર સરકારી નોકરીમાંથી નિકળી જવાનું તેમને કહેતાં હું નથી અચકાયો.

૭. હું એટલી પણ ખાતરી આપું છું કે જે ક્ષણે રિટિયો દરેક ઘરમાં કાયમનું સ્થાન પામશે અને કાપડ વણીને હરકાઇ માણસ ગમે ત્યારે નિર્મળ આજીવિકા મેળવી લઇ શકે છે એ વાત હિંદીઓને હૈયે વસી જશે તે જ ક્ષણે ગોળીએ વિધાવાનું જોખમ ખેડીને પણ હું દરેક લશ્કરી સિપાઇને તેની ખંડુક હેઠી મૂકી વણકર બનવાનું કહેતાં ચૂકવાનો નથી, કારણ શું હિંદી સિપાઇઓનો ઉપયોગ હિંદને શુભાશીમાં જ રાખવાના કામમાં નથી થયો ? શું જલિયાવાલા બાગમાં નિર્દોષ લોકોનાં ખૂન કરવામાં તેમનો જ ઉપયોગ ન કરવામાં આવ્યો ? ચાંદપુરમાં પેલી ઘોર રાત્રે નિર્દોષ મજૂર, સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકોને નિર્દયપણે હાંકી કહાડવામાં શું તેમનો જ ઉપયોગ ન થયો ? મેસોપોટેમિયાના માની આરઓને જેર કરવામાં શું તેમને જ વાપરવામાં આવ્યા નહિ ? મિસરવાસીઓને અમદી નાખવામાં હિંદી સિપાઇઓનો જ ઉપયોગ ન કરવામાં આવ્યો ?

૮. આવી સ્થિતિ વચ્ચે યેરા પણ માણસાઇ ધરાવનારો કયો હિંદી અગર તો પોતાના દીનનું સહેજ પણ અભિમાન ધરાવનારો કયો મુસલમાન અલીસાઇઓના કરતાં ગૂંદી ભાવનાને પોતાના હૈયામાં સ્થાન આપી શકે ? સાચે જ હિંદી સિપાઇનો ઉપયોગ દીન દુઃખગાની સ્વતંત્રતા અને ઇજ્જતના રક્ષણના કરતાં બાકુતી માત્ર તરીકે જ વધારે વેળા થયો છે.

૯. નામદાર વાઇસરોયે એક પ્રસંગે કહેલું કે “આ-દોલનની ધમકીથી પોતે જરૂરની ધારેલી નીતિનો કોઇ સરકાર લાગ કરે જ નહિ.” એનો વિરોધી અને સાચો, પ્રગતતત્ત્વને પોષનારો, રાજ-પ્રજા અને

અગવનારો સિદ્ધાન્ત તો આ છે: “પ્રજા જેની સામે મારે આન્દોલન કરે તેવી નીતિનો બધી સરકારે ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.” અને તેથી જ હું વારંવાર કહી રહ્યો છું કે જ્યાંસુધી સરકાર પ્રજામતની સામે પોતાની કાંઈ ‘વંચગી’ રહે છે ત્યાંસુધી ઇંગ્લાંડથી ગમે તેવા સુદર સુધારાઓ આવે તે નિર્વર્થક છે.

૧૦. પશ્ચિમમાં તો પ્રજામતને ખૂસીથી કે પરાણે અધિકારીત્વને નમવું જ પડે છે એવું આપણે નિશાળમાં શીખીએ છીએ અને પશ્ચિમ તરફથી આવતી ખગરોથી જાણીએ છીએ. હિન્દુસ્થાનમાં પ્રજામતને નમવું એ રાજ્યને આંખપ લગાડે એવું છે એમ જો સરકાર માનતી હોય તો એ મિથ્યા બમણા છે એવું સંકેતે બતાવી શકાય એમ છે. સમયે જૂની રીતે બતાવવામાં આવેલા પ્રજામતને તાબે થઈને સીનાઈનો ત્યાગ કર્યો તેના ફલિઓએ વખાણ કર્યા છે અને તેને સારૂ આજસુધી સમયે પૂર્ણ છે. જ્યાંસુધી એ રાજ્યનીતિનો હિન્દુસ્થાનમાં પુનરુદ્ધાર ન થાય ત્યાંસુધી પ્રજા સાન્ન અને સુખી ન જ થઈ શકે.

૧૩. ઁખેશ.

૧. જ્યારે કોઇ જાહેર પ્રવૃત્તિમાં ખૂનામરડી કે મારકાંડને ધર્મવૃત્તિપૂર્વક દૂર રાખવામાં આવે છે ત્યારે તે શુદ્ધમાં શુદ્ધ અને સ્વચ્છ નિર્મળ પ્રવૃત્તિ થઈ પડે છે. પછી એવી પ્રવૃત્તિને કચરી નાખવાનો કોઇ પણ પ્રયત્ન એ પ્રગ્નમતને જ કચરી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા સમાન છે. અને સરકારની દયાલુની નીતિ એ એવો જ પ્રયત્ન છે એ વિષે હવે શંકાને કારણ નથી રહ્યું. હું શામાટે મારો દૃઢ વિશ્વાસ આપોદાર જાહેર ન કરું કે

- (૧) આ સરકારની કોઇ પણ નોકરીમાં-અને તેમાં જે ખાસ કરીને તેના લરકરી સિપાઈ તરીકે-કામ કરવું એ પાપ છે.
- (૨) દારૂ દિયાદિ કેરી પીણાં પીનાં એ પાપ છે.
- (૩) પરદેશી કાપડ વાપરવું એ પાપ છે.
- (૪) આધાખોરાકીનાં અનાજ અગર તેા ૩ કપાસનાં જીગાર કે સદા ખેલવા એ પાપ છે.

૨. સરકાર જોઈએ તેા સગી ચળવળ ચલાવીને પોતાનાં મુલકા તેમ જ લરકરી ખાતાંઓને માટે નોકરો લલે મેળવી લે; જોઈએ તેા લોકોને દારૂ પીવા અને પરદેશી કાપડ વાપરવા લલચાવી ધરાય; જોઈએ તેા અનાજના કે રૂના સદા પણ દરે અને એ રીતે જ્યાંમુઢી દેખીતી આખે કે અજ્ઞાનને લીધે એનું સાંભળનારા અને એની જોડે સહકાર કરનારા લોકો મળી આવે ત્યાંમુઢી બલે રાજ્ય કચે જાય. પણ જે દિવસે એવા લોકોનાં પડળ ખુલ્લી જશે અને તેમની ઉલટી જ દિશાએ ખાત્રી થશે તે દિવસે સરકાર જમીનદોરત થવાની.

૫. એ અદૃશ્ય સ્વાર્થો હિંદની કાચી પેદાશોને ઉદરની ઢળે. ખાવામાં અને એ કામમાં અંતરાય ન આવે એટલા હિંદુસ્થાનને હંમેશને માટે પરદેશીઓના ઉપર આધાર નભવું પડે એટલું નમાહું કરી મૂકવામાં-મતલબ કે આપણો ધરમાં આપણને કેદી બનાવવાની પેરનીઓમાં-રહેલા છે. અને જે રાજ્યતંત્ર આ બધી પેરનીને સાફ સ્થાપવામાં આવ્યું છે તેના એક હાથમાં ધનામે તથા એટસોગદો અને બીજા હાથમાં સમ્મતો અને સખ્તી રહેલાં છે. જેઓ એ તંત્રને સહાય કરે છે તેમને ઈલકાઓ અને ખિતાઓના રૂપમાં ધનામે મળે છે અને જેઓ એને મિટાવવા કે સુધારવા મથે છે તેમના પર સમ્મતો અગર કાળા ફર પણ વર્તે છે. તેથી હવે માથે પોતાના મત જાહેર કરનાર બધાને જ ગૂંગળાવી મારવાનો અને પોતાના ખાસ સ્વાર્થોને ધક્કો પહોંચાડનારી દરેક પ્રવૃત્તિને દાબી દેવાનો સરકાર તો મરણિયા બનીને પણ પ્રયત્ન કરવાની જ.

૬. આપણે રખે એવા જૂલાવામાં પડીએ કે સરકારે ઉદાર બનીને છેલ્લી ઘડી સુધી ગમ ખાધી અને છેલ્લી હદ થઇ ત્યારે જ હાથ ઉપાડ્યો. આપણે જાણવું જ જોઇએ કે આ સરકાર એ દુનિયાએ બીજે કદિ ન જોયેલું એટલું સામર્થ્ય અને દક્ષતા ધરાવનારું મંડળ છે. એ વખત જોયા કરે છે. એ પોતાના વિરોધીઓને ગેલ પણ કરવા દે છે. પણ જે ઘડીએ લોકો ગેલ છોડી ગંભીરપણે હિસાબ કરી લેવા માગે છે એમ જૂએ છે તે જ ક્ષણે તે પોતાના પંખનો ચાપો મારે છે. જે લૂંટારો પોતે ચોરી લીધેલો માલ પાછો મેળવવા માલખણી જ્યાંસુધી બાલિશ પ્રયત્નો કરતો રહે ત્યાંસુધી તેને તેમ કરવા દે પણ તેને સાચું જોર કરતો અને વિજયી થતો જોતાંની સાથે જ ભોંયભેગો કરી દેવા તૈયાર છે તેને ઉદાર કાણ કહેશે ?

૭. ત્યારે સરકારના હાથનાં હથિયાર ન બનવામાં જ આપણી દક્ષતા રહેલી છે. એ ચાહે તેટલાને કેદ પૂરે, ચાહે તેવી નરમ કે સખ્ત સમ્મતો કરે અને આપણને ચીડવવાને આકાશ-પાતળ

એક કરે, તોપણ મિત્રજા જોઈને ઘેસા ન જ બનવામાં અને
આપણે હાથે ક્યાંક ને ક્યાંક મારફત કે ખૂનામરફી કરાવવાના
પ્રયત્નમાં તેને સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ કરવામાં જ આપણી છત
રહેલી છે, આપણે ફરિયાદો લોકોને 'અડતાં ન ડગતું' લેઈએ.

૮. આમ આપણે માટે એક જ ઇલાજ (અને તે અકસીરમાં
અકસીર) છે અને તે એ કે સરકારને આપણે આપણી સામે
તેની ઇચ્છામાં આવે તેટલું દોડી ધરાવા દેવી. આપણી
પ્રતિષ્ઠાની સામેનાં તેનાં ભૂખમાં ભૂખ પગલાં પણ હિંદુસ્થાનને માટે
ફકતમાં ફકત પરિણામ લાવનારાં જ થઈ પડવાનાં એવી અદ્યત્ન અદ્ય
ધરીને તેના સાહે તેટલા દયાલુની સામે પણ લગીરે ન ડગતાં
આપણે આપણા માટે રેડિવા અને હાથગાળને દેશનાં પી કરી
મુકવાના નહીં કરેલા કાર્યક્રમમાં ભેગા મુખી જેવી ને તેવી દલતાથી
ધપે જતું અને, માનતું કે બલિદાનને અંતે દેશનાં દુઃખનું નિવારણ
રહેતું જ છે.

૧૪. બેઠો બળવો.

૧. અમે આ ગૌરાવર સરકારની તાકાતને પડકારી રહ્યા છીએ કારણ એની પ્રવૃત્તિને અમે કેવળ દુષ્ટ અને અમંગળ માનીએ છીએ. અમે આ સરકારને ઉચ્ચાવી પાડવા માગીએ છીએ, તેને પ્રજાની ઇચ્છા આગળ નમવાની ફરજ પાડવા માગીએ છીએ, અમે બતાવી આપવા માગીએ છીએ કે સરકારની હસ્તી પ્રજાની સેવાને સાફ છે; પ્રજાની હસ્તી સરકારની સેવાને સાફ નથી. આ સરકારની હકૂમત હેઠળ માણસને ખૂટા રહેવું આજે અસંભવ થઈ પડ્યું છે, કારણ તેવા રહેવાને માટે આજે જે દિશ્મત આપવી પડે છે તે હક્કસરની છે. આપણે અગણિત હોઈએ કે ભલે એક જ હોઈએ, પણ સ્વમાન ગૂમાવીને અગર તો આપણા જીવગ્નન સિદ્ધાંતનું મૂલ્ય આપીને એવી સ્વતંત્રતા લેવાની આપણે ચોક્કસ ના જ પાડીએ. નાના બાળકોને સુધ્ધાં જ્યારે તેમના ચોક્કસ હેતુની કોઈ આડે આવે છે ત્યારે હઠિલા કહેવાઈને પણ પોતાના હેતુને મક્કમપણે વળગી રહેતાં મેં જોયાં છે; પછી માળાપની નજરમાં વાત ભલે વિસાત વગરની હોય.

૨. [સત્યાચરણ ક્રાંત કોઈ એક જ વ્યક્તિ કરી શકે એમ નથી. જનસમુદાય પણ તે કરી શકે છે; માત્ર તેને એક થતાં આવડવું જોઈએ.] એકતાનું વાતાવરણ જ્યારે જનસમૂહમાં દઢ થાય ત્યારે જ તે પ્રજા એક કહેવાય. આમ જ્યારે અહિં થશે ત્યારે પોતાના ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે પ્રજાની સામે જે માર્ગ ખુલ્લા રહેશે. એક તો તલવાર જેવી ખૂનામરકાની લડાઈ માંડવાનો,

તેટલી જ હદ લગી અંગત સ્વતંત્રતા ભોગવવા દે છે. મતભેદ કે રાજ્યના કાયદાને તાબે રહેવું એ દરેક શહેરીને પોતાના અંગત સ્વતંત્રતાને સારૂ આપવું પડતું મૂલ્ય છે. આ સ્થિતિમાં પોતાનાં સુખ સ્વતંત્રતા કાયમ રાખવા ખાતર કોઈ પૂરા કે અધૂરા અન્યાયી રાજ્યને તાબે રહેવા તૈયાર રહેવું એ અધર્મ જેડે સહિયાઈ ક્યાં સમાન છે. અને જેને રાજ્યની એવી સેતાનિયતને વિશે શંકા નથી રહી તે શહેરીને એના બહિમની દયા ઉપર પોતાની સ્વતંત્રતા ઘડી પણ નભાવવી માથાનો ધા જ થઈ પડે છે. અને તેથી તે નીતિનિયમોની હદમાં રહેતો હતો એવા રાજ્યને પોતાને કેદ કરી પૂરી દેવા ફરજ પડાવવા મથે છે. જેઓની માન્યતા તેના જેવી ન હોય તેવા લોકોને આવો માણસ સમાજમાં એક બક્ષા રૂપ પણ લાગે.

૬. આમ વિચારતાં સત્યાગ્રહ એ આત્માની પીનો ભારેમાં ભારે પોકાર અને અધર્મી રાજ્યની હરતી સામે જખરામાં જખરો છવતો વાંધો છે. અને દુનિયાની બધી સુધારણાનો ઇતિહાસ શું આવો જ નથી? સુધારકોએ અંકાદી પાપી પ્રધાને દફનાવવાની કુંભેશ દરમિયાન પોતાના જ લોકોની ઘણા માથે લઈને પણ ઘણી વાર તે પ્રધાને લગતાં નિર્દોષ ચિહ્નોનો સુદ્ધાં શું ત્યાગ નથી કર્યો?

૭. આમ જ્યારે કોઈ લોકસમૂહ જેની હકુમત હેઠળ પોતે આટલો વખત રહ્યો તેની આણુ માનવી છોડી તેનો ત્યાગ કરે, ત્યારે તેણે લગભગ તેનું પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું કહેવાય. 'લગભગ' એટલા સારૂ કહું છું કે તેમ કરનારાઓ જ્યારે રાજ્ય તેમને તેમની પ્રવૃત્તિમાંથી શરારચળાનો ઉપયોગ કરીને અટકાવશે ત્યારે આનો શરારચળાનો ઉપયોગ કરીને 'હું કે તું' નો હિસાબ નહિ કરે.

૮. તેમનું કામ તો જ્યાંસુધી રાજ્ય તેમની સ્વતંત્રતાને કબૂલ ન રહે, એટલે કે તેમની હિંમતને ન નમે, ત્યાંસુધી વ્યક્તિના

ચેં એ રાખને દાવે મિરકનાર થઈ ૩૬ પૂરાવાનું અગર તો તેની મેળાઓથી વિધાવાનું જ રહ્યું. તથા દુબાર દક્ષિણ આફ્રિકાના દિંદીઓએ ૧૯૧૪ની સાલમાં આ જ રીતે દૂન-સયામની સરકારને રીતસર નોટિસ આપીને તેના પરદેશીઓની વસ્તુદળના કાયદાનો ભંગ કરી દૂન-સયામની સરકારમાં પ્રવેશ કરેલો અને તેમને ૩૬ કરવાની દૂન-સયામ સરકારને ફરજ પાડેલી. અને જ્યારે એ સરકાર એક બાજુએ તેમને ખુલામરજી કે મારફાક કરવા ઉશ્કેરવાની દિશાએ મંથી યાદી અને બીજી બાજુએ તેમને મદાત કરીને પોતાની સના કમુખ કરાવવામાં પચુ તેણી જ દારી, ત્યારે અંતે તે નમી અને દિંદીઓની માગણીઓ કમુખ કરી.

૬. આમ સત્યાગ્રહીઓનો કાંઈ પણ સમૂહ ફોજ અગર લશ્કર નેવો જ છે, અને તેને લશ્કરી છત્રનો લખતા બધા જ નિયમો લાગુ સમજવાના છે. ઉપરાંત સામાન્ય લશ્કરના નિયમોના કરતાં એ વધુ આકરા અને અધરા છે, કારણ આ સેનાના સિપાઇના છત્રનામાં સામાન્ય સિપાઇના જેવું ખૂન ચડવાને અને તે છત્રચરને સ્વર માંત્રપુર બનવાને અવકાશ નથી. બીજી બાજુએ એ પણ સાચું છે કે સત્યાગ્રહીઓનું લશ્કર 'જેને કુ તેસા' ના જીરુસાથી ધુક્ત હોય, જેથી તેમની રૂનિમાં વેર કે વિકાર ન હોય; એટલે ઓછામાં ઓછી સંખ્યાથી તે પોતાનો ઉદ્દેશ સાધી શકે. ખરે જ એક જ પૂરો સત્યાગ્રહી અપરંભની સામે ધર્મની લડાઇમાં જ્ય મેળવાને સાર બસ છે.

૧૦. લશ્કરની ઉપમાને ફરી એકવાર લઈએ તો લશ્કરનાં જે દળો લડાઈમાં ન ઉતરતાં સજ્જ રહ્યાં રહ્યાં બાજુએ ઉર્મા રાઠ જીએ છે અને પ્રસંગ વેણ કરે છે તેઓ લડાઈમાં મોખરે રહી પ્રત્યક્ષ લડી રહેલા દળોથી લડાઈમાં કાંઈ રીતે ઓઠો લાગ લે છે એમ ન જ કહેવાય. એક જ પ્રસંગ આવ્યા અખતરાઓ યાત્રુ હોય તે વેળાએ પચુ બચ્ચિઓ દ્વારા સત્યાગ્રહ અખત્યા કરવાનો સંજોગ થકે છે. એ સરકાર પ્રબળને દા

થનારી શાંત સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિમાં પણ 'ઉખલ' દે અને કનડગત કરે તો જે કાષ્ટના સ્વદેશીના કાર્યમાં એવી અધાર્પિત ઉખલ થાય તે હરહાલતમાં ખેલાશક સરકારના હુકમોને કારે મેલે અને નિલિમના રોપની વેદિ ઉપર કુરબાન થાય. દાખલા તરીકે, કાંતતાં શીખવવા અગર ઠેકઠેકાણે રેટિયા ચાલુ કરાવવા જનારા કાંતકામના કાષ્ટ શાસ્ત્રીની સામે મનાઈ હુકમ નિકળે તો એવા હુકમનો ધડીની વાટ જોયા વગર અનાદર કરી તેણે જોલને વહાલી કરવી ધટે. બાકી બીજી બધી બાબતોમાં મને અત્યારે સૂઝે છે ત્યાંસુધી દેશના એક ભાગમાં નીતિની મર્યાદાઓ કાયમ રાખીને રાજ્યના બની શકે તેટલા કાયદા ભાંગવાની દિશાએ પ્રજાએ ધરાદાપૂર્વક હુમલો ચલાવેલો હોય તે ધડીએ બાકીના આખા દેશે બધા હુકમો અને સૂચનાઓને ધર્મશુદ્ધિપૂર્વક માન આપવું, એ જ સૌથી સારો માર્ગ છે.

૧૧. [આ લડત આમવર્ગની જ હોવાથી તેઓએ તે ચલાવીને ક્ષતેહમંદીથી પાર ઉતારવી રહી. તેથી જ તે વર્ગમાં જગૃતિ આવવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. અને તેથી] આમવર્ગ અસહકારીઓની મુખ્ય મૂડી ચઢ પડી છે. એ તો ખુલ્લું છે. એમને અમે અકાળે છેડવાના નથી જ. તેમની પાસે વગરજોખમે કામ લઈ શકવા વિષે ખાત્રી થતાં સુધી અમે ધીરજપૂર્વક તેમને જીળવ્યે જવાના. અમારા ધ્યેયને વિષે જૂલાવામાં પડવાની જરૂર જ નથી. અહિંસા જળવાવાની અમને ઠીક ઠીક ખાત્રી આવશે, ચિત્તને ઉકાળનારા સંજોગો સામે પણ એ અહિંસાને ટકાવી રાખવા જેટલો અમારામાં આત્મવિશ્વાસ આવશે, તે જ ધડીએ લશ્કરી સિપાઇને તેનાં હથિયાર હેઠાં મૂકી દેવાનું અને ખેડૂતવર્ગને તેમનાં મહેસુલ આપતાં અટકવાનું કહેવા અમે ચૂકવાના નથી. અમે ખરા દિલથી ઇચ્છીએ છીએ કે એવું કરવાનો વખત જ અમને ન આવે. એટલું ગંભીર પગલું ભરવાનું ટાળવાને અમે અમારી તરફથી કમાલ કરીશું. પણ એ બધું છતાં આખરે જો જરૂર ઉભી થશે જ અને એ દિવસ

આવશે જ તો તે દિવસે અસહકારીઓને હાથે એ પમણું પછી
તેટલી જ દડતાપૂરેક સરવામાં મીનમેજ મનાર નથી.

૧૨. જે પ્રજા આ ઝુનેસમાં અસહકારીઓની પાછળ દોડી
તો કાં તો સરકારને નમ્રે છૂટકા છે, નહિ તો જમીનદોસ્ત થયે
છૂટકા છે. જે પ્રજા અસહકારીઓની મદદમાર નહિ દોષ તો
તેમને ઓછામાં ઓછા પોતાની સ્વતંત્રતા ન વેચાતો સતીય તો
મજરી જ, તલવારની લાઠીમાં સામાનું વધુ લોહી રેડી ચકનારની
મોટે ભાગે છતે ધાય છે. સાંતિનો અંતે આપમેળેનો માર્ગ એ
પ્રજામતને ઝેળવવાનો દૂકામાં દૂકા રહેતો છે અને તેથી તેની છત
એ દુનિયાની દૃષ્ટિએ સત્યની જ છત છે.

૧૫. અંગદવિદિ.

(૧૨૬૬૩૩૩)

૧. સભ્ય યુદ્ધનો નિયમ છે કે જ્યારે પોતામાં સંપૂર્ણ ભંગ ખાતે છે ત્યારે તે સંપૂર્ણતાએ નમ્ર બને છે. ત્યારે તો તે વિનયને હોડતો જ નથી. દરેક યુદ્ધને પ્રારંભે એ પ્રતિસ્પર્ધાને બરોબર ચેતવણી આપે છે, તેને સાવધાન કરે છે અને તેને પોતાની શૂઘ્ર સુધારવા અથવા યુદ્ધનું કારણ દૂર કરવા વિનય કરે છે.

૨. અ.વો વિનય રામે રાવણ સાથે કર્યો હતો. જ્યારે રામચંદ્ર સેતુબંધ રામેશ્વર પહોંચી ગયા ત્યારે પોતાની વાનરસેના એકઠી કરી વિચારવા બેઠા કે હવે રાવણને ચેતવણી આપવી તે કાણ આપે? ધણીને તો આ પગલું અનાવશ્યક લાગ્યું. કેટલાકે તો તેમાં કમજોરી જોઈ. રાવણ જેવા અભિમાનીને વિનય કરવો એ તો તેના અભિમાનને ઉત્તેજન આપવા બરોબર થયું. રામે આ દલીલો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી અને સેનાને સમજાવ્યું કે રાવણ ઉપર વિદિની અસર થાય કે નહિ એની શીકર રામના લક્ષકરને કરવાની ન હોય. રામનું લક્ષકર તો પોતાની સભ્યતા વિચારે. રાવણ તેથી વધારે ગર્વમાં આવશે તો વધારે ગાફલ રહેશે. તેમાં રામને શું? રામ જ્યારે ચેતવણી આપે ત્યારે રામમાં એટલા ધર્મચરણથી વધારે બળ આવે જ. તેમણે બળવાન ધીરજવાન વિનયવાન અંગદને શોધ્યો અને અંગદવિદિ કરી. રાવણ તો હેડાયો. એ કંઈ મનાવ્યો માને? પણ એણે રાજ્ય ખોડ્યું, પાટ ખોડ્યું.

૩. તે જ સભ્યનાના પ્રાચીન નિયમને અનુસરીને આપણે વાઈસરોય સાહેબને વિદિપત્ર મોકલ્યો. તે તો નહિ માને. તેનું આપણને શું? પણ નહિ માને તેથી આપણું બળ ખૂબ વધવાનું.

અનુભવ પશુ આપણી નજર રાખી જાય છે. આપણે જાણે કે આપણા જાણ્યો, કે જે હજી આપણને જુલેલા માત્રી જાણે મેંદર હજી રહ્યા છે.

૪. આ સરકારે પોતાનો કામુ દિવસ દેખાડું ખાતર જુલેલાને દેખાડ્યો છે. હાં એક દેવ અને જનાને જીવડું. જાંજાળીએને આપણાં હાં હજી. તે હાંને ખરે તેએનાથી મેળા દેખાડાં જ તે મેળા દેખાડાં હાં હાં પહેલું હાં જુલેલી દેખાડાં પ્રખન હાંને અને મેળાને ખાતર નિર્દોષને રંગતતા અને લોહાને નપુંમક ખાતરવાની પોજના રહી. તેજી જ હાં રોજી જીવડું. તે હાંની મૂનમાં પંજળને જીવિષાત રહ્યો. એ જીવિષાતને મશાકા કાર દેખાડાં રહ્યો અને મૂળ હાંને જુલેલા પ્રખસ હાંને. હાંને મિલ્લાત, પંજળ અને રવરાજ્ય એમ ત્રિવિધ તાપથી દિવસખન પીગાય છે, પીગાયી સજીવી જીવડું છે. અંજામિથી રોજી વેળા જીવડું આવી જાય છે. એ જીવડુંને મૂળ હાંને મળી સરકાર દમનનીતિ ચલાવે છે. આમ મૂળ હાંને જુલેલા, તેનાં પરિણામેને હાં મનાવડું અને તે મશાકા દમનનીતિ ચલાવડી, એવા કાપરી થઈ પડ્યો છે.

૫. હાં આપણે અનુભવે શીખ્યા કે સરકારને લોહાને જમાવવાનો અવકાશ ન જ આપવો. મૂળ હાંને મશાકા કે નહિ એ તો બાજુ પર રહી ચડે છે, પશુ મૂળ હાંથી થતાં ઉપદ્રવોને અસમ હાં મનાવી તેને દખાવવાનો પ્રયત્ન આપણે ન કરવા હજીએ. એવા પ્રયત્નથી જ આજીવડી સરકારે પોતાની સવા જમાવી છે. સરકારની જુલેલી કે આપણીથી લોહાને હાં ચાપ અને તેથી દેખાડાં લોહા બાન પશુ જુલે તો તેને દખાવવામાં પોતાની આપણી જુલેલી દેવી એ આપણે ન ચાલવા હજીએ. એ દેખાડાં દેખાડાંને કાર હાંની લેવાય તો પડી સરકાર આપણુદ રહી જ ન રહે. જ્યાં દમનનીતિ બંધ થઈ ત્યાં આપણુદને બહાને લોકમતનુ રાજ્ય ચાલે.

૧૭. જૂલમ સામે સંયમ.

૧. દમનનીતિ ઉપરથી સરકાર ખૂનામરદી નોતરી રહી છે એવું કાંઈ અનુમાન કહાડે તો શી નવાઈ? ડૉ. વરદરાજુડુ અને બીજાઓ સામેના મુકદ્દમાઓમાંના એક પણ દાખલામાં તેમાં જાણાવેલા લેખ કે લાપલુચી ખૂનામરદી થયાનો પૂરાવો નથી. આમ સરકાર પોતે જ પોતાના કાયદાનો ગુન્હાઓરીમર્યો ભંગ કર્યાની દોષી છે. વળી આમાં ખમનાર વ્યક્તિના હાથમાં સરકારની સામે કાયદેસર ઇલાજ કયો રહે છે? જ્યારે કાંઈ સરકાર પોતાના નીચ હેતુઓ બર આજુવાની ખાતર પોતાના જ કાયદાઓ જોડે વ્યભિચાર આદરે સારે તેની સામે કાયદામાં શિક્ષા ક્યાંથી જડે?

૨. તેથી જ્યારે કાંઈ સરકાર આમ વ્યવસ્થાપૂર્વક કાયદા વગરની અને ત્યારે તેના કાયદાઓનો સવિનયભંગ એ ધર્મ થઈ પડે છે, અને એ સરકારમાં અગર એના કાયદા રચનામાં જેમનો હિસ્સો નથી હોતો એવા લોકોને માટે તો એ એક જ ઉપાય છે. બીજો પણ ઉપાય છે, અને તે સશસ્ત્ર બળનો કરવાનો. કાયદાનો સવિનયભંગ એ એવી ખૂતરેછની અવેછનો ઉપાય છે, અને તે સંપૂર્ણ સચોટ અને ખાતરગમથી રહિત છે. વળી એ પણ ઠીક છે કે એવા અન્યથી અને ગેરકાયદે દુકમોનું પણ પાલન કરીને નમ્રનેદાર સંયમ કેળવીને અને તાત્કાલ મેળવીને આપણે કાયદાના સવિનય ભંગને માડ નેનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ, કારણ તેમ કરીને એક જાગ્રુએ સરકારનો ગુલમી સ્વભાવ વધુ ઉઘાડો પડ્યો છે અને જાગ્રુ જાગ્રુએ અન્યાયી દુકમોનું પણ અમુક સમય સુધી ઇલાજપૂર્વક અને આપણા

પોતાના બજારી પાલન કરીને આપણે તેના ભંગને માટે વધારે કાયદાત મેળવતા થયા છીએ.

૩. વળી એ પણ એટલું જ યોગ્ય છે કે હજી આજે પણ કાયદાના એવા સવિનય ભંગનું ક્ષેત્ર જેમ બને તેમ મર્યાદિત રાખવામાં આવે છે. આપણે સમગ્રનું નોંધણી કે જેમ કાંઈ બધું અને પ્રગતિનિર્દિષ્ટ સરકાર સુધરેલા સમાજમાં રોગ સમાન હોઈ એક અસ્વાભાવિક વસ્તુ છે તેમ કાયદાઓનો સવિનય ભંગ એ પણ એક અસામાન્ય સ્થિતિ છે.

૪. તેથી જ સહેરીએ રાજ્યના કાયદાઓનું સ્વેચ્છાપૂર્વક પાલન કરવાની બાબતમાં સંપૂર્ણ તાલીમ લીધેલી છે તે જ જુજ્ઞ પ્રસંગો પર ઈશદાપૂર્વક પણ વિનયપૂર્વક કાયદાઓનો ભંગ કરીને એવા ભંગને માટે ધનારી સગ પોતાને માથે વહોરી લેવાનો અધિકારી થઈ શકે. તેથી જ આપણે ઓછામાં ઓછા સમયમાં મોટામાં મોટા પરિણામની આશા રાખતા હોઈએ તો એક બાજુએ એક મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં કાયદાનો નોંધવરમાં નોંધવર ભંગ ચાલી રહ્યો હોય ત્યારે દેશના બીજા બધા ભાગોમાં આપણે બધા કાયદાઓનું સંપૂર્ણ પાલન કરી બતાવવું રહ્યું કે જેથી પ્રગતી સ્વેચ્છાપૂર્વક કાયદા પાળવાની શક્તિ અને કાયદાના સવિનય ભંગની ખૂબીની સમજણ સાથેલામાં દેખાઈ આવે. દૂકમાં દિંદુસ્થાનના કાંઈ પણ ભાગમાં જો પટ્ટી સવા અને પરવાનગી મળ્યા વગર કાયદાના ભંગની સદેજ પણ શરૂઆત થશે તો તે આપણા કાર્યને કારે દાનિ પહોંચાડશે અને કાયદાના સવિનય ભંગના સિદ્ધાંત વિષેનું આપણું અક્ષમ્પ અજ્ઞાન સિદ્ધ કરશે.

૫. વળી આ જુજ્ઞી રહેલા બજવા સામે સરકાર તો સખ્તમાં સખ્ત ઈલાજો લેવા મથશે એ આપણે જરોજર મજુરીમાં રાખતું નોંધણી કારણ સરકારની આખી દસ્તી જ એ ઘણ ઉપર આધાર રાખે છે. નરી આત્મસંરક્ષણની પ્રેરણા પણ એની પાસે છે; મિટા દેવા સુધીની દમનનીતિ અપત્તવાર કરાવશે અને જો તે એ

નિષ્કળ જશે તો અવગત એ અન્તર્ધાન પામશે. 'મતલબ' કે કાં તો એને પ્રજાની ઇચ્છા આગળ નમવું પડશે અંગર તો તૂટી પડવું પડશે. આપણે તો મોટામાં મોટો ભય એટલો જ સાચવવાનો છે કે સરકારની પજવણીથી ઉશ્કેરાઇને સુદ્ધાં ડાઇને પણ હાથે ક્યાંયે મારફાડ કે ખૂનખરાખો ન થાય. એમ થાય તો તેમાં આપણી અદિસાતી પ્રતિજ્ઞાનો ચોકખો ભંગ તો છે જ.

૬. પણ એમ એક વાર જાણીપૂછીને ઇરાદાપૂર્વક જાલિમ જોડે હુંમેશ માંડીને તેનું સખ્તમાં સખ્ત દબાણ વહોરી લીધા પછી એવાં દબાણ સામે ઉશ્કેરાઇને ઘેઘા ખનવું એ ગેરવ્યાજબી છે એટલું જ નહિ, પણ આપણી મદર્નગીને બટ્ટો લગાડનારું છે કદાચ મને પકડવામાં આવે, આ શાન્ત બળવામાં ભાગ લેનારા બીજા પણ હજારોને પકડવામાં આવે, કેદમાં મોકલવામાં આવે, તેમના ઉપર દરપ્રકારના ત્રાસ ચુભરવામાં આવે, છતાં બાકીના હિન્દુસ્થાને મિત્ર જ ન ખોવો જોઇએ. જ્યારે વખત આવે ત્યારે બાકીનું હિન્દુસ્થાન ભલે જાને કાવદાનો સવિનય ભંગ આદરે અને ગિરફતારી, જેલ આવે જૂલમ નોતરે. આપણે કેવળ નિર્દોષોનાં જ બલિદાન લેવાનો જાલિમને ફરજ પાડવા માગીએ છીએ. એવાં નિર્દોષ બલિદાન જ ઇશ્વરને ઘેર રજી થશે.

૧૮. દમન અને સહનશીલતા.

૧. આખી પ્રજા પ્રત્યે રહેલા અપમાનની બંધારવાનું કાન દબાવવાપણને પૂરેપૂરું નથી થયું. આપણે એટલા તો પત્યા છીએ કે આપણી કમર ફેટી વાંકી બની રહી છે તેટલું પણ આંખ ઉઘાડી જોવાનો ખ્યાલ આપણામાં નથી રહ્યો ! પણ અપમાનો જ ખરૂં જોનાં પ્રજાઓને માટે તેમના પર જાણીતૂળને અમર તો ગુરસામાં બાન બૂલી જઈને ફરેલા લતામદારોના કરતાં વધુ અસહ્ય અને વધુ નીચું જોવાવનાયું છે. પેટ પસવામાં અમર તો નાકસીટી તાણવામાં ફટકાઓની સળંગ કરતાં ઓછી શારીરિક વેદના હતી, અને છતાં કાણુ નથી કહેતું કે એવા ફટકાઓના કરતાં પેટ પસવામાં અને નાકસીટી તાણવામાં જ દિ-દુરયાનની વધુ નાખોશી થઈ છે ? સલામી કરવામાં શું ભારે લાડું-ગૂરું રહેલું છે ? અને છતાં એવી સલામ જ વાર્ષિકરૂબની ફાજરીમાં મુકરર કરી આપેલી નીચાઈ સાથે ન કરવાના અને ફરાવી આપેલી દબે પાછો પગલે પોતાની જગ્યા લેવામાં જુલમ કરવાના અપરાધને સાર એક દેશી રાજાને પોતાની ગાદી સમગ્ર જોવાનો વખત આવ્યો હતો ! એ સલામી ખૂશીની-ખાનદાનીની-નહોતી, મદો-મત સાવંભોમ સત્તાએ પોતાનો દરજ્જો ટકાવવા ખાતર બળજોરીથી કરાવેલી એ સલામી હતી.

૨. જે લાણે દિ-દુરયાનનાં ત્રીપુર પોતાની અંદરની ખરી મર્દાનગી અમર તો યશસ્વત્ત્વ જોગખશે તે જ લાણે દિ-દુરયાન સ્વતંત્ર છે. પછી દુનિયાની કામ પણ સત્તા તેની સ્વતંત્રતા એક લાણને સાર પણ અટકાવી શકશે નહિ. [પોતાની મર્દાનગી સીદ કરવા સાર અને પોતે શુદ્ધ થવા સાર પ્રજાએ આજે—

અસહકાર આરબ્યો છે. જે સરકારે પ્રજાને નિઃશસ્ત્ર, નિર્મળ અને નિર્વૃથ્ત કરી મૂકી તેની રાક્ષસી નીતિ જડમૂળથી હાથેડી નાખવા અસહકારનો પ્રયાસ છે.] ખરું જોવા બેસીએ તો તો અસહકારીનો ધર્મ જ અત્યારે પ્રજાની સરકાર તરફની અપ્રીતિને કહી બતાવવાનો અને તે ફેલાવવાનો છે. અસહકારનો સાર જ અત્યારે આ સરકાર તરફની અપ્રીતિ છે. આ દેશમાંના એકેએક અસહકારીની આજે એ માન્યતા છે. ચાલુ સરકાર-એટલે કે રાજ્યતંત્ર કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ નહિ-દુષ્ટ છે; એના પ્રભાવ હેઠળ હિંદુ નિયોવાદ રહ્યું છે. એના જ પ્રતાપે અગાઉ કદિ ન આવેલી એવી નિષેધનતા અને તેને પરિણામે દુષ્કાળ અને રોગે દેશમાં ઘર કર્યો છે. રાજ્યતંત્ર જ હિન્દની આ નાદારીને માટે જવાબદાર છે. બ્રિટિશ પ્રધાનોએ મુસલમાનોને આપેલાં વચનો અલબત્ત તોડ્યાં છે. આ અને એથી પણ કેટલુંયે વધારે દરેક અસહકારી બેશક માને છે અને તેથી જ અસહકાર કરીને એ બધીનો તે નાશ કરવા મથે છે.

૩. તેથી એક એક કાર્યકર્તાને મારી આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે આ સરકાર વિષે ભાષણ કરવું કે બોલવું પણ છોડી દઈ અને માત્ર એની ખૂરાઈ જોઈ લઈ સહકાર દ્વારા તેની આણુ માનવાનું જ છોડી દેવું અને એવા અસહકાર દ્વારા આ ખૂરા રાજ્યતંત્રને સાવ નોખું પાડી એકાકી કરી મૂકવું. હું તો વક્તાઓને પણ ભાષણો કરવાનું જેટલું બની શકે તેટલું આહુ કરી દઈ મૂંઝે મોઢે સ્વરાજ્યસ્થાપના માટે જરૂરી વ્યવસ્થાનું કામ કરવામાં ગૂંથાઈ જવા અને તેટલે અંશે સરકારને સોંપ કરી આપવાની સલાહ આપતાં અચકાતો નથી. તેઓને મારી ખાસ સલાહ છે કે તેઓ બોલવાનું બંધ કરે અને માત્ર કામ કરવાનું જ શરૂ કરે. અથવા બોલ્યા વિના ન જ રહી શકે તો લોકોને તેમની મંદતાને સાર, તેમના સ્વાર્થલોભને સાર વગેરે અથવા તેમના સાર, સ્વાર્થ ત્યાગને સાર, (જ્યાં જુએ ત્યાં) અને વધારે ને વધારે કામમાં પ્રેરે. આપણે એવી

રિયતિ લાવી રહ્યા છીએ કે જ્યારે સરકાર સરકારને નિંદવાના ગુન્હાને સાર સળ નહિ કરી શકે પણ રેટિયો ચલાવવાને ગુન્હો ગણે, દારૂ ન પીવાને ગુન્હો ગણે. ખરું જોતાં જે પ્રવૃત્તિને સાર જ્યાં ત્યાં પકડાપકડી ચાલી રહે તે પ્રવૃત્તિ દારૂનિષેધની છે. આપણે દારૂ ન પીએ અને પરદેશી કાપડ ન પહેરીએ એ સરકારને પરવડે તેમ નથી. આપણા બોલવાનો ભય સરકારને નહોતો, આપણા બોલવાની અસર પડવા લાગી છે એનો ભય છે. રેટિયો ચલાવવાના ગુન્હા સાર, દારૂ ન પીવાના ગુન્હા સાર, આપણે પકડાવા લાગીશું તે દિવસે આપણી પૂરી જીત છે એમ સમજવું. સરકારને આપણે દારૂના ત્યાગ અને રેટિમાના સ્વીકાર સિવાય બીજું કંઈ પણ બદાનું નથી આપવાનું. આ કામમાં આપણે જેટલા વહેલા થઈશું તેટલું વહેલું સ્વરાજ્ય મળશે.

૪. આ પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવાના દુક્રમે બીજા યજ્ઞમાં રેટિમા શરૂ કરવાની કે દારૂ નિષેધની પ્રવૃત્તિને લાખી દેવા અમર તો તેમાં કમ્પલ દેવાના અને એ રીતે કંગાલોશનનો જીરુસો ઉરકરવાના દુક્રમે જ ગણાશે. કારણ કે આડકતરી રીતે પણ લોકોને પરદેશી કપડાં પહેરવાં કે દારૂનાં પીણાં આશ્રય આપવાની દુરજ પાડવાનો પ્રયત્ન તેમના જીરુસાને ઉકાળવાનો જ. પણ આપણી જીત તો આપણે આટલી દૃઢ મુખીની જીવરાર્થ તેમ જ જીરુસાની સામે પણ સામે હાથ ન ઉમામના જ્યારે આપણી સાત ઝગા નહિ દમ્પને ત્યારે જ છે આપણી ખાઓશીધી જ આપણે સરકારના પામલપણાને જીતીનેદાસ્ત કરવું જોઈએ. આપણે ધરી ન બૂલવું જોઈએ કે પરમજ જેટલું તેને તાબે થવાથી પોષાવ છે તેટલું જ તેની સામે સામું પરમજ વાપર્યાથી પણ પોષાવ છે.

૫. [રેટિયો ફેરવો કે દારૂ ન પીવો એ જ્યારે આ સેતાની સરકારના ચક્ષુમાં રાગપટોડ ગણવા લાગશે ત્યારે એનું જીરુમળથી આવી જવું જ સમજવું. રાવજીચક્ષુમાં વિપ્લવી બનિ

પોતાના ધરમાં કોઈ રાખે તે ગુન્હો ગણાતો હતો. આ રાવણરાજ્યમાં ધોળી ટોપી પહેરવી, અંદાલતોમાં ન જવું, દારૂ ન પીવો, પરદેશી કપડાં ન પહેરવાં, રેંટિયો ચઢાવવો, એ ગુન્હો ગણાય તો નવાઈ નહિ. આપણે બધાં જ્યારે એ ગુન્હો કરતા થઈ જઈએ તે જ દિવસે સ્વરાજ્ય છે અથવા આ રાજ્ય તે દિવસે પોતાની પદ્ધતિ બદલશે કેમકે જો આપણે સાચા થઈએ તો ત્રણમાંથી એક જ વસ્તુ બને: (૧) સરકાર રાજ્યનીતિ બદલી લોકમતને અનુસરે, (૨) રાજ્યનીતિ ન બદલતાં લોકનીતિને ગુન્હો ગણી અસંખ્ય માણસોને જેલમાં મોકલવાનો ફાગટ પ્રયત્ન કરે, અથવા (૩) લોકનીતિ સહન ન થઈ શકે તેમ લોકને દબાવવાનું પણ ન બની શકે તેથી સરકાર હિંદુસ્થાનનો ત્યાગ કરે.

૬. ત્રણે સ્થિતિ આપણે સાફ ધ્રુવ જ છે. ચોથી વસ્તુ મારી કલ્પનાની બહાર છે. તે એ કે મૂઠ્ઠીભર આગેવાનો પકડાવાથી લોકો પોતાની ધર્મનીતિને ત્યાગી જે સરકારની નીતિને તેઓ આજ વખોડી રહ્યા છે તેને જ વશ થઈ જાય. મારી ઉમેદ છે કે એ કાળ ગયો છે.

૭. અસહકાર જેવી હિલચાલ સરકાર વગર દબાણે ચાલવા ન જ દે. કોઈ સરકાર એવી હિલચાલને ન ચાલવા દે. એ હિલચાલનો અર્થ એ છે કે જો તે કૃતેહમંદ થાય તો સરકારનો કારભાર જ અટકે. એવું બનતું અટકાવવાને સાફ સરકાર પગલાં ભરે જ. [પણ જ્યારે આ લડતનું બળ તોડવાનું સરકારે ધાર્યું જ હોય તો તેવી નીતિ તેણે સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ. વળી કોઈ પણ જાતની ધામધૂમ વગર અને ધાર્મિક રીતે અતાવવામાં આવતો વિરોધ તોડી પાડવો એવી જો પોતાની ઇચ્છા ન હોય તો સરકારે તેવું સાફ કહી દેવું જોઈએ. નાના નાના અમલદારોને સરકારની નીતિની ખચર ન હોવાથી સંભવ છે કે તેઓ કમચકલનાં અને ઉદ્ધતાઈનાં પગલાં ભરી બેસે, અને બધા મામલાને એવો બગાડી મૂકે કે સરકારને પસંદ ન પડે. અસહકારની હિલચાલ જંગી સ્વરૂપ પકડે એવો પૂરો

સંભવ છે, એટલે આવી દિલ્લ્યાલ તરફ આંખ આડા કાન કરી ન શકાય. સરકારની નીતિ જાહેર રીતે પ્રગટ થાય એ અધાનું દિન, જોતાં પ્રમુખવાચ્ય છે.

૮. [સરકારની રાજ્યનીતિ અને લોકમત વચ્ચેનું આ યુદ્ધ છે. જેની પાછળ વધારે ખરાપણું શ્રદ્ધા, નીતિ અને વ્યવધાસકિત રહેલાં હશે તેની જીત થશે.] મારો વિશ્વાસ છે કે આપણે આપણા મુકામની સામેળ લગભગ આવી પહોંચ્યા છીએ. પણ ફત્તેહ જ્યારે સાવ નજીક આવીને ઉભી રહે છે, ત્યારે એ પગથિયે જોખમો પણ સાથી વધુમાં વધુ સામાં આવે છે. આ દુનિયામાં આજ મુખીમાં ઠાપણે પણ મહાન ફત્તેહ, અગાઉની બધી ઠાણિયો અને જંદેમનોને પાછળ નાખી દે એવી એક છેલ્લી અસાધારણ ઠાણિય ક્રમ વગર મેળવી નથી. ઇશ્વરના ધરની છેલ્લી કસોટી આકરામાં આકરી હોય છે. પ્રભાત પહેલાંનું અંધારું ઘોરમાં ઘોર હોય છે. પ્રસૂતિ પહેલાંની વેદના અસહ્ય જેવી હોઇ પ્રસવને જ વિશે માતા મનમાં ચંકા ઉઠે છે. તેમ જ આપણો પ્રસૂતિકાળ એ કઠણમાં કઠણ હશે. સેતાનની છેલ્લામાં છેલ્લી લાલચ સાથી વધુ લોભાવનારી હોય છે. જે સ્વનંતરના આપણને પ્યારી હોય તો એ ઇશ્વરી કસોટીમાંથી આપણે અળીશુદ્ધ પાર ઉતરવું જોઈએ; સેતાનની એ છેલ્લી લાલચમાંથી હરભોગે ઉતરવું જોઈએ.

૯. [અસહકારીઓની અજવળ દાખી દેવા માટે ચડતા ઉતરતા ક્રમના અનેક વિનો સરકાર તેમના માર્ગમાં લાવી શકે છે.] સરકાર અસહકારીઓને માટે મને તે દિવસે તાર બંધ કરે, રેલ બંધ કરે, જાડું પણ બંધ કરે. પણ તેથી શું આ લડત હાથ પછ અટકશે ખરી કે ? મારી ઉમેદ છે કે ન અટકે. જો આપણને તારના સુખસાધનની ના પાડવામાં આવે તો આપણે ટપાલથી વલાવી લેવું જોઈએ ટપાલનો વ્યવહાર પણ અટકાવવામાં આવે તો આપણે બેપિયાઓનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એક ટેકાજેથી બીજે ટેકાં મૂસાફરી કરના આપણા મિત્રો આપણને મદદગાની

પણ ૧૯૧૬ માં એમિલિયા સ્વામીદેવ સમાજમાં મેં જનતાં આપું
 હતું કે હાથે લખીને વર્તમાનપત્ર દ્વારાં અક્ષય નથી પુરતા
 મારા લેખીઓ મળી જાય તો મને તેટલી નાણે દેવાની થાય
 અને અસહકારીઓની પ્રવૃત્તિ માત્ર તેમની કમમમાં જ પર્ણથી થાય તેમાં
 નહીં તે પણ લાભ જોઈ શકું. (આ ઉપરાંત કેટલાક ગ્રેસીયનની જૂલમી
 કાયદાઓનો દુરુપયોગ કરીને સરકાર અસહકારીઓને રંગની કાંઠે પેરવ
 સરકારે સમજાવું આવડે છે કે હાથે લખેલાં પત્રોને તથા
 લેખીઓના કરતાં પણ અધમ ગણાતી દમનનીતિને કાનિધી વધારી
 લેવાનો અસહકારીઓએ દૈ નિમિષ કર્યો છે. બાલ જનતામાં
 ઉદ્ભવતું એક પણ દુઃખ એવું ન હોય કે જેની સામે વીરતાથી
 જીતા રહેવાનું બળ અસહકારીઓએ મેળવેલું ન હોય.

૧૨. [ધડીલાર માની લાઈએ કે] જૂલમી કાયદાઓ રદ થતો;
 પણ તેથી જૂલમ અટકશે એમ માની લેવાનું કારણ નથી. સેનાસ
 બદલાશે પણ અંદરની વસ્તુ તો એની એ જ કાયમ રહેવાની.
 આપણે તો એ વસ્તુને જ બદલવા માગીએ છીએ; એ વૃત્તિને
 પલટાવવા-ફિલનો પલટો કરવા-મથી રવા છીએ.

૧૩. અને એ પલટો જો આપણે થયેલો જ જોવા હોય તો
 આપણે જાતે પ્રથમ પલટાવું જોઈએ. એટલે કે આપણે ચાહે તેટલા
 જૂલમની સામે પણ અભેદ બનવું જોઈએ. અને જેમ સરકારના
 અત્યાચાર સામે આપણે સામા અત્યાચાર કરવા પ્રવૃત્ત ન થવું
 જોઈએ, તેમ સરકારના જૂલમ કે જેલ છલાદિ ચાહે તેટલાં સખ્ત
 કે અસહ્ય હોય તોપણ તેનાથી ન દારતાં મનને દૈ કરીને દશાર જ
 રહેવું જોઈએ.

૧૪ એક બહાદુર મુસલમાન ફદીને સંયુક્ત પ્રાંતની જેલમાં
 માથું ફાટી જાય એવી બદળો વચ્ચે ત્રણ દિવસ સુધી તાણું મારી
 ખૂરી રાખવામાં આવ્યો. અને બાજર આપનાર ભાઈએ અને પૂછ્યું
 કે 'આવી બદળો કોઈ રીતે સહન ન જ થઈ શકે તેણે શું કર્યું?'
 એ અને દયારહિત છતાં ૧૫ ચારપૂર્વક આપેલો જવાબ એ હતો

‘છતાંયે એનાથી માશી તો ન જ મગાય. જોઈએ તો કેટલી દિવાલ જોડે માથું પટકીને એ પોતાના પ્રાણ કઢાડી નાખે, પણ બલિમની ઇચ્છાના તાબેદાર એનાંથી ન જ થવાય.’

૧૫. અને આ માત્ર મોંઢાનો જ અભિપ્રાય નથી, પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના અનુભવોમાંની આ એક વાનગી છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલોમાં ગુલામનાં ૧૫૭૫૦ નહોતાં. કેટલાયે હિંદીઓને ત્યાં એકાંત કોટડીઓની કેદ ભોગવવી પડેલી. સેંકડોને મેલું ઉઠાવવાનાં કામ કરવા પડેલાં. અનેક જણે અપવાસો કરેલા. એક બાઈ, જેને જેલના અધિકારીઓ તરફથી તેને ખપે એવો ખોરાક લેવાની પરવાનગી નહોતી, તે બહાર આવી ત્યારે કેવળ હાડપિંજર રહી હતી; પણ તેનો આત્મા જેવો અને તેવો જ માની અને દદ હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલોમાં ગયેલા એ હજારો હિંદીઓમાંથી શરૂઆતના કાળના એક એ અપવાદો સિવાય એક પણ જેલી કાયર બન્યાનો કે હારીને માશી માગી પોતાનો છૂટકારો મેળવ્યાનો દાખલો મને યાદ નથી. અને પારસી રસ્તમજ, ઇમામ કાદર બાવઝીર, યમ્બી નાઈકુ અને બીજા કેટલાયે તો કદિ તલ્લાર ન ડગતાં ફરીફરીને જેલોમાં જવાનું ચાલુ રાખેલું.

૧૬. આપણી ફરજ તો ચોક્ખી છે. આપણે ઇસ્લામના રક્ષણને માટે, પંજાબની ઇન્જિનતને માટે, સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવા માટે દુઃખ ભોગવવાની, કુરમાની કરવાની, આત્મમલિદાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેથી સરકાર તરફથી થતી પકડાપકડી અને તેમાં થતી જેલની સજાઓને આપણે વધાવી લેવી જોઈએ. પ્રત્યેક સાચી લડાઈ પાંચ સ્થિતિઓમાં થઈને પસાર થાય છે. દુર્વંદની, હઠની, નિંદાની, સખ્તી જાગરવની અને અંતે માનના. થોડા મદિના આપણી તરફ કેળવે ન જોવું. પત્તી એક દિવસ નામદાર વાઈસરોયે એને હતી કહાડવાની તરફી લીધી. નિંદા અને વિપયાસનો વરસાદ પણ મુસળધાર વરસી ચૂક્યો. ગૂંદા ગૂંદા પ્રાંતના મવર્નરો તેમજ અસહકાર વિરોધી છાપાઓ અસહકારની નિંદાની દમાવ કરી ચાક્યા.

દરે સખ્તીની સરહદમાં લડત ઢાળત ચલી જાય છે. 'દહ્યુ' સખ્તીનો આરંભ છે. એનું સ્વરૂપ પણ 'દહ્યુ' બહુ ઉગ્ર નથી. પણ એવી નરમ કે ઉગ્ર ચાહે તેવી સખ્તી અને દંબાણના મારાને પણ ઢાલે થવા દધને જે લડત ઉગરે છે તેને દુનિયા માનવી નમે છે. એ માન સંજ્ઞાનાં બીજું નામ માત્ર છે. જો આપણે સાચા દોષધું તો આ સખ્તીને દિવસેદિવસે નજીક ને નજીક ચાલ્યા આવના વિજયનું જ ચિહ્ન માનીશું. વળી જો આપણે સાચા દોષધું તો જેમ આપણે ગમે તેવી સખ્તી સામે પણ હાર નાંદ માનીએ તેમ એ સખ્તીનાં પગલાંઓ સામે તપી કે ઉકળાને સામે ધા પણ નહિ જ કરીએ-તોફાન રમખાણ નહિ કરીએ. આપણે એક વાતની મન જોડે માંડ જ વાળી મૂકવી જોઈએ અને તે એ કે અત્યારે કાંઈ પણ સ્થિતિમાં આપણે આપણો હાથ સામે ઉગામવો એ આ લડતને મધ્યદરિયે મૂકી આપણને ક્યાં બંદોબસ્ત છે. સત્તા સહેજે મોત કબૂત્ર નથી કરતી, અને સરકાર પણ પોતાની જાન પર આવી લાગે ત્યારે સખ્તી તો સખ્તીનો આશ્રય લઈને પણ જીવતાં રહેવા છેલ્લાં હવાંતિયાં મારે જ એ આપણે ન જૂઠું જોઈએ. આ કટોકટીની વેળાએ સંપૂર્ણ ખામોશી અને આત્મસંયમ એ જ એક વહેલામાં વહેલા વિજયની કુચી છે. સરકાર તો મને પૂરી ઉમેદ છે કે અસહકારની દિલ્લચાલને જેટલી ને તેટલી જ જેમજેર આગળ ધપતી જોશે.

૧૭. મને ખાતી છે કે આપણુદી મનાઈદૂકમોનો બંધ કરી અસહકારીઓ જેલમાં જઈ બેસવા તૈયાર છે. પણ એવો કાયદાનો બંધ હાર કરવાનો સમય દહ્યુ નથી આવ્યો. મનાઈદૂકમોને બીજી પણ એક જાણ છે. કાયદાનું રક્ષણ તો આપણે દરે પ્રજાપૂર્વક નથી બોગવા માનવા તેથી મનાઈદૂકમો કેટલે દરજ્જે કાયદેસર છે. એ વિશે વાદ કરવામાં કશો જ સાર નથી. આપણુદ અમલ ચલાવવા માગનારી કેઈ પણ સરકારને દરેક વસ્તુ કાયદેસર જ હો અથવા તો તેને ને કાયદેસર જનાવી શકે છે. બાકી ને

સહકારીઓ છે તેમણે અત્યારે હિંદુસ્થાનમાં ચાલી રહેલી સરકારની આ બધી લીલા ક્ષણ વાર વિચારવા જેવી છે ખરી. કારોબારી કાઉન્સિલોના હિંદી સભાસદો તેમ જ લોકોને સોંપાયેલાં ખાતાંઓના કહેવાતા પ્રધાનો પણ આ બધા હૂકમોનો અમલ કરવામાં ગવર્નરોના જેટલા જ સહાયક છે. ઘડી વાર માની લઇએ કે અસહકારીઓ બધા દુષ્ટ લોકો છે. છતાં તેમની ઉપર પણ આપખુદ હૂકમો બજાવવામાં આવે એ સ્થિતિથી સહકારીઓ શું સંતુષ્ટ છે ?

૧૮. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે દમનીનતિ એટલે આપણું 'મોહું' બંધ કરવું, આપણા સંઘો વિખેરવા અને આપણાં વાજાંત્રો તોડી પાડવાં; અથવા જ્યારે જ્યારે અમુક સ્થિતિને પહોંચી વળવાને સારૂ જોઇએ તે કરતાં વધારે વેગવાળાં પગલાં ભરવામાં આવે ત્યારે તે અવશ્ય દમનનીતિ કહેવાય. લોકોનો માલ લૂંટવો, નદોંપ લોકો ઉપર હુમલા કરવા, કેદીઓની તરફ ધાતકી રીતે વર્તવું, એમને ફટકા મારવા—એ કાંઈ પણ રીતે કાયદેસર, સભ્ય અથવા તો આવશ્યક ન જ ગણી શકાય. આ પ્રમાણે સત્તાવાળા જ જ્યારે મર્યાદાનો ભંગ કરે ત્યારે તેને નિરંકુશ દમનનીતિ એ જ વિશેષણ આપી શકાય.

૧૯. સરકારે ખરા શાંતિસ્થાપકોની જોડે તેઓ શાંતિનાશક હોય તેવું વર્તન ચલાવ્યું છે. સરકાર તો અશાંતિને નોતરી રહી છે. જાણે પોતાનો ઉંશ જ એ ઠરાવી મૂક્યો હોય તેમ તે મુલકને અશાંતિને માટે તૈયાર કરી રહી છે. પણ એ સામે હું વાંધો ઉઠાવવા નથી માગતો. હું કચૂલ કરું છું કે આ અને આથી થે ઝાઝા દમનની આપણામાંના ધણાએ પ્રથમથી જ આશા રાખી હતી, અને તેમ છતાં હિંમત ધરીને અડગ ડગલે આગળ ધસવું એવા નિર્ણય પર આપણે આવ્યા હતા. આજે આપણો આશરો એક ધમ્મર છે અને તે દહાડે પણ ધમ્મર જ આપણો આશરો હતો. રંતું કંઈ અણધારી મુસીબતો આવી પડે તેને સંભાળી લેવા આપણે અલખત દરેક બનતી બચરદારી રાખીએ.

૨૦. આ રિયતિમાં આપણે ધર્મ શું ? આપણે તો સરકારની સખ્તીને આપણી કસોટીનો પત્થર જ સમજીને ચાલતું ભેપ્પાએ. જો એ સખ્તીની સામે આપણે શીક્ષા ન પડતા, આપણે સંપત્તિ નભાવ્યાં રહીને આપણું પાણી બતાવી આપીશું તો જ આપણે ચડીશું અને આપણી સાધ્ય વસ્તુને નજીક લાવી દઈશું. જો આપણામાં આપણા સાધ્યને માટે સ્વામી દાઝ દેશે તો દરમિયાને ગમે તે રિયતિમાં પણ, મિત્તજ ન ખોતાં આપણે આ કસોટીમાંથી પાર ઉતરીશું. સરકારની જોડે સહકાર કરવા ઈન્કાર કરીને આપણે સરકારની ધીરજની કસોટી કરી રહ્યા છીએ એ તો સાચા ઉપાડી વાત છે. સરકારને પણ આત્મરક્ષણ તો કરવું જ રમું. એ આત્મરક્ષણનો ખ્યાલ એમની પાસે અમુક દહ સુધી સકામ ધેવે ખારણા કરાવે. પણ એવી ધીરજને પણ દહમપાંદા હોય જ. એ દહ આવી જાય એટલે પછી એની ધીરજ પણ દબે; એ પણ બાન બૂલે. એની સામે લડતાં આપણે પણ એની પેડે જ સામી. ધીરજ ખોઈ બેસીએ—સામું બાન બૂલીએ, તો તેટલે દરજ્જે આપણે નબળા પડવાના અને સરકારને સામું તેટલું જોર આવવાનું. અહિંસાધર્મ આપણને એ જ શીખવે છે કે સરકાર ગમે તેટલી દહ સુધી મિત્તજ ખોઈ બેસે અને બાન બૂલે તોપણ આપણે સામા તેમ ન જ કરીએ.

૨૧. અને આ વાત બરોબર ધ્યાનમાં રાખી જો આપણે હાથે, તેનો સંપૂર્ણ અમલ થાય તો અતે સરકારને આપણી આગળ નમ્યે જ છૂટકો છે. હવામાં અફાળેલો હાથ જેમ અફળ જાય છે. અને પોતાના મૂળથી ખડી જાય છે, તેમ સરકારની સખ્તીની પાર પણ આપણી અહિંસા આગળ બૂકી થઈ જશે અને હિંદુસ્થાનનો અઢી હજાર વર્ષનો જૂનો સનાતન સિદ્ધાંત આપણે આગળની નાસ્તિક દુનિયાને ફરી એક વાર ખરો કરી બતાવીશું કે

અગ્રેષ્ઠેન જિને દ્રોષં ઋતાધુંસાધુના જિને ।

જિને ગદારિયં દાનેન સત્ત્વેન અલિક્ત્વાદિનમ્ ॥

ભાવાર્થ—અક્રોધથી જ ક્રોધને જીતવો, સાધુતાથી અસાધુને જીતવો, દ્વિંદનથી કૃપણને જીતવો અને સત્યથી જ જૂઠાને જીતવો.

૨૨. સરકારની સખ્તી અને દયાણુની સાથે સાથે જ પ્રજા સામી ચડતી જવી જોઈએ, પાછળથી નહિ. કારણ થોડા સમય

પૂરતી પણ પ્રજા સરકારી સખ્તી આગળ કાયર થઈ દયાય છે એમ જોશે તો પશુખળ ઉપર ખડી થયેલી સરકાર એના તેટલા

પૂરતો લાલ લેવા પણ કદાપિ ચૂકશે નહિ, પછી પાછળથી ભલે લોકો ફરી માથું ઉંચકે. પશુખળના જોર પર ચાલતી સરકારો ચાલતી

ધડી પૂરતું જ જોનારી હોય છે અને દમનનીતિ ઉપર જ તે ફાલે છે. એ દમનનીતિ જ્યારે અફળ નિવડે છે અને જે હેતુસર અખત્યાર

કરવામાં આવેલી હોય છે તે હેતુ જ્યારે તેમાંથી બર આવતો અટકે છે ત્યારે આવી સરકારો સ્વાભાવિક મરણને શરણ થાય છે. જે

આપણા આગેવાનો પકડાતાં આપણે તેમનો જીરસો આપણામાં ઉતરેલો ન બતાવી આપીએ તો આપણે આપણા આગેવાનોના નામને લજ્જીએ.

૨૩. બધા સરકારી દયાણુને પ્રજાનો સરસમાં સરસ જવાબ તો એ જ હોઈ શકે કે કોઈ પણ જાતનો ખળભળાટ ન થવા દેતાં,

જાણે કશું જ અસાધારણ નથી બન્યું એમ માનીએ. પોતપોતાના હિંદોગમાં પરોવાયેલા રહેવું. લૉડ કિચનર જેવા પડયો, તેનાથી કંઈ ઇગ્ત્યાંડે લડાઈ ચોલાવી નહિ. ‘પોતપોતાના કામમાં પરોવાયેલા

રહો’ એ જ ઇગ્ત્યાંડનું સૂત્રવાક્ય રહ્યું. એનું હિંસાજન પૂરેપૂરું તૈયાર હતું. સેનાપતિ વગર કામ લીધે જવાય અગર તો એક પછી એક

અગણિત સેનાપતીઓ મળ્યે જ જાય એટલી તૈયારી હતી. આપણે પણ શું આજે અહિંસાજનમાં એટલા તૈયારીવાળા છીએ કે

આગેવાનો વગર જ આપણે જેવા અને તેવા જ આપણી લડાઈ ચલાવ્યે જઈએ, એટલે કે આપણી વચ્ચેથી આગેવાનોની અખૂટ

સંખ્યા નિકળી આવે ?

૨૪. અવિનાશી આત્માને પાસે કરનાર યજ્ઞ રહે કાપમને માટે કે ચોક્કસ મુલતને સાર પણ આત્માને આત્મજીવી ખસતા ન જે પ્રમ ઉડી નય છે તે પ્રમ આપણા, અચેતન અને સ્વાર્થી છે. આગેવાન એ સરખેસરમાના રાજાના મેખામતો માણસ છે એટલું ન. જાણીને તો મેખારે રહેતું ન રહ્યું અને તે આખી સાંકળમાંના નગનામાં નગનાં મેખામતો કરતાં વધુ ન મળ્યું ન હોય એમ પણ નથી. આમ ને જાણી આપણે આપણે મુખી કરીને થાપે તેને પણ આપણે પૂરી વાજારીથી વળગી રહીને સારે જતું નોંધએ, નહિ તો આખી સાંકળ તૂટે અને કપડાં ધૂળ મળે.

૨૫. મારા આનંદને-જેમાં દેશના કળશો લોભએ ભાગ લીધા છે-એમ હું માનું છું-સરત રહેલી છે. તે સરત એ કે જ્યારે આપણા એકેએક આગેવાનને આપણી વચ્ચેથી પકડી જવામાં આવે ત્યારે પણ આઠે તેવાં અંતર ઉઠાજનારા સંભોગો છતાં આપણે સંપૂર્ણ શાંતિ જાળવીએ. સરકાર સુખેથી જ્યાં આગેવાનોને પ્રમ પાસેથી ખૂંચવી લે, તેઓ જોશે કે તેમના એકેએક પ્રયત્નો છતાં ને અપ્રીતિને તેઓ આમ દાખી દેવા મથે છે તે તેમની પામલ અને અવિચારી સખ્તીને પરિણામે વધારે ને વધારે તીવ્ર ન બનતી નય છે. પ્રજાની રૂજ તો ચોક્કસ છે. તેમણે તો તેમના સંગીન કાર્યક્રમનું ચક્ષુર મેખટકે ચપચપે જતું ન રહ્યું. એમાં જ ભાવિ વિજયની તૈયારી સમાયેલી છે. સરકાર મિલજ ખોટા ખેસે તોપણ આપણે તો બેજી સજીત રાખીને શાંતિપૂર્વક અગમ રહી આપણું કાર્ય કરે જવાનું છે.

૨૬. જો બધી જ પકડાપકડી છતાં આપણી વચ્ચે સંપૂર્ણ અદિસાની આણ વર્તેલી રહે તો આપણી છત સંપૂર્ણ છે. જો શાંતિ જાળવવાને સાર આપણી વચ્ચેના બધાં જ શાંત-અશાંત તરનો ઉપર આપણે પૂરેપૂરો કાણુ ન રાખી સકાએ તો આપણે જૂંદી રીતે દારવાના. આપણે માર્યા વિના મરવા નિહજ્યા.

આપણે કશું દુઃખ માન્યા વગર-કશે ધોખો કર્યા વગર-જેલમ જઈ બેસવાની પરંપરા કરી છે. આપણે જ કરેલી ખોલીની સામે આપણે કેમ વાંધો ઉઠાવીએ ? [કાઈ આપણને દુઃખી કરે છતાં તેનો તિરસ્કાર ન કરીએ.] આ કસોટીની ક્ષણે કહો કે વિજયની ક્ષણે કહો પણ મારા ધર્મનો હું એકરાર કરી લઉં. હું તો મારા શત્રુઓની ઉપર પણ પ્રેમ કરવાના પંથમાં માનનારો છું.

૨૭. બધી નાહકની પળવણી અને ધોંયપરોણા સામે પણ આપણે સંયમ ટકાવી રાખવો જોઈએ. આપણી અંતિમ મુક્તિ આપણી પ્રતિજ્ઞાને દ્રઢતાથી વળગી રહેવામાં રહેલી છે. આપણું અંતર વલોવણું હોય તો આપણે હજી પણ વધારે અહિંસામય બનવા મથીએ, સવિનય ભંગ પર આપણે આપણી શક્તિઓને વધારે એકાગ્ર કરીએ. સવિનય ભંગને જરૂરની શરતો પૂરી કરવામાં આપણે જરા પણ વખત ન ખોઈએ. હિંદુ-મુસલમાન અને બીજા કામો વચ્ચેની એકતાની ગાંઠ વધારે મજબૂત કરીએ.

૨૮. દેશમાં જે સાર્વત્રિક દબાણ છે તેનો હિંદુસ્થાનના હાથમાં સરસમાં સરસ જવાબ તો એ છે કે આ ધડીએ ઈલકાખેનો, અદાલતોનો, શાળાકોલેજોનો અને પરદેશી કાપડનો વધારે ને વધારે નેસલચેરો બહિષ્કાર કરીને અને હાથવણાટ અને હાથકંતામણનો પુનરુદ્ધાર કરવાને વધુ મોટા અને વધુ બહોળા પ્રયત્નો કરીને જ સરકારની સખ્તીના હથિયારોની ધારને આપણે વહેલામાં વહેલો અને સહેલામાં સહેલ રીતે બૂંડી કરી, અર્થશાસ્ત્રીઓ ગમે તેટલા આંકડાઓ રજૂ કરીને દલીલ કરે તોપણ તે સાચું ન જોતાં, એકેએક માણસે પરદેશી કાપડનો જાડીજાપટીને એકદમ ત્યાગ કરવો. આપણી પાસે હજી પણ જે કંઈ પરદેશી કાપડ રહ્યુંસહ્યું હોય તે વાળાચોળાને કહાડી નાખીએ અને હાથે કાંતેલી ખાદી વધારે પ્રમાણમાં પેદા કરવા તત્પર થઈ જઈએ. આપણામાં જે નિશ્ચયનું બળ હશે તો આપણને જોઈતું બધું કાપડ હાથકંતામણ અને હાથવણાટ દ્વારા તણ

મહિનામાં આપણે નૈવાર કરી લઈએ છીએ. રાત્રીએ મને ત્યાંની આવીથી ક્ષતિય માનવાની દિશ્મત અને નિષેધ આપજુએ છે.

૨૯. આપણી પ્રશ્નનો આશર નહીં પૂરવું જોઈ જાય પાછા એક દાણ પણ ખરબાદ કરવામાં નહિ, પણ આપણે જેને જ રહેશે આપણે કાચકામ છોડીને મંદુરું કરવા પર જ છે. જેનીએને પાતાં કુઝોનો વધોવાન કરવાનું આપણે છોડી જ રહું છું છે. સરકારે કહે આપણી સાથે કયાર નહો કયો કે જેઓમાં આપણી જોડે અમુક જ હાનુ જાન મનાવવામાં આવશે. આપણે તે જિનસરતે આપણાં કરીર એને આપવા હતામાં છે. પ્રભુ આપણને પૂરું જાણ આપે તો પછી તેઓ બંને સદેજ પણ ઘયરાટ વચર આપણાં સંક્રિને છૂંદીને તેના સાથ સાથ જેવડા દુકલ કરી લે. કાષ્ટ પણ લાલનમાં આપણે વેલા બની કે મિલન જોઈ લારી ન બેસીએ.

૩૦. [આપણને જીવ મળે તે પદેલાં સરકાર પોતાનું બધું પશુજાન અજમાવ્યા વચર રહેશે નહિ. પરંતુ તે આમે દી રહેવા આપણે તેવાર રહેવું પડે. દમનનીતિનાં બધાં કુઝો મલકવાનો એક જ ઉપાય એ છે કે બધા પ્રકારના કુઝના બપમાંથી ઉતરી જવું. મરણ માટે પણ રહેવાથી, આનંદથી તેવાર થવું.]

૩૧. મને જેલમાં જવાની મુદત હોંચ રહી નથી; પણ હું તો જોળીથી મરવા છત્તું છું, અને મારી એવી ઈચ્છા છે કે ધણા દિવો બાકીયા પણ એ જ માટે. કેટલોક કાળ થયાં હું ઈશ્વરની પાસેથી એ જ માગી રહ્યો છું કે તું મને આ સરકારને લાઈ મોત આપજે. દિદુરચાનના જુદા જુદા પ્રતિમાં જે કુઝ ભારનવાસીઓ બાકી રહ્યા છે તે સાબળતુ અને સદન કરવું મુશ્કેલ છે. કોઈના માલ તુટાય છે તો કોઈને હટકા પડ છે. મારપીટ કરીને સરકાર સત્તાઓને વિખેરી નાખે છે એ બધું કેમ સખી સકાય તે તનુ નિવારણ જોઈ નથી. તેનુ નિવારણ તો જરૂરિયાવાલા જાય છે અને હું એમ ઈચ્છું છું કે જે સરકારનો

૧૯. ધર્મની કસોટી.

૧. હવે કસોટીનો વખત આવ્યો છે. સુધરેલા દેશોમાં જ્યારે ધર્મ પશુ હિલચાલ હાંસી ક્યે નથી મરતી ત્યારે લોકો તેના તરફ માનની નજરથી જોવાનો આરંભ કરે છે. વિરોધી મત ધરાવનારાઓ માનપૂર્વક અને સંગીન દલીલોથી તેની સામે થાય છે અને સામસામાં પક્ષનું પરસ્પર વર્તન એકબીજા પ્રત્યે કદિ ઝડુન પર આવી જતું નથી. દરેક પક્ષ સામાવાજાઓને જીતી લેવા અગર કેવળ દલીલ અને તર્કવાદથી પોતાની બાબત મજબૂત કરી બતાવી સામાને મહાત કરવા મથે છે.

૨. આથી આપણે માની લેવું જોઈએ કે જેમ જેમ પ્રજા અસહકારના માર્ગમાં પ્રગતિ કરતી જાય તેમ તેમ તેટલે દરજ્જે દબાણ અને જુલમ વધુ વધુ આકરાં કરતા જવાનું સરકારી કાર્યક્રમનું બીજું પગથિયું જરૂરી જ શરૂ થાય છે. અને આ હિલચાલ એ જુલમના કાળને વટાવી શકશે તો પછી જીત દૂર નથી. આટલા માટે પકડાવા, અદાવતોમાં ધસડાવા, જેલ જવા અને દેશપાર થવા સુદ્ધાં હવે આપણે હરથડી તૈયાર રહેવું રહ્યું. આપણા આગેવાનોને આપણી વચ્ચેથી ઊઠાવી જવામાં આવે તો આગેવાનો વગર પણ આપણે આપણા કાર્યક્રમ ચલાવ્યે રાખવાની શક્તિ ફળવવી જોઈએ. એ જ સ્વરાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ છે. અને દુનિયામાંની કોઈ સરકાર એક આખી પ્રજાને જેલમાં પૂરી શકે તેવું ન હોવાય અને એણે એ પ્રજાની માગણી આગળ માયું નમાવવું જ રહ્યું અગર તો પ્રજાને રુચે તેવી સરકારને માટે જમ્યા કરી આપી પે રૂખસત લેવી રહી.

૨. મરહારની શ્રમે ને મારે જુદા છે. કેવે ને મરજ ૧૭. જોકે ને આ વિષયવાતને નમતું અપના તો સંતની ગીતો અપના કરીને તેને તાળી દેવા પ્રયત્ન કરવો. આપણે પણ કાંતે એ ભૂલમ આમળ મદાન થતું ના તો એ ભૂલમને આપણી જન સ્થર ભાંડી જવા દખને પણ નીચા ન નમતાં આપણી જન ધારે જતું રહ્યું.

૪. આ સડા જ ધર્મની છે. તેને અવદાક કહે છે અવવદાક, તેને રાજ્યનેતિક કહે છે સાંસારિક, મમે તે નામે તેને આગખો; તેનું મૂળ ધર્મમાં છે. ધર્મને આનર, ધર્મને નામે તે લડીએ જીએ. અલીઆપણીએ ચોકખી વાત કરી. "રાજ્યના કાવદાની અને મધરના કાવદાની, પિનસ કાડની અને કુરાને પાકની, સરખામણી કરવાની દોષ ત્યારે અમે અમારા મધરને અને અમારા પાક કુરાને જ પસંદ કરીએ." આ તેમનું કહેવું હતું. મુસવમાન પોતાનો, દિંદુ પોતાનો, પારસી પોતાનો અને ખ્રિસ્તી પોતાનો ધર્મ જાણે અને પાળે એવી આ સડા છે. સૌ ધર્મને આનર મરે. મરે તે તરે. મારે તે મરે. બીજાને મારીને પોતે ધર્મ પાળી શકત તો આજે સાખો મોક્ષ પામ્યા હોત.

૫ તેથી આપણે તો મંદ મમમે મધરને જ સમરવાનો રહ્યો છે. જોને એટલો વિશ્વાસ નથી ને છેવટ જતા અટકવાનો. ખોટો રૂપિયો બહે ધણી દુકાને ફરી આવે, તેથી કમ તેની કિંમત વધવાની નથી શરાફને ત્યાંથી નો પાંડો જ ફરવાનો, અને વચમાં જ્યાં જ્યાં તે કયો દશે તે બધા તેના અડકવાથી થોડા ધણા અજાણવા દશે. તેમ જ આપણામાના જે ખોટા દોષધું ને છેલ્લી તકથી પાળ કરવાના જ

૬ આપણે પદાઃ જેવા ૨૬ બનતું જોઈએ પણ બધું ત્યાંથી આપણાં પાળ કમ જ દડાવ ? દિંદુરથાનની જેલોમાં આપણે મારે જે જે કર્મ દુષ્ટ અને ધાનનાઓ બોમગવાની લખી દોષ ને તે બધું પ્રસન્ન ચિત્તે બોમરી છૂટ્યે જ આપણો આરો છે સરકાનની

૨૦. સવિનય ભંગ.

૧. કાયદાનો ભંગ કરવા રૂપી વિભાગ ભંડે કાઢીને પસંદ ન હોય, પણ આ મરજીનત સત્ય જાળવવું અને સત્યને જાળવતાં આપણે કાઢીને ધળ ન કરવી. દુરમન પ્રત્યે પણ પ્રેમભાવથી વર્તવું એ ઉત્તમ છે એ વિષે તો મતભેદ ન જ હોઈ શકે. સત્ય અને અહિંસાનો જ્યાં સંગમ થાય છે, ત્યાં આખી દુનિયાને વશ કરી શકાય છે અને સત્યાગ્રહ એ મૂળમાં પ્રગ્નજીવનમાં સત્ય અને અહિંસાનો પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન છે.

૨. જો કાયદાનો ભંગ સાચા ભાવથી, માનપૂર્વક અને વિરોધની હતિ વિના કરવામાં આવે અને તે સમજપૂર્વક અધાયેલા પાકા સિદ્ધાન્તના આધારે હોય, તેમાં સ્વચ્છંદ ન હોય અને સદુધી મુદ્દાની વાત એની પાછળ દ્રેષ કે તિરસ્કારનો ખરો પણ ન હોય તો જ તે શુદ્ધ સત્યાગ્રહ કહેવાય.

૩. [જે વેળા સત્યાગ્રહની મજબૂત ઉપરિધન થઈ હોય ત્યારે અમુક પ્રસંગે અણુમમણુ માણુનો ઉરોચાર જલ્દી તોડાન કરે તેથી તેના નિહાનના ખરાપણા વિષે સજા કરવી એ અણુપટવું છે.]
૩૦ મી માર્ચ ૧૯૧૬ ના દિવસના તેજાન પરથી જ આવી આખ્યાત્રિક-પવિત્ર દિવસ્યાસને વખોટી શકાય નહિ. તેનો રપ૫ દેવ સોદાના રોજાને ખૂનામરજી કરતા અટકાવવાનો અને સત્યાધારીઓ દાણે કરાંને મન મૂકાવી એસે તેણે કામ કરે ત્યારે રાજ્યદોષી જગવાને ખસે સવિનય જન્ય કરવાનો છે વળી ૩૦ મી માર્ચે તે સવિનય જન્ય દર પણ નહોતો થયો આજ્ઞાપીયા ૧૦૦૦ પ્રજા સત્યાગ્રહની સામે જઈ છે ત્યારે ત્યારે દોડે પણ

પણ અધાધુધી થઇ જ છે. ૩૦ મી માર્ચ તથા ૬ ટી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ના રોજે જે દેખાવો થયા તે જેમ સત્યાગ્રહને પ્રસંગે થયા તેમ બીજે પ્રસંગે પણ થાત. સવિનય ભંગ વેળાએ શાન્તિ અને સભ્યતાનો અવતાર થયો ન હોત તો દિલ્હીમાં જે તોફાનો થયાં તેથી પણ વધારે થાત.

૪. સત્યાગ્રહનો મંત્ર લોકોએ જલ્દી ગ્રહણ કર્યો તેથી આખા હિન્દમાં તોફાન થતાં અટક્યાં છે. આજ પણ જનરલ ડાયરના કાળા કેરની યાદગીરી લોકોને તોફાન કરતાં નથી અટકાવતી. લોકોમાં સત્યાગ્રહ વ્યાપક થયો છે-પછી ભલે તે ખૂશીથી ન હોય-તેથી બખેડાઓ અને અશાન્તિ નાબૂદ થઇ જશે. હવે જ્યારે હિન્દમાં સત્યાગ્રહનું તત્ત્વ લોકોમાં કાયમને માટે દાખલ થયું છે, ત્યારે હન્ટર કમિટીના ગોરા સભ્યોએ તેમ જ કંઇક અંશે હિન્દી સભ્યોએ પણ તેના ઉપર આક્ષેપ કર્યો, છે. તેથી પણ વધારે ગંભીર આક્ષેપો કરવામાં આવે તોપણ સત્યાગ્રહના વિનય વિશે કંઇ શંકા હોઇ શકે નહિ.

૫. [સત્યાગ્રહના દરેક વિભાગમાં જોખમ રહેલું છે તે વાત સાચી છે.] જેમ અધાં મહાકાર્યોમાં તેમ અસહકારમાં જોખમો હોય જ. જિંદગી અખતરાઓ અને જોખમોથી ભરેલી છે. સાહસ વિના મોક્ષ પણ નથી મળતો. ભૂલથી ભરેલો મનુષ્ય માત્ર આટલું જ વિચારી શકે છે: “અમુક કામ કરવામાં વધારે જોખમ છે કે ન કરવામાં; અને જે કરવામાં ઓછું હોય તો તે બીજી રીતે પણ કર્યા વિના ન ચાલે તેમ છે કે કેમ?”

૬. [ધણા સૈંકાઓથી પ્રગ્ન રાજ્યમદ સાંખતી આવી છે, અને તેથી તે રીસાવાની ટેવ પણ ભૂલી ગઇ છે. પોતે સત્ય હોવાની શંકા કરે છે; સત્યાગ્રહ કરવાનું બળ તેનામાં છે તે તે વિસરી ગઇ છે. આપણે સત્ય ઉપરથી શ્રદ્ધા છોડી છે.] આપણે ધર્મને છોડ્યો છે તો પછી કેમ એક તાલુકાના લોકોએ

ગોળી ન ખાવી જોઈએ? કેમ તેમજો કેદમાં ન જતું જોઈએ? જ્યારે પજા મહેવિમુખ યાવ ■ ત્યારે જધા મહે પાગના યાવ એટલા સારૂ થોડાં જે ગોળી ખાવી જોઈએ, તાજાં રોટી જોઈએ, જોલ જતું જોઈએ. એ તપશ્વર્ણ છે. તપશ્વર્ણ એટલે પરમાં બેસી રહેતું એ નથી, તપશ્વર્ણ એટલે જે દુઃખો નહારથી આતી પડે તેને ઝીલવાં બાગકા જેમ દમને ગમનથી ઝીરે છે તેમ આપજો પદ્મ આનંદની સાથે દુઃખોને ઝીલીએ કે જેથી સૌજા મહે પાગના થઈ જાય."

૧૭. [આવી પ્રદારદિન અને નિર્જળ દસા માટે આપજો જાનો વાંકે કઠાડીએ? વાન સાચી છે કે] માખુસ પોનાના રોગ વિના જે સ્થિતિમાં મૂકાય તે સ્થિતિની બરદાસ પ્રપાટભેર કરે છે. [પજા પોનાની ખરાબ સ્થિતિ જાણવી અને તેમાંથી બહાર આવવું જોઈએ જણની તાકાત બહારની વસ્તુ નથી. પોતે ધારે તો એકલ-ટોકલ દમરોની સાથે ઝૂંઝી શકે અને જ્યાં મેળવે જ. સ્વરાજ્ય મેળવવા આપજો નિઃશ્ચય છીએ એટલે આપજોને આપજા ખરાબજામાં વિશ્વાસ બેસવો જોઈએ; અને તેને માગે અદિસાનો પંથ કાપવો રહ્યો.]

૮. [સ્વરાજ્ય એ કંઈ મળવાની વસ્તુ નથી. પરંતુ જાતે પ્રાપ્ત કરવાની એ સ્થિતિ છે. જેટલો આપજો મવાસ તેટલા આપજો તેની નજીક છીએ] તમે આજ પજા પંચાયતો રથાપી તમારા હજીઆઓનો ચૂકાદો કરી શકો છો. તમારો નિશાળોને ખીસવી તેમાં બધા બાળકોને સંપૂર્ણ તાલીમ આપી શકો છો. અર્ધાં ધરમાં રેટિયા દાખલ કરીને દરેક ગામમાં વજુકર અને પીજનારા તૈયાર કરી તમારી આવક વધારી આર્થિક સ્વનંતતા મેળવી શકો છો અને તેમાંથી જે લાભ યાવ તેમાંથી જ તમારી અદાલતોર્ણ, તમારા નિશાળોનું અને દારૂનિવેધનું તથા સ્વદેશીનું કામ ચલાવી શકો છો. આપજો ખાદીમય ન બનીએ, આપજો એવો ખાદીની શાખીન ન યાવ ત્યાંસુધી આપજો સ્વરાજ્ય મેળવવા લાયક નથી થતા

કેમકે ત્યાંસુધી બૂખમરાનો ઇલાજ આપણે હાય નથી આવવાનો અને ત્યાંસુધી આપણે કંગાળની સેવા કરવા હાયક નહિ. બનીએ; અને ત્યાંસુધી એવા ન બનીએ ત્યાંસુધી સવિનય ભંગ કરવા આપણે હાયક નથી.

૯. [કંઈ કંઈ દિશામાં અને કૃત્રી રીતે કામ કરવું] તેનો માર્ગ પણ તમને મહાસભાએ બતાવ્યો છે. દરેક સ્ત્રીપુરુષ મહાસભાનાં સલાસદ થાય અને તિલક સ્વરાજ્ય કાળામાં તેમની ગયા વર્ષની કમાણીનો સોમો ભાગ આપે. આમાં તમને ઘણી સ્વતંત્રતા રહી છે અને એટલી તમે સુચવસ્થિત રીતે મેળવી શકો ત્યારે જ હવે તો તમે સવિનય ભંગને સારૂ હાયક થયા ગણાઓ.

૧૦. સ્વરાજ્ય મેળવવા અને ખિલાફત રક્ષવા કરેલા બંન્નેમાં ઘોડા માણસોથી ન ચાલે. તેમાં આપણને હજારો માણસ જોઈએ. એકલા મુંબઈની મારફતે આપણે સ્વરાજ્ય મેળવવાની તાકાત કળવવી હોય તો આપણને એક લાખ યોદ્ધા જોઈએ. તેમાં ભણે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્ને હોય. સોળ વર્ષથી માંડી ગમે તે ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષ કામ આવી શકે. એટલા યોદ્ધાને ખાવાનું કાંઈ સંસ્થા નહિ આપી શકે. જો મહાસભા આપવા બેસે તો આપણે દારી જઈએ. તેટલાનું ખર્ચ રોજનું આપણે જાણુદીક આદિ આના ગણીએ તોપણ ૫૦,૦૦૦ રૂપિયા થયું. એક મહિનાની આપણી લડત ગણીએ તો પંદર લાખ રૂપિયા માત્ર તેટલા માણસના ખોરાકના થાય. તેઓનાં કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવું પડે તો કેટલું ખર્ચ થાય એનો અંદાજ કદાચો જ મુશ્કેલ છે. પણ મેં માટેથી રકમને ઓછામાં ઓછી બેવડાવવી જોઈએ.

૧૧. [સ્વરાજ્યના લક્ષ્યરતી ભગતીમાં આવતા સ્વયંસેવકો એટલું તો જરૂર નહીં હોય] અસહકારમાં અદિસા જેટલી જરૂરી વસ્તુ છે તેટલી જ કાયદાના ભંગમાં વિનય અગત્યની વસ્તુ છે. કાયદાનો સવિનય ભંગ એ અસહકારનું તીખામાં તીખું સ્વરૂપ છે; કરે ભરવાના મંદાર કરતાં પણ વધુ તેજ અને જલદ છે.

૧૨. નિઃશસ્ત્ર અવરોધનો એક અર્થ અસહકાર પણ હોઈ તેનો અર્થ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરી ચકાવ. અને વાત ખરી છે કે કાયદાના સવિનય ભંગમાં ભારે આત્મસિદ્ધા છે, અને તેનાં પરિણામ સુખદ છે, પણ તે જ કારણેને લઈને અસહકારના કરનાં કાયદાનો સવિનય ભંગ દળરંગલો વધારે મુશ્કેલ છે. અસહકાર સા કાંઈ કરી શકે. કાયદાનો સવિનય ભંગ તો તે જ માણસ કરી શકે કે જેને દમ્ભેમાં સુદમતાએ કાયદાને વિનયપૂર્વક માન આપેલું હોય. એવા માણસો અત્યંત યોગ્ય જ. અસહકાર એ એક પ્રકારનો સત્યાગ્રહ છે એમાં કાંઈ શક નથી. અને નિઃશસ્ત્ર અવરોધ એટલે સત્યાગ્રહ હોય તો અસહકાર નિઃશસ્ત્ર અવરોધ પણ છે. અસહકારથી નોકરીઓ છૂટી તેને સાફ અને કેટલીક આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓ અટકી તેથી જે યોજના થવી જોઈએ તે થઈ રહી છે. અસહકાર જેવું તેવું શસ્ત્ર નથી એ તો સ્વયંસિદ્ધ છે. તેથી તે દક્ષિણ વાપરવાને સાફ જે જે યોજનાઓ થવી જોઈએ તે થશે ત્યારે જ એ અમરકારી સભનો ઉપયોગ થશે એમ મારી માન્યતા છે. અમરોદિત અસહકારનો અર્થ પ્રગતિસાધક ચળવળની સ્થાપના હોઈ શકે.

૧૩. જે દિદુસ્થાનનો એક પણ પ્રાંત સંપૂર્ણ અસહકાર કરવાનું માથું લે અને તે સાફ તૈયાર થાય તો સ્વરાજ્ય મળે. આ પ્રવૃત્તિનો શુદ્ધ જ કાદખૂણા જોવા છે. જેમ એક સર્માનર ખાલુઓખૂણુ આગ્નિમા એક કાદખૂણું હોય તો બીજા પણ ત્રણ કાદખૂણા જ હોય તેમ જ જે એક પ્રાંત તૈયાર થઈ જાય તો બીજા તૈયાર જ હોય વાત કેવળ બહુ ભાંડવાની છે. વાલ મનાય કાદ ખૂણીને જે પાંચ-સાત તેને ઓગળી ચલા હોય તે તેનો ડર છોડી તેની સુધે નેણ કરે તો બીજા તેમ કરના તરત જા જાય એકનો અનુભવ બીજાને જાન આપવાને બસ છે. તેજુ જ સ્વરાજ્યનું છે એક એટલે સમુદાયે પેનાની દર્શન જાણવાની જરૂર રહી.

૧૪. જેને ગમે તે રમે. જેને પાલવે તે જ મેદાનમાં આવે. તોતરં
સૌને છે. પણ ભૂખ્યા જ લાણે ખેસશે તો યે અકળાશે. જે ભૂખ્યો નથી
તેને પકવાતો પણ નહીં ગમે. જે ભૂખ્યો છે તે સૂકા જરનો રોટલો
પણ રસપૂર્વક જમી જશે. તેમ જ જે અસહકાર સમજ્યા છે, જેણે
ધર્મનો મર્મ જાણ્યો છે, તે જ ઉભા રહી શકશે. સમજેલાને સૌ
સહેલું છે, અણુસમજીને બહું અધરું. આંધળાંની પાસે આરસી શા
કામની?

૧૫. સત્યાગ્રહી લશ્કરની ભરતીમાં ઓરત-મદદ, જીવાન-ધરડાં,
લૂલાં-પાંગળાં, દુર્બળ-સખળ, હિંદુ-મુસલમાન, પારસી-ઈસાઈ
ચહુદી, બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રી-વૈશ્ય-શૂદ્ર, દેડ-લંગી-બધા દાખલ થઈ
શકે. પ્રહલાદ જેવા કોઈ બાળક નિકળી પડે તો તે પણ દાખલ થઈ
શકે. અને માથાપ પોતાનાં બાળકોને પણ ભરતીમાં કહાડી શકે
આવે શંભુમેજો છતાં એ લશ્કર સામાના લશ્કર કરતાં ઘણું
વધારે કામ કરી શકે અને તેનું ખર્ચ તો હોય જ શું? એ લશ્કર
સિપાઈમાં ગુણ માત્ર નિર્ભયતાનો હોવો જોઈએ. તેનામાં મરવા
શક્તિ હોવી જોઈએ એટલે તે સિપાઈમાં આસ્તિકતા હોવી
જોઈએ.

૧૬. જે બીજા ગુણોની માગણી મેં આ સમયે કરી છે
હંમેશની નથી. તે ગુણો તો આજની પરિસ્થિતિને અંગે આવશ્યક

૧૭. હવે વિચારીએ કે આપણી લાયકાત શામાં રહેલી
(૧) નિર્ભયતા. (૨) શાંતિ. (૩) હિંદુ-મુસલમાન એકતા.
સ્વદેશી. (૫) અસ્પૃશ્યતાનિવારણ આ તો સહેલું છે.

૧૮. તોફાન, પાખંડ, ઉદ્વેગ, દાંડપ, જૂઠું, પશુબળ વિ
દૂર રાખી આપણે તો શાન્તિ, સરળતા, નમ્રતા, સાદાઈ, સત્ય
આત્મજાળનો વિજય કરાવવો છે. તેથી પ્રથમ ગુણ જ
જેને 'મોળાઈ' કહીએ છીએ તે શોધવો જોઈએ. તે મોળાઈને

શૌર્યનો રંગ ચહે ત્યારે તે શોભે. એવું કાર્ય. ચવાની મેં આશા રાખી છે.

૧૯. [જેનામાં શૌર્ય છે તે ડરકણ નથી કે નથી અવિનયી. કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનાર પોતે જ પોતાનો કાયદો બને છે. કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનારનામ ઉચી કાઠિની દિશ્મત અને સારાસાર વિવેકશક્તિ નોંધએ.

૨૦. [સત્યામહની લગ્નમાં જ દિશ્મત નોંધએ છીએ એમ નથી. જે લગ્નમાં છૂતની આશા રહેલી છે તેવી ગમે તેમાં દિશ્મતની જરૂર છે જ. શસ્ત્રની લગ્નમાં પણ ચોક્કા એટલા વિશ્વાસથી લડે છે કે પોતાની જમીન તો છૂત મળે પાછી લેવાના; તો આ સાંત યુદ્ધમાં બીજું પરિણામ કેમ આવે? પણ લગ્ન દરમિયાન આપણી જમીનનો કબજો ખોવા પણ આપણી તૈયારી હોવી નોંધએ. આ લડત જ આત્મ-વિશ્વાસની એટલે ધૈર્ય ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાની છે.

૨૧. શાંતિ એ બલિષ્ઠનું શસ્ત્ર છે, અને તેના હાથમાં જ તે શોભે છે. શાંતિ એટલે ક્ષમા અને ક્ષમા એ વીરનું બુદ્ધિ છે. જેને હોજરી નથી અને ખાતો નથી તેને કંઈ અપવાસનું પુણ્ય મળતું નથી. જે મારી શકતો નથી તેથી મારતો નથી તે કંઈ પુણ્ય નથી કરતો. પરાણે પુણ્ય દોષ જ નહિ. સ્વરાજ્યના ચોક્કા જ્યારે એક પણ પારસી, એક પણ અંગ્રેજ એક પણ સદકારી દોષ, તેને સળાવે નહિ, તેની ઉપર વેરભાવ ન રાખે, ત્યારે તેઓ શાંતિના લશ્કરમાં જોડવાને લાયક બન્યા મળ્યા. શાંતિના નામને અસાંતિનું કામ કરવા સાર વાપરનારા દેશોદી તો છે જ, પણ તેઓ જનગ્રોહી પણ બને છે, કેમકે આપણા શાંતિ શસ્ત્રના ઉપયોગને જનન ત્યાગુરની જેમ દમર દમર નિરખી રહ્યું છે. જ્યાંમુધી શાંતિને બળવાનના શસ્ત્ર રૂપે વાપરનાં દિગ્વિદ્યાન ન સીએ ત્યાંમુધી સમાધાનીને અરપૂરવ સમજી તેનાથી એ માણે દૂર રહેવું નોંધએ.

૨૨. અદિશ્મતની પ્રતિજ્ઞાને લીધે આપણે આપણો તેજસ્વય ન થવા રહ્યો. એટલે આપણને પોતા અલગની કે નાક-લીસોદી

કે યુનિયન જોકે સલામો કરવાની કે અમલદારોના કહેવાથી કો
પણ જાતનું નામોશી લાગે તેવું કૃત્ય કરવાની એ પ્રતિજ્ઞા કર
પાડતી નથી. તેથી ઉલટું, આ પ્રતિજ્ઞા તો એવી ફરજ પાડે
કે ગોળીયાં ઉડાવી મુકવામાં આવે તોપણ આવું કોઈ ફ
આપણે ન કરીએ. દાખલા તરીકે જલિયાંવાલા બાગમાંના લોકો
ઉપર ગોળી છોડવામાં આવી ત્યારે તેમની ફરજ પાછા ભાગવાન
કે પીઠ ફેરવવાની નહોતી જ. જો તેઓ અહિંસાનો મર્મ સમજેલ
હોત તો આપણે તેમની પાસેથી એવી આશા રાખત કે જ્યાં
ગોળી ચાલી ત્યારે ખુલ્લી છાતીએ તેઓ તેની સામા જાય અને તેમન
મરણથી દેશનો છૂટકારો થશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક મૃત્યુને આનંદથી વધાવી લે

૨૩. અહિંસાવાદી તો જનહિમના જોરને હસી કહાડે છે અને
પોતાની નિર્વેરતાથી તેને મોડો પાડે છે. તેણે ધાર્યું હતું તેમ
આપણે વત્યાં તેથી જનરક્ષ ડાયરની જળમાં આપણે ફસાયા.
તેવી ગોળીના મારામાંથી આપણે નાસી છૂટીએ, આપણે પેટ
ચાલીએ અને નાક-લીસોટી તાણીએ એવું તે કરાવવા માગતો હતો.
'તોઆ પોકરાવવા'ની યુક્તિનો તે એક ભાગ હતો. આપણે સામે
મોંએ તેનો વિરોધ કરીએ તો જૂતના ભડકાની માફક તે ઉડી
જાય. આપણે સદ્ એ જાતની દિમ્મત ન યે બતાવી શકીએ, પરંતુ
મારી ખાત્રી છે કે આપણામાંના કેટલાકમાં જરા પણ બદલો
લેવાની ઈચ્છા વિના આવા જૂઠાં સામે ખડકના જેવા અડગ
થઈને ઉભવાની દિમ્મત નહિ હોય ત્યાંમુઘી સ્વરાજ્ય મળવાનું
નથી. જેમ હવામાં જોરથી ઢાથ વીંઝીએ તો તે ઉતરી જાય, તેમ
જનહિમના જોરનો સામે જવાબ ન મળે તો તેને પોતાને તેનો પાછો
આંચકો વાપરે છે.

૨૪. કાયદોનો સવિનય જાન કરવાની શક્તિ મેળવવા સાદું
જેમ આપણામાં ઉપર વર્તેલી તેની સાંત દિમ્મતની જરૂર છે
તે જ પ્રમાણે સ્વેચ્છાથી દૃઢ ઉભાવવાની પૂરેપૂરી તાલામની પણ
જરૂર છે. કાયદોનો સવિનય જાન એ અહિંસાનું સક્રિય સ્વરૂપ છે.

નજાની નિષ્ક્રિય અથવા અભાવાત્મક અહિંસા અને સખાની અહિંસામાં જે ભેદ છે તે કાયદાના સવિનય ભંગમાં જોઈ શકાય છે. નિર્જાતાથી તો સ્વસન્ન્ય મળે જ નહિ, તેમ અભાવાત્મક અહિંસાથી પણ આપણું કાર્ય સરે નહિ. [મહેનત કયા વગર ધન્યર પણ મદદ નથી કરતો, કેમકે] મનુષ્ય ધન વિના ધન્યર કૃપા થતી જ નથી.

૨૫. કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનારા તરીકે આપણે દરેક જગ્યાએ નિરંકુશ જનવાના વક્ષસુ સામે ભારે સાવચેત રહેવું જોઈએ. અને સવિનય ભંગનો અખતરો આણુ હોય ત્યારે દેશના ખીજા કોઈ પણ ભાગમાં ખૂનામરફી થાય તો દેખીતી રીતે જ એ અખતરોને ભારે ધક્કો પહોંચે અને કદાચ અખતરો બંધ પડવાનો પણ વખત આવે, એ વાત તો દેશને દેશે કસાવવાની હવે જરૂર નથી રહી. જે ભાગમાં સત્યાગ્રહ આણુ હોય ત્યાંના લોકો કેદ થાય, ગોળાઓથી વિદાહને ચાળણીઓ થાય અગર તો જાલિમના હુતોને હાથે તેમના પર સિતમોના વરસાદ વરસે તોપણ દેશના બાકીના ભાગોએ ખામોશ સ્વરથ રહેવું જોઈએ. આજે તેવા પ્રસંગો વચ્ચે પણ સોજવશ્ચું સોનું નિવડીને બહાર આવવાની શક્તિની આપણે તેમનામાં આશા રાખીએ જ.

૨૬. કાયદાના સવિનય ભંગથી હવે આપણે અનુપયા નથી. જેણે તો તેની સાથે છે જ તે બોમ્બી આવીશું. બદલસા મચા છે, તો આપણે શીદને આટલું ન કરી શકીએ ? એટલે તેમાં તો કંઈ નથી.

૨૭. પણ-! માર્સલ લા થાય તો ? યુરખા આવે તો ? ટોમી ઍટકી-સ આવે તો ? અને પછી બાકાં મારે, ગોળા છોડે, પેટ મલાવે તો ? અરે બલેને આવે. હા આવતો. પેટ મલાવે તો વાર ! મરીએ પણ પેટ ન ધસડીએ. બાલુ મારે તો બલે મારે. મરજીને બલે બાલે મરીશું. અને ગોળાગાર કયેં ઘોય આપણે પીઠ ફેરવવાના હતા ? હવે તો જોશ એવું આશુ છે કે જાતી ખુલ્લી મૂકીને

જેમ મોઘદાડિયામાં મોઘ ઝીઝીએ તેમ ગોળીને ખાતીએ
ગુરખાને ભાઈ બનાવવા અને નહિ અને તો ભાઈને દાથે મરણ
જેવું મુખ કમુ ? એમ કહેતાં તો શેર લોલી ગડે જ.

૨૮. પણ ગુજરાતે બંદુકના ભડાકા કયે દહાડે સાલળેલા ?
ગુજરાતે લોલીની નદીઓ ક્યારે જોયેલી ? દહાડાની જેમ બંદુકો
ફૂટતી હોય અને માટલીની જેમ માથા ફૂટતાં હોય તે ગુજરાતથી
જોયાં જાય ?

૨૯. ખીજનાં માથાં ફૂટતાં ગુજરાત જોઈ શકે તો એ મરવી
ગુજરાત મટે. પોતાનાં માથાં ફૂટતાં જૂએ તો ગુજરાત અમરપદ મેળવે.
તેને સાડ તાલીમ શી ?

૩૦. વિશ્વાસ. એ વિશ્વાસ સમિતિના ઠરાવથી ન મળે, ઇશ્વર
દુષ્કર્મનો ખેલી છે, ઇશ્વર હિંમતનો દેનાર છે. સમ રાખે તેને કાઈ ન
આખે. તેણે આ દેહ દીધો; તે લલો લઈ જાય. આ દેહને સંધર્ષો
સંધરાય તેમ નથી. જેમ રૂપિયો તેમ દેહ સારા કામમાં ખર્ચવો જ
ધટે. અને આ અત્યાચારમાંથી નિવૃત્તિવાના કામમાં દેહ દેવો એના
જેવો રૂડો જીજો અવસર દેહ દેવાનો કયો હોય ? આમ જે હૃદય
પૂર્વક માને તે તો હસતે મુખે, જાતી ઉઘાડી મેલીને નિશ્ચિંતપણે
ગોળીઓને દગની જેમ ઝીલે.

૩૧. આવો અડગ વિશ્વાસ હોય તો જ કાઈ તાલુકાએ રણમાં
ઝૂકાવવું.

૩૨. અધાને આવો વિશ્વાસ લલે ન હોય. મેં પ્રમાણ આપ્યું
છે. પણ ખીજઓનામાં લલે ગોળી ઝીલવાની તાકાત ન હોય.
પણ ખીજઓનાં ધરઆર લૂંટ તોપણ તેઓ માથું ન ઝૂકાવે એટલી
તાકાત તો તેમનામાં હોવી જ જોઈએ, ધરઆર લૂંટશે તો લલે
લૂંટે. તેમાં જ જીવતા હોઈશું તો પાછા જઈશું. અને તે પાછા
લેતાં મરીશું એ જ સ્વરાજ્ય છે.

૩૩. જ્યારે આ સ્થિતિમાં જોઈએ તો આપણે જોઈએ સર્વોપરી જોઈએ તો આની સેવાની બૃહદ્દરી માનવાથી રોડ જાય આ વસ્તુ પાછળ મુખ્ય થયેલો - જોવામાં આવે જ્યાં મારી ખાતરી છે તે જોઈએ આપણે સર્વ દુઃખોનું સર્વોપરી જોઈએ નિવરણ વગર નહીં, રહે; માત્ર તોને માટે જોઈએ વાતાવરણ દેશમાં પેલા કરવા આપણે સક્રિયતાનું જોઈએ, અક્રિયતાને માટે તો જોઈએ વાતાવરણ દેશમાં છે જ, સિવાય કે જ્યાં પેલાના એકલાના સત્યામદ કરવાથી પણ અવશ્ય ખૂનામરણી થાય તેનું દેશ આ અક્રિયતાવનની મર્યાદા છે જ્યાં સત્યામદ વખતે જે જોઈએ.

૩૪. જ્યાં જોઈએ પણ વખત આવે જ્યારે આદે તે જોઈએ પણ અતરના નાદની ઉપેક્ષા કરવાનું અક્રિયતાથી પણ જની થકે નીકળે આરે પેલાને માટે હું જોઈએ સમય આવેલો ૨૫૯ કમ્પી થકું હું કે જ્યારે મારા પદ્મવાથી ખૂનામરણી આલવા વિશે ખાતરી હામતી હોય તોપણ મારે સરકારના પ્રયેક કાયદાનો નિસદર કર્યો જ ખૂટકો હોય. જ્યારે અંતરના અવાજને દગાથી સમજે એ ધિક્કરનો ધનકાર કર્યા મરોજર થક પડે તેમ હોય ત્યારે કાયદાનો સવિનય બંન એ માણસને સર્વોપરી ધમ થક પડે છે.

૩૫. વળી એ લક્ષમાં રાખવું જરૂરી છે કે અત્યારે અસહકારીઓ જે કાયદાનો બંન કરી રહ્યા છે તેમજે મૂળ કરવા પારેલો સવિનય બંન નથી. અંદરેસમાં બરવાના કે તેમાં હાજરી આપવાના દક્ષને સાર અગર નો ચાંતમય દવ્યસેવકાની સમિતિઓ બતાવવાના દક્ષ સાથે લગવાના અસહકારીઓના આજના આમદને સવિનય બંનનો કે સત્યામદનો દરજ્જો આપેલો અનુચિત છે. અત્યારે તે અસહકારીઓ માત્ર જવાબની વગ્રહ કરી રહ્યા છે. દૂમલાની લગાઈ તો અસહકારીઓ ચાંતિ અને અદિસાનું વાતાવરણ જળવાવાને વિષે તેમના મનને પૂરતી ખાતરી થશે તેની સાથે જ હજી હવે આદરશે તે જોઈએ અવશ્ય આદરશે. એવું વાતાવરણ જળવાવાને સાર છે.

શક્તિ આપણામાં આવી છે કે નહિ તે તપાસી જોવાય પરીક્ષામાં આજે આપણને ઉતારીને સરકારે આપણી ઉપર ખરેખર અહેસાન જ કર્યો છે.

૩૬. આપણને મળેલું ફરમાન તો જાણીતું છે:—

(૧) અહિંસાવ્રત પાળી હરહાલતમાં શાંતિ જાળવવી; ચાહે તેટલી પળવણી થાય તોપણ.

(૨) હિંદુ-મુસલમાન એકતાને પ્રાણુથી પણ અધિક વહાલી વસ્તુ ગણીને જાળવવી; અને તેટલું તાણ પડવાના પ્રસંગો ઊભા થાય તોપણ.

(૩) પરદેશી કાપડનો સદંતર બહિષ્કાર કરવો; પછી માત્ર લંગોટીથી ચલાવી લેવું પડે તોપણ.

પોતપોતાના વખતમાંથી બચતી દરેક પળ દરેક સ્ત્રીપુરુષે રેડિયો કાંતીને સૂતર પેદા કરવામાં આપવી.

૩૭. જ્યારે આ આજ્ઞાઓનો આપણે પૂરો અમલ કરીશું ત્યારે અને ત્યારે જ આપણામાં સત્યાગ્રહ કરવાની તૈયારી જન્મશે. સત્યાગ્રહના શસ્ત્રમાં એક આખી પ્રજાની ઇચ્છાને ટુચ્છકારનાર ચાહે તેવડી ચક્રવર્તી સક્ષતનતને સુદ્ધાં જેર કરવાનું અમોઘ સામર્થ્ય રહેલું છે.

૩૮. [આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે અહિંસાપાલન ઉપર ધણો ભાર મૂકાયો છે. આ ઉપરાંત એકતા વિષે આપણે જેટલું બોલીએ તેટલું ઓછું છે. એકતા વગર આપણે એકપ્રજા નથી, અને તેનું બળ પણ આપણામાં નથી. બળ વમર ઝૂઝવું એ હારેલી લડત લડવા નકિબ્યા જેવું સમજવું. [વિશેષમાં] સવિનય ભંગની તૈયારી એટલે ખાદીનો પ્રચાર, રેડિયાનો પ્રચાર, સૂતરનું વજન અને તેનો ગુણ વધારવા, વણકરો વધારવા, પૂણીઓમાં સુધારો કરવો, શરાબ નાબૂદ કરવો, રાષ્ટ્રીયશિક્ષણ પાકું કરવું, અસ્પૃશ્યોની સાથે સંબંધ જોડવો; આમ અનેક રચનાત્મક કે ઉત્પન્ન કરનારી પ્રવૃત્તિઓ વધાર્યા કરવી. તેમાંથી જ સવિનય ભંગ

આવે છે. જ્યાં સવિનય ભંગ નથી આવતો ત્યાં આવી પ્રતિભાવ
પણ વધારે વેગથી આવવી જ નોંધાયે. ૩૯. જે પરીએ આપણે કુલ પારેથી કાપનાં તેમજની બદિખાર
કરી રહીયું અને પોતપોતાના પ્રતિભાવ અને મામલોમાં નોંધી
નથી આવી પેલા કરી લેયું તે જ પરીએ કામ પ્રત્યક્ષબુદ્ધિને દાવે
કાપનાં સવિનય ભંગ રૂઝ કરવાની જરૂર પડ્યા વગર પણ આપણે
સ્વતંત્ર લેયું. તેથી જ્યાંમુખી પારેથી કાપનાં બદિખારનો અને
પોતપોતાના પ્રતિભાવને જરૂર પૂરતી નથી આવી પોતાને ત્યાં પેલા કરી લેવા
જેટલો સ્વદેશીનો કાવંકમ આપણે દાવે પાર ન પડ્યો હોય ત્યાંમુખી
કાપનાં સવિનય ભંગની પહેલ કરવાની આપણે જેટલી ઓછી ઉતાવળ
રાખીએ તેટલું સારું છે.

૪૦. મહાસભાની સંસ્થાઓને મળતૂન કરી નોંધાયે. સમાસદો
નોંધવાનું અને ચાર આના ઉપરાવવાનું કામ તો થયું જ વેગપૂર્વક
આપણું નોંધાયે. મામેજામ મહાસભાની ઓરીસ રચાપરી નોંધાયે અને
તેમાં પાંચ અમલદારો નિમાઈ જવા નોંધાયે. આ બધું કામ ન
ચતું હોય તે આપણે કદિ સર્વત્ર સવિનય ભંગને સારું તેવા
ચવાના જ નથી.

૪૧. આપણી પ્રતિ હરમિયાન સરકારની દગાલુનીતિને અંગે જે
કંઈ હરજ્યાત સવિનય ભંગ કરવાના પ્રસંગો આપણા ઉપર આવી
પડે ત્યાં તો બધે જ આપણે તે સદગં વધાવી લેઈએ અને એવો
સવિનય ભંગ કરીએ.

૪૨. પણ જે કદિ આ બધી પકડપકડી અને દગાલુ આપણને
નારીપાસ કરી દે અગર તો આપણને પાડે તો તે એ આપણી દુર્ગંજતાની
તેમ જ સ્વચાલ્યને માટે આપણી ચોકખી નાલાયકીની જ નિસાની
મજાશે. જે મરવાથી ડરે છે અગર તો માથું આપવાથી કાચર થઈ મેં
છૂપાવે છે તે સિપાઈ નથી. સાચો સિપાઈ તો પોતાને જેટલું વધુ
અમવાનો પ્રસંગ આવે તેટલો પોતાને સાથી વહેંચી અમવાનો વખત
આવ્યો નોંધે રાજી થાય.

૪૩. આપણી અંહિંસાની પ્રતિજ્ઞાને વિસારી તો આપણે નવા જલિયાવાલા આગોને સાર અને હિંદુસ્થાનને એક વિશાળ કતલખાનું બનેલું જોવાને સાર તૈયાર રહેવું પડશે. અંગત દુમલાઓની કસોટીમાં થઇને પણ આપણે પસાર થવું જોઇશે. આપણે પ્રત્યક્ષ મરણનો ભય તજવો જોઇએ. મને ઉમેદ છે કે જો હિંદી પ્રમુખો ભ્રાતૃમાં એવો વખત આવવાનો હશે તો તે સામે ઉભા રહેવા હિંદુસ્થાનમાંથી પૂરતા અસહકારીઓ નિકળશે, જેમને ત્રિષે લખાશે કે 'તમણે જોનારો આધી પણ તેમનાં ભવાં સરખાં ન ચડ્યાં, અને પોતાને મારનાર અજ્ઞાનીઓના કલ્યાણની પ્રાર્થના કરતા કરતા જ તેઓ મૂઆ.'

૪૪. સવિનય ભંગ કરવાને પ્રજા તલપાપડ થઇ રહી છે. પણ તેમનો નમૂનેદાર સંયમ અને જાતે રવીકારી લીધેલી તાલીમ જ જેને જેને આવા દુક્રમે મળે છે તેને તેનો સવિનય ભંગ કરતાં અટકાવે છે. હજી વધુ તાલીમ અને વધુ સંયમ ફળવીને પણ પ્રજા ચડશે જ. કાયદાના 'સવિનય ભંગ'નો અમલ કરવાનો ઉચ્ચ અધિકાર અને લાયકાત આપણને પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં આ બંને ગુણોને હજી પુષ્કળ વધારે પ્રમાણમાં આપણે કમાવા પડશે. સવિનય ભંગ તે જ છે જેમાં કાર્મ પણ પ્રકારની શોખી કે ધમકી ન હોય, જોરજબરોઠ ન હોય. એમાં અંધાધુન્ડી પણ ન હોય. સવિનય ભંગ કરનાર માણસ જેલને માગી લે છે. એ જેલનો આશય છે. તેથી તે પકડાય કે જેલ ગય ત્યારે શોક કે શોષનાં પ્રદર્શન કરવાપણું ન હોય પણ તેને તેની ઠણ વસ્તુ મળી તે સાર જ્ઞાન-આનંદ કરવાપણું જ હોય. ચોક્કસ નક્કી કરી આપેલા કાયદાઓની બહારના જીગ્ન કાયદાઓ પ્રજા નહિ ભાંગે અમર તો મુખ્ય આગેવાનો પકડાય તોપણ પ્રજા તોફાન કે રમખાણ નહિ કરી બેસે એવી આપણું જોગાવરી લઇ ચકતા હોઇએ, તે આવતી કાલેથી જ કાયદાનો સવિનય ભંગ શરૂ થઇ શકે.

1994年12月23日

1950 年 12 月 1 日

National Public Health Service

Figure 1

... ..

અમ આપણન જણાવે તના ક
કેવળાને જણાવે તે મરિયા

‘આપણે મળી એકા સિદ્ધિ’

विद्यारथर्वः भाषनः करवानोः

કાષ્ઠ સરારે એ જ કામદાઓ' નિ

आवरी.

૪૬. પશુ ચામ જોડે લખ

સામુદ્રી અર્થ ઉ. ને તાલુ

થયેલ હાલું જ નોંધાયેલ છે તાજે

न यस्य तयो ज्यार लक्ष्म

તે। મનરે મંત્રનાં દરે આદી

દશી. રૂઝની એક દાસ વાર ન

દેવ ૩ બી ખાતી સિંચાઈગિરી

संयम लपोर' लपारे नैकाभा

જોમ બોલે સુતા જાતે દુષ નિ

५॥॥ २५५ ०४ ६९

५३ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥

જાને તેમા નીચરી દિવન

(1) u_1, u_2

(c) ଅସ୍ଥାୟୀ ନ୍ୟୁନତା

संयम आंयवे, अंतारीशु, तमायी न
नयंपूर्वक शोभयानु, सोमश्वी, आपक्षार्मा

વે કામ સહેલું લાગે છે છતાં ને સમજાય
બીકું કડપે તેનામાં બારે પરિવર્તન
કાના સિપાઈઓ એક કાલ પલ્લુ નવર
સર થશે ત્યારે પ્રત્યેક સત્યાગ્રહી
એ સવિનય બંન કરતા હશે, અથવા
પલ્લુમાં હશે, કે ર પીગતાં હશે કે લોહતાં
તાં ન જ બેસાવ. પછી બસે તે પૈશ્વદાર
માં નવંમગી મરીજાઇને બેઠા ન હોવા
કામ કરતો હતો ત્યારે તે પલ્લુ બીજાની
જાને કાલે તથા બુંસવાળી કડખ રોડી

1. નેચારી કચેરી દોષ ને નેમ જ તૈયાર
તાલુકાના ચામોનું એકેએક પત્રક કરે
બરે -

॥ तेन ज्ञातः

(૩) કૃષ્ણ નરતી, તેમાં સ્ત્રી, પુરુષ, સોળ વર્ષની અંદર બાળક-બાળકીઓ, હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ઈસ્લામ દેડ, લંગીની સંખ્યા.

(૪) રેલિયાની સંખ્યા.

(૫) સાબોની સંખ્યા.

(૬) પીજલોની સંખ્યા.

(૭) કપાસનો જથ્થો.

(૮) નિશાળ અને તેમાં હાજરીની સંખ્યા.

(૯) પોલિસની સંખ્યા.

(૧૦) સરકારી હકૂમતની નિશાનીઓ.

(૧૧) જેલમાં જવાને તૈયાર હોય તેમની સંખ્યા.

(૧૨) દારૂનાં પીણીની સંખ્યા.

(૧૩) સહકારીઓ હોય તો તેમની સંખ્યા.

૪૮. જો આપણે એક લશ્કર બન્યા હોઈએ તો દરેક ગામમાં પ્રજાનો પ્રતિનિધિ અને પ્રજાપંચ હોવાં જોઈએ. દરેક વિશ માણસની ટુકડી હોવી જોઈએ, અને તેમાં એક તે ટુકડીનો સરદાર હોવો જોઈએ. એવા વિશ સરદારોની પાછી એક ટુકડી હોવી જોઈએ અને તે વિશમાંથી એક સરદાર નિમાય. બનતાં સુધી આમાં હિંદુ-મુસલમાન કે બીજા વાડા ન બંધાવા જોઈએ. રીત તો એ છે કે પાડોશીઓમાં જ એમ ટુકડીઓ બંધાઈ જવી જોઈએ. જ્યાં લોકમત બંધાયો હોય ત્યાં આ કામમાં જરા મે મુશ્કેલી ન આવવી જોઈએ. લોકમત બંધાયાની આવું સંગઠન એક ભારે નિશાની છે.

૪૯. એક જલ્લો પણ જો પૂરો તૈયાર હશે તો તેની મારફતે આપણે લડત ખૂબ ચલાવી વિજય મેળવી શકીશું. તેવા જલ્લામાં તે સમયે રહેવા હું તૈયાર છું. તે તૈયારીની શરતો આ છે:-

(૧) ત્યાંના હિંદુ-મુસલમાન સગા ભાઈની જેમ રહેતા હોય; એકબીજાથી ડરીને નહિ પણ એકબીજાને પ્રેમને વશ વર્તી.

(૨) ત્યાં તે દિડું મુલમુલન, પાસની નધા ખંતકરણપૂર્વક

ન. ન. ને ન કે દિડુંધાનેની મારફતે ખિચાતની છત

કેવળ સાતિમય મુદ્દયી જ થઇ શકે.

(૩) ત્યાં સોઠ માનતા હોય કે સાન્નિતી સાથે આપણામાં

હાસીએ લટકવા સુધીની દિગ્મત હોવી જોઈએ. અને તે

દિગ્મત ત્યાં સોઠાં એક જલ્મમાં તો હોય જ; એટલે

પાંચ લાખની વરતીના છદ્ધામાં એવા સાંત મરજિયા

ઝોઝામાં ઝોઝા ૫૦૦૦ નિકળવા જોઈએ.

(૪) ત્યાં દિડુંએ અસ્પૃશ્યતાને પાપ સમજતા હોય અને

ભંગી દેક હત્યાદિ સાથે દયાભાવથી વર્તતા હોય.

આટલું તો માનસિક આચરણ અને તેમની સુચ્ચાઈની

નિશાની લાખલ અને તેમની ખંતના પૂરાવા લાખલ.

(૫) ત્યાં વરતીના નેતું ટકા ઓપુરપો પરદેશી કાપડનો

ઉપયોગ ન કરતાં હોય અને કેવળ હાથે કનિશી અને તે

છદ્ધામાં જ વણાયેલી ખાદી પહેરનાં હોય અને તેમાં દર દસ

જથ્થા દીઠ એક રેટિયો હોય અને તે આમતો હોય.

૫૦. જો સત્ય અને સાન્નિત્યે આપણામાં ધર હવું હોય તો આપણને

ઉપરની શરતો રમત માત્ર છે. એટલું સૌ યાદ રાખશે કે આપણા

વિરોધીઓ-પછી તે અંગ્રેજ હોય કે આપણા જ વર્ણના સદ્ગુણીઓ

હોય-તેમનો આપણે નિરસ્કાર ન કરીએ, તેમને માળ ન દઈએ, તેમનું

અપમાન ન કરીએ. આપણે જ બધે આપણે ભ્રમવાનું છે, તેમને

હથકા પાડીને નહિ. આ લડન સંબંધતાની છે. સંબંધતાને જમતમાં

સત્રુ નથી, નથી તે નથી જ.

૫૧. [કાવદનો સવિનય ભંજ એટલે શું તે જરોજર સમજવાની

જરૂર રહી. કાવદનો સવિનય ભંજ એટલે જે રાજ્યસત્તાના કાવદા

અથવા દૂકનો પ્રજાની આધ્યાત્મિક, નૈતિક અથવા શારીરિક સ્થિતિની

પડતી કસોટી તેના અમુક અથવા બધા કાવદાઓનો કાલ પશુ જાતની

મહિન ઈજાઓથી દેરાવા વગર, વિવેક અને અદિસાનું પાલન કરીને

પરિણામ માટે બેપરવા રહીને અંતરના અવાજે બાણી બોધને કરેલો નિરાદર અથવા ભંગ. આજ કાયદાનો સવિનય ભંગ.]

૫૨. કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાનો દરેક શહેરીનો કુદરતી દક્ષ છે. પોતે માણસ મરી ગયા સિવાય તે તેને છોડી શકે જ નહિ. સવિનય ભંગની પાછળ અંધાધુંધી નથી થતી પણ એ તે કાયદાના અવિનયી ભંગથી જ થાય છે. દરેક રાજ્યગુહાર ભંગને બળપૂર્વક ખેંસાડી દે છે. તે તેમ ન કરે તો નાશ પામે. પણ સવિનય ભંગને દબાવી દેવો એ અંતરાત્માને કંદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા બરોબર છે. સવિનય ભંગથી જોર અને પવિત્રતા આવે જ. સવિનય ભંગ કરનાર હથિયાર વાપરતો નથી, અને તેથી દુરીને લોકમતના અવાજને સાંભળવાને ખૂંટી હોય એવી કાંઈ સરકારને તે બુકસાન કરતો નથી. પણ આપમુખત્યાર સરકાર માટે તે બધા ભરેલો છે. આખતમા બોકાનો મત મેળવીને તેને તે જમીનદોસ્ત કરી નાંખે છે. તેથી સરકાર જ્યારે અધર્મી થાય અથવા બીજા શબ્દો કહીએ તો શ્રદ્ધ થાય ત્યારે સવિનય ભંગ પવિત્ર કરવા યર્મ પડે અને જે શહેરી આવી સરકાર જોડે સંબંધ રાખે છે તે અનીતિ અથવા અધર્મમાં ભાગીદાર બને છે.

૫૩. તેથી અમુક કાયદાની આખતમાં સવિનય ભંગ કરવો કાપણ ભરેલું છે કે નહિ એકે સવાલ થઈ શકે; ધીરમતી માવજેતી આપવાની સલાહનું બની શકે; પણ સવિનય ભંગના વિષે તો સવાલ યશ જ ન શકે. તે એક જનમસિદ્ધ વસ્તુ છે. અભિમાન વગર ક્યાં વિના તે જતો કરી શકાય નહિ.

૫૪. સવિનય ભંગના દક્ષનો આચરણ કરવાની સાથે તેના કમતી વખતે બને તેટલી સખ્તાઈથી કાયદા દબાવી લેવાનો વિચાર અથવા અન્યવસ્થા દુર્ગત ન સિદ્ધિ તેને સારૂ બનતો જોડવાનું કરવાં જોડાઈને સંતોષાવી જરૂરિયાત પૂરતી જ તેમાં દરેક સીમા આપવી જોડાઈ.

૫૫. તીવ્ર સવિનય ભંગ અને શીત સવિનય વચ્ચેનો યોગ્ય ભેદ સમજવો અઘરો છે. સંસ્કૃત કાવ્યકોનો અદ્વિતીય ભંગ અને સ્વેચ્છપૂર્વક કરેલો સવિનય ભંગ એ તીવ્ર સવિનય ભંગ છે; અને તેનો ભંગ કરવાથી નૈનિક ભંગ થતો નથી, સંસ્કૃતના સ્ત્રી સામે જગવાની નિશાની તરીકે તેને દાઢમાં લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે મુઘ્ધ કાવ્યકો અથવા સંસ્કૃત સમયને સાર કરેલા અક્રિય તત્વ વર્તણૂકના કાવ્યકોની-જેકે આવા કાવ્યકો જ પોતે મુશ્કેલી ઉભી કરતા નથી અને તેથી તેમને ફેરવવાની જરૂર નથી-અવગણના કરતી એ તીવ્ર સવિનય ભંગ છે.

૫૬. બીજી જાગૃતિ જે કાવ્યકો પોતે જ ખરાબ છે અને જોને માન આપવામાં સ્વમાન અને મનુષ્ય તરીકેના માનની દ્વાનિ રહેલી છે, એવા કાવ્યકોનો આપણી ધ્વજા વિરુદ્ધ ભંગ કરવો પડે તે શીત સવિનય ભંગ છે. શીતના હેતુઓ માટે સ્વયંસેવક સેનાની સ્થાપના કરવી, તેવા જ હેતુઓ માટે જાહેરસભાઓ ભરવી, મનાઇ દૂકમો છતાં પણ, દિશા ન ઉઠાડે અથવા તેનો વિચાર કરવો કે જેમાં ન હોય એવા ચેષ્ટા બાધા, આ બધો શીત સવિનય ભંગનો પ્રકાર છે. અને તે જ પ્રકારે વિરુદ્ધ દૂકમો છતાં પણ લોકોને જેની ચોક્કસ થવી હોય તેવી ચીજો અગર જગ્યાઓથી દૂર રાખવાને શાંત રીતે ચોક્કસ કરતી એ પણ શીત સવિનય ભંગ પછી ઉપર જણાવેલી ચરતો તીવ્ર સવિનય ભંગમાં પાગલી જેટલી આવશ્યક છે તેટલી જ શીત સવિનય ભંગમાં પાગલી આવશ્યક છે.

૫૭. તીવ્ર સવિનય ભંગ કરવાનો હક આપણને સખ્ત તપશ્ચર્યા પછી જ મળી શકે છે. તેથી કાર્ષ્વ પ્રકારનો અકાળિક તીવ્ર સવિનય ભંગ કરવાથી આપણે ઠણી ન સારીએ એવા ખિનગર્હી બારીક સમય આવીને ઉભો રહે. આપણે વિચારી શકીએ એવા બધા ઉપાયોથી તેવા સમયને આપણે આવતો અટકાવવો એકમાત્ર ઉપાય છે.

૫૮. વ્યક્તિગત સવિનય ભંગ એટલે એક વ્યક્તિ કે અગાઉથી નક્કી થયેલી વ્યક્તિઓની સંખ્યા કે મંડળ, કાયદા કે હુકમોનો જે સવિનય ભંગ કરે તે. તેથી જે જાહેરસભામાં ટિકિટોથી પ્રવેશ નક્કી થયેલો હોય અને જ્યાં રજા વગર કોઈને દાખલ કરવામાં ન આવતું હોય તેવી જાહેરસભા છતી અંધીએ ભરતી. એ વ્યક્તિગત સવિનય ભંગનું દૃષ્ટાંત. જે જાહેર સભામાં સામાન્ય લોકોને કોઈ પણ જાતના અંકુશ વગર દાખલ થવાની છૂટ હોય તેવી સભા છતી અંધીએ ભરતી એ સામુદાયિક સવિનય ભંગનું દૃષ્ટાંત થયું. જ્યારે મનાઈ થયેલી જાહેરસભા હંમેશાની પ્રવૃત્તિને અંગે ભરવામાં આવે ત્યારે તે શીત સવિનય ભંગ કહેવાય; પછી ભલે પરિણામે પકડાપકડી થાય. પરંતુ પકડાવાના અને કદમાં જવાના ઉદ્દેશથી જ ફક્ત તેવી સભાઓ ભરવામાં આવી હોય તો તે તીવ્ર સવિનયભંગ કહેવાય. એ તો સ્પષ્ટ છે કે સવિનય ભંગ કરતો મજૂર લોકોના જેવો વર્ગ ઉચ્છેદના જવાનો સંભવ છે, તેથી હું એવી સલાહ આપું કે તીવ્ર સવિનય ભંગ એવા લોકો રહેતા હોય તે જગ્યાએ ન જ કરી શકાય. મજૂરવર્ગને તીવ્ર સવિનયભંગમાં દાખલ કરવા એટલે શાંતિ ભંગને વહેરી લેવા બરાબર થાય. તેથી ખાદી, રેડિયો, આવા ભાગોમાં મલપાનનિષેધ વિગેરે કામોને ખૂબ વધારવાં.

૫૯. કર ન ભરવાનું કહેતાં જરૂર હું તમને શાહુદારી ચોરી કરતાં તો શીખવવાનો. સરકારને તો દસ માથાં અને વિશ્વ ભુજા છે. તમે મહેનતુર ભરવાની ના કહેશો તેને ખીજે દિવસે સરકારનાં ધોણાં આવીને ઉઠાં રહેશે. તે વખતે આપણે સિપાઈઓ સાથે લડીશું નહિ. આપણો કપાસ, અનાજ, શાકભાજી, જે લઈ જઈ શકે તે ભણે લઈ જાય, પણ સરકાર એ સીને આપણી પાસે રહેતા દેશે તો આપણે જરૂર ઘેર લઈ જવાના. એમ પેતાનો માત્ર ઘેર લઈ જવો એ ચોરી કહેવાની હોય તો ભરે સરકાર આપણને દરે કે સારી નાખે.

૬૦. કાષ્ઠ પશુ કામનો આરંભ ન કરે એ પ્રથમ સુદિક્ષણ છે. પશુને આરંભ કર્યો તો તેને પાર ઉતારવું એ બહુ આવશ્યક છે. [માટે સો વાનનો વિચાર કર્યા પછી જ સવિનય ભંજન કરવા પાર થવું નેમાં શોભા છે.]

૬૧. કાષ્ઠાના સવિનય ભંજનમાં ચન્નની સપાનો અમર તો કમલમિરીનો સંપૂર્ણ ઇન્કાર રહેલો છે અને તેથી ચન્ન જ્યારે ન્યાયનીતિમાં આવે દેવાગિયું બની મરું હોય અને એને સુધાસ્વાના બધા પ્રપત્નો ફેંક દોષ ત્યારે જ એવો ભંજ બ્યાનની મણાઈ શકે.

૬૨. દેશનું વાતાવરણ સ્વચ્છ થઈ જાય, જો 'સવિનય' પદનું મહત્ત્વ સો અને દેશે પૂરેપૂરું ફસી જઈને મન વર્તન બનેથી તેઓ અદિક્ષક બની જાય, અને ત્યારે પશુ સરકાર પ્રજાની ઈન્દ્રિયને માન આપતી નથી થઈ એવું જોઈ જોઈ જોઈ તો ત્યારની જરૂર મુજબ બ્યક્તિજ અમર સામુદાયિક સવિનય ભંજનની દિમાયત કરનાર હું સામાં પહેલવહેલો હોઈશ એ વિષે માસ મનને ઊંઠાભાર સંકા નથી. જ્યાંસુધી દિંદુરચાનની પ્રજા પોતાનો જન્મસિમ્ધ દહી છોડી દેવાની ઇચ્છા જાહેર ન કરે ત્યાંસુધી એ ધર્મમાંથી છૂટી ચકાવ તેમ નથી.

૬૩. અગ્રેજ લોક જોઓ જન્મથી જ લડવેયા છે, તેમનામાંથી લોકોને જ્યારે હું સવિનય ભંજનની લડતને વખોડતાં અને કેમ જાણે તે કાઈ આસુરી ગુન્દો હોય તેમ પૂરી કચ્છાર્થી તેની ખખર લઈ નાખવાની દિમાયત કરતા જોઈ હું, ત્યારે મને તેમની પ્રામાણિકતાને વિષે સાચે જ સંકા જાય છે. સચ્ચ બળવાઓના બંદીજન બની જે પ્રજા આટલા કાળ તેના ગુલુચાન કરતી આવી છે અને જોણે જાતે પશુ યોગ્ય પ્રસંગોએ એ જ માગની ઉપાસના કરી છે તે જ પ્રજામાંના અનેક લોક નિઃશસ્ત્ર અને અદિક્ષાભરી સાંત સવિનય ભંજની લડતના વિચાર સરખાની આજે આટલા વિરુદ્ધ સાક્ષાર! દિંદુરચાન જેવા દેશમાં સંપૂર્ણ અદિક્ષાનું વાતાવરણ એ જાણે તો અસંભવિત વસ્તુ છે એ એમની દલીલ હું

સાચો પ્રયત્ન એ સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય તો જેમ દોડીશું તેમ તેમ છેડું જ લાગશે.

૩. અસહકારમાં ઠરાવો થયા કરે છે. મહાભારત લગાઈમાં અનેક વ્યૂહ રચાય અને તોડાય. બધાનો હેતુ એક જ હોય છે. વ્યૂહ રચાયા જેટલી જ તેને તોડવાની પણ જરૂર હોય છે. સત્યાગ્રહનાં યુદ્ધમાં હારને અવકાશ નથી પણ સામાન્ય યુદ્ધમાં તો હાર પણ થાય તો યે લશ્કર નાસીપાસ ન થાય. આપણી સામે એવો આરોપ મૂકાયેલો છે કે ભારતવાસીઓ હાર સાંખી શકતા જ નથી; એક હાર ખાધી એટલે તરત તેઓ નાસભાગ કરવા માંડે છે. આ આરોપને હિંદુસ્થાન ખોટો પાડશે એવી હું જરૂર આશા રાખી બેઠો છું.

૪. એવી દલીલ કરવામાં આવી કે ચૈરીચોરાના લોક તપી ઉઠે તેમાં ખારડોલીને કંઈ રીતે ધક્કો પહોંચે? હા, ખારડોલીના પોતાના લોક જે કદિ ચૈરીચોરાનું જોઈને તોફાન કરી ઉઠે તો ભય ખરો, પણ ખારડોલીને વિષે તો મને એવો કશો ભય છે જ નહિ. ખારડોલી તાલુકાના લોક મારા અભિપ્રાય મુજબ આખા હિંદુસ્થાનમાં સૌથી શાંત છે. પણ હકીકત તો એ છે કે આખા હિંદુસ્થાનની વસ્તી સામું જોતાં ખારડોલી તો 'દરિયા મેં ખસખસ' સમાન છે. એના પ્રયત્નને ખાડીના બધા હિંદુસ્થાન તરફથી સંપૂર્ણ પીઠબળ ન મળે તો એ પ્રયત્નને કશું જ ફળ ન આવે. અને ખારડોલીને કાનુન-ભંગ પણ ત્યારે જ સવિનય ગણાય જ્યારે ખાડીનું આખું હિંદુસ્થાન તદ્દન શાંત રહે. જેમ ભરી દૂધકઝાઈમાં સોમલનું એક બુંદ પડે તો પણ બધું દૂધ ઝેર બની જઈ નિરુપયોગી ચઈ પડે છે તે જ પ્રમાણે ચૈરીચોરાના ઝેરથી ખારડોલીનો વિનય પણ બેકાર બની જાય છે. કારણ જેટલે દરજ્જે ખારડોલી હિંદુસ્થાનનું પ્રતિનિધિ છે તેટલે જ દરજ્જે ચૈરીચોરા પણ છે.

૫. અને ચૈરીચોરાનો બનાવ પણ રોમના એક બહાર ફારી આવેલા ચિહ્ન રૂપે જ નથી શું? મેં કદિ એવું નથી માની લીધું કે જ્યાં

દમનનીની ગાડી રહેલ છે ત્યાં જ્યાં કાર્ડ ન જાયએ માનસિક અગર પ્રત્યક્ષ મારફત થઈ જ નથી. મેં એટલું જ માન્યું છે, દમ્ભ માનું ખું અને 'ધ'મ ઇન્ડિયાના પૂરેમાં એનો દમવાગમ પૂરાનો મંગી.

૬. દમનનીનીવાળા પ્રદેશોમાં ક્યાંક ક્યાંક થઈ આવતાં હમકામાં અને તે સામે સરકાર તરફથી વર્તણૂકમાં આવતા 'નુસખ' અને દમન એ.એ.વચ્ચે કશું જ પ્રમાણ કે હદમર્યાદા નથી. સમાજની કોરેલાં સ્થાનોમાં ઇરાદાપૂર્વક સમાજો બરવી એ દુ દિશામાં ગમ્મતો નથી. રાજા કે પત્થરા ફેંકવા, ધમકી આપવી અગર ખીજા દાખલાઓમાં જ્યાં ક્યાંક ક્યાંક અસહકારી હરેવગવગાસાઓ તરફથી પરાણે જે જેટલાં જે હમો કરાવવામાં આવે છે તેને અસંગત દિશા કહું છું. ખરૂં જોનાં તો સવિનય ભંગની લડતમાં ઉશ્કેરણી ખિસકુલ ન દોષ; સવિનય ભંગ એ તો મુંઝે મોટું દુઃખ સહેવાની તૈયારી છે. એની અસર અદૃશ્ય અને મુશ્કાવમ હતાં ગમ્મતની હોય છે. હતાં અત્યારની સ્થિતિમાં જરાતરા ઉશ્કેરણી અને જરાતરા વગરછરાદાની બગાડોરી અનિવાર્ય છે અને હાથ પછી છે એમ કંઈક મને ભાસેલું. એટલે કે આવી કંઈક અપૂર્ણતાઓવાળી સ્થિતિ વચ્ચે સવિનય ભંગ મને છેક અસંભવિત ન જણાયો. આદર્શ સ્થિતિમાં તો સવિનય ભંગ કળાતો પછી નથી. પણ અત્યારની ઝુલેશ તો દેખીની રીતે જ વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ વચ્ચે એક જોખમી અખતરો છે.

૭. ચારીચોરાનો હત્યાકાંડ આપણે માટે હિવાદાડી રૂપ છે. જો કહકમાં કહક ચોટી ન કરવામાં આવે તો દિંદુરસ્થાન કંઈ દિશાએ સહેજે વળી જઈ શકે એમ છે તે એ બતાવે છે. જો આપણે અદિસાના સંધમાંથી દિશાને કહાડી ન શકીએ તો જેમ અને તેમ જલ્દી પાછા ફરીને ચાંતિનું વાતાવરણ સ્થાપ્યે જ, અને આપણા કાર્યક્રમ નવેસર ચોટવી ફરી સવિનય ભંગ ચાલ અને તે વેળાએ સરકાર ચાહે, તેટલી પગલણી કરે તોપણ ખુનામરણી ન થવા વિશે તેમ જ અધિકાર વગરના સંગે સ્વમુક્ષિક ભંગ શરૂ નહિ કરી દે

એવી આપણા મનની ખાત્રી ન થાય ત્યાંસુધી, સામુદાયિક સવિનય ભંગનો વિચાર સરખો છોડી દીધે જ, આપણે આરો છે.

૮. જો આપણે ચૈત્રીચૌરાના હત્યાકાંડમાંથી પૂરેપૂરો ધડા લાઇએ તો જે શાપસમાન છે તેને જ આશીર્વાદના રૂપમાં ફેરવી નાખી શકીએ, કમરમાં તેમ જ વૃત્તિમાં સંપૂર્ણતાએ સત્યપરાયણ અને અહિંસાપરાયણ બનીને અને સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિને એટલે ખાદીના કાપડો અને પાર ઉતારીને એક પણ વ્યક્તિને સવિનય ભંગ કરવાની જરૂર પડ્યા વગર જ આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકીએ, ખિલાફતને બચાવી લઇએ અને પંજાબની હરપાઇ મેળવીએ. આમ સામુદાયિક સવિનય ભંગની મોકુફી અને ઉશ્કેરણીનું શમન એ પ્રગતિને સાફ આવશ્યક છે, એટલું જ નહિ પણ તે સિવાય આપણે જરૂર વધુ પડવાના છીએ.

૯. મારો માર્ગ ચોક્કસ છે. હું જોઉં છું કે મારો દુરુપયોગ થઇ રહ્યો છે. મારે નામે ચૈત્રીચૌરામાં ખૂનો થયાં. હું સવિનય ભંગની વાત કરું છું તો સાંભળનાર વિનય પદને ઉડાવી દઇ કેવળ ભંગ પદનું જ ગ્રહણ કરે છે. સવિનય ભંગ એ અવિચ્છિન્ન સમાસ સમજવો. રસાયણશાસ્ત્રમાં બે મેળવણી મનાય છે. એક સામાન્ય, જેમાં બધી વસ્તુઓ ચોતાનો ગુણુ રાખે છે. બીજી એવું મિશ્રણ જેમાંથી એક ત્રીજા જ વસ્તુ પેદા થાય છે કે જેનો ગુણુ બેમાંથી એકે મૂળ વસ્તુની સાથે મળતો નથી. સવિનય ભંગ એ એક એવું રસાયણી મિશ્રણ છે. તેમાં ભંગનું એક પણ ખરાબ પરિણામ ન હોય અને તેમાં કેવળ વિનયથી થતાં પરિણામો આપણે જોતા જ નથી. વિનયની સાથે ઘણી વેળા આપણે નબળાઇ જોઇએ છીએ. ભંગની સાથે ઉદ્ધતાઇ અસત્ય ઈત્યાદિ જોઇએ છીએ. સવિનય ભંગમાં તો કેવળ નિર્દોષતા અને નિર્ભયતા જ હોવાં જોઇએ. એવા અવિલક્ષ્ય પ્રયોગને તોડી તેમાંથી કેવળ ભંગનું જ ગ્રહણ કરનાર મનુષ્યો ત્યાંસુધી જોવામાં આવે છે ત્યાંસુધી સાવનય ભંગનું ચલાવવું અશક્ય એવું યર્ષ જાય છે. પણ જો સવિનય ભંગ કરનારનો પ્રગ્ન અહિંસકાર કરે તે પોતાની

૧૩. આમ ૧૩. જો બધા સાચી રીતે ૧૩
 જાણીને પ્રયોગ બતાવી શકે છે. જો તેમ ન બને તે એમ સચારની
 સાથે તે જ રીતે અસાચી રીતે પણ સાચે-પણે મારે અસહ્ય
 જ કરવો રહ્યો.
 ૧૦. હું નથી માનતો કે તે જ અસાચીને સાર તૈયાર છે. અથવા
 તે જુએ 'ભાતખાઉ' ને સાર અસાચીની સ્વચાલને કંઈ જ અર્થ
 દર્શાવે. તે તો અસાચીના ઉપાસકોનાં જોમ જેમ આવે છે તેમ જ
 રહેવાના. અસાચીના પૂર્ણ રીતે દુરધાનનાં કરોડોને સાર સ્વચાલ નથી
 કંઈ જાણે. પણ પોતાને સાર સત્તા કંઈ છે. આ આરોપ તેઓ કમુલ
 નહિ કરે. તેમની પ્રતિભા એ પરિણામ આવે જ એ તેઓ-મણુના
 પણ નથી. હું તેમને દોષ દેવા આ નથી સમી રહ્યો. હું તો
 માત્ર તેમની પ્રતિભા પરિણામો જ બતાવી રહ્યો છું.
 ૧૧. શાંતિમાર્ગે જ દુરધાન યોગ માસમાં સ્વચાલ મેળવી શકે.
 અસાચીમાર્ગે સૌ વર્ષે પણ ન મળે એમ માનું છું. વળી જે
 સ્વચાલને સાર આપણે મળી રહ્યા છીએ તે જો ગરીબોનું અને
 'ભાતખાઉ' દુર્બળ પ્રાપ્ત હોય તો તો સૌ વર્ષે પણ તેઓ
 પોતાની દુર્બળતામાંથી જીતી રહવાના નથી. શાંતિના પ્રયોગથી
 તો આપણે દુર્બળને પણ બતાવીએ છીએ કે તેના સરીરમાં જે
 આત્મા છે તેનું 'પણ અકર્મ'ના આત્મા જેટલું જ તે મારે તો
 બતાવી શકે છે.
 ૧૨. આ રાત્રી જો ખોટી હોય, એ માન્યતામાં ત્રુટિ હોય, તો
 આ 'શાંત' અસહકારની પ્રતિ પણ ખોટી છે; તો પછી
 અસહકાર એક જ નામ રાખી શકાય. વિનય, શાંતિ, સત્ય વિગેરે
 પદોના ઉપયોગ આપણે નજવા જોઈએ અને સદાનતને રાક્ષસી
 કહેવાનો ત્રિવાજ પણ હોડવો જોઈએ. રાક્ષસી પ્રયોગોથી ઘડનારને
 પ્રતિપક્ષીની પ્રધાને રાક્ષસી નજવાનો કે કહેવાનો અખત્યાર
 નથી રહેતો.
 ૧૩. એક જ બધું તે પર કાયમ રહેવું એ મોટું જ સદુપણ છે, પણ
 જ્યારે બરેલા ઇલાખર કાયમ રહેવા ખાતર ઉપાડી વસ્તુરિયત સાથે

બાણસ આંખે મીચવા તૈયાર થાય ત્યારે તે હાસ્યાસ્પદ થઈ પડે છે. મેં તો મોટાં લશ્કરોના મોરચા સુધાં કલાકે કલાકે બદલાતા જોયા છે. બુલુ બળવામાં એક વાર અમે બધા ઉંઘતા હતાં, સવાર માટે અમને ચોક્કસ હૂકમો મળી ચૂક્યા હતા. પણ મધરાતને સુમારે અમને અચાનક જગાડવામાં આવ્યા અને અનાજની ગુણોની થપ્પી પાછળ લપાવાનો અમને હૂકમ મળ્યો, કારણ જે ટેકરી ઉપર અમે પડ્યા નાખ્યો હતો તેની ઉપર દુશ્મન ઘુંટણુભર ચાલીને ચડી આવતો હતો એવા ખબર મળ્યા અને અનાજની ગુણોની થપ્પી અમને દિવાલ તરીકે રક્ષણ આપે એમ હતી. બીજે જ કલાકે ખબર મળ્યા કે એ બધી જૂઠી બૂમ હતી એટલે વળી પાછો અમને પોતપોતાના તંબુમાં જઈ સૂઈ રહેવાનો હૂકમ મળ્યો ! આ બધી 'ગુલાટો' જરૂરી ફેરફારો જ હતા. રોગના નિદાનમાં જેમ ફેરફાર જણાતા જાય તેમ તેના ઇલાજમાં પણ ફેરબદલ થતાં જ જાય, વૈદ્યને એક દિવસ શીત-જવર લાગુ પડેલો દેખાય અને તે કિવનાર્ધન કે કરિયાતાનો કાલો આપે; અને બીજે જ દિવસે કાળજવરનાં લક્ષણ માલમ પડે અને એ બધા ઉપચાર બંધ કરી દર્દીને કેવળ આરામ અને સાંધણુ ઉપર રાખવાની એને સૂચના કરવી પડે. પાછળથી વળી એને હાથનું આક્રમણ થતું જણાય તો વળી તે ઉપચારમાં ફેરફાર કરે અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવા કહે. આમાં વૈદ્યને તોરી-તરંગી કહેવો કે સાવધાન અને પ્રામાણિક કહેવો ?

૧૪. હું માનું છું કે લોકોની સંમતિ મેળવવાની ખાતર લોકોથી દોરાયેલા દેખાતુ તેના કરતા હાલના વખતમાં હકિકત અને આપમુખતવાર મળ્યાતુ એ વધારે સાફ છે જે આપણે તોફાની લોકોના કાયદાથી દૂર રહેવા માનવ હોઈએ અને દેશને માટે બવરિયત પ્રગતિ મુન્જાવ હોઈએ તો જ્યાં લોકોને દોરવાનો હાથે કરતા હોય તેમણે તેમનાથી દોરવાની મજમપણે ના પાડવી જોઈએ.

૧૫. હું માનું છું કે પોતાનો મન રૂપરૂ રીતે જાણવી દેવો અને લોકમત પોતાની ભુદિને ક્યે એમ ન હોય તો નેતાઓએ તેનાથી વિચ્છેદ વર્તવું એ તેમની ફરજ છે.

૧૨. નારડોલીમાં મહાસભાની કચેરિયા સમિતિને સવિનય ભંગ
 મુસ્તવી રાખવાની સલાહ મેં એટલા સાર આપી કે એવો સવિનય
 ભંગ સવિનય રહેતો નહિ, એવો કાંઈ પણ ભંગ સવિનય નહિ પણ
 અવિનય જ થઈ પડે એ હું બહુ ધું અને ચાંતિનું વાતાવરણ એ
 સો સવિનય ભંગતો થાસો પૂરો છે.
 ૧૩. સવિનય ભંગ-વ્યક્તિગત સવિનયભંગ સુદા-ને મારે
 શાંતિનું વાતાવરણ અનિરાધ છે. કાર્યકર્તાઓ ન્યામુધી અદિસાદિતિને
 છવનમાં ન ઉતારે અને તે બાબત અંગેજ તેમ જ હિન્દી
 સદકારીઓ પાસેથી સુદા પ્રમાણપત્ર ન મેળવે એટલે કે મનથી પણ
 તેમનું ખૂં ઇચ્છવાનું ખરેખર છોડી ન દે ત્યાંમુધી
 સવિનય ભંગની સરખાત ન જ થવી જોઈએ. જ્યારે આપણી
 સમાજોમાંથી અસહિષ્ણુતા નિકળી જશે અને આપણા
 જાણીતામાંથી બધી કડવાસ નિકળી જશે ત્યારે જ એની સાથામાં
 સાચી કસોટી થશે. બીજી જગતની કસોટી આપણે આપણા
 રચનાત્મક કાર્યક્રમ પાછળ પૂર્ણ મજીરતાથી લાગી જઈએ તેમાં
 રહેલી છે એ કાર્યક્રમની અંદર મિશનર થઈ જવાનું
 આપણાથી નહિ બની શકે તે અદિસામા સફળતા મેળવવાની શક્તિ
 વિશે આપણામાં હમ્મુ અબકા જોઈએ છે એમ માનવાને મને તે
 થોડાસા સ્થાનિતી મળી જશે

૧૮. આને અર્થે એવો નથી કરવો કે જનને મજદૂરી સંબંધ
 નથી એવી જમે તેવી અસાનિથી પણ સવિનય જન અટકે કડુંબ
 કડુંબના કજ્યાઓથી કાંઈ જગ્યાએ લોહી ડેડાડુ તે નેટલાથી કંઈ હું
 દેશની પ્રમુખતા જાનને વિશે નિસહ ન થઉં તે જ પ્રમાણે મુંદાર
 પાટપાટ લોક કાંઈ જગ્યાએ દિસા કરે તે નથી પણ હું પાછો ન પડું
 જો એવો જન રમણીય પ્રમુખતા હજી પૂરી જા. મનુદિ પ્રસરી નથી
 એટલું બનુમાન તે હું ખેંચી જ શકું સાવનય જન અટકે તે તે
 રાજ્યપ્રકરણી અસાનિ સાથે તે જ કોઈકેર એ રાજ્યપ્રકરણી

અંશોતિનું એક દૃષ્ટાંત હતું. એનો જન્મ એક રાજ્યપ્રકરણી ન થયો. એ જલસો સંપૂર્ણ શાંતિથી પાર ઉતારવાની શક્તિ નહોતી તો પછી એથી અથવાની આપણી ફરજ હતી. મેં મલબાર અને માલેગામના બનાવોને આપણી પ્રગતિમાં આડે એટલા સાર ન આવવા દીધા કે મોપલા એ જૂદી જ જાતના લોકો હતા અને તેઓને અહિંસાનો સંદેશો જોઈએ તેટલો પહોંચ્યો નહોતો. માલેગામનો કિસ્સો એથી વધારે ગૂંચવણુભર્યો ગણવો જોઈએ, છતાં ત્યાંના મુખ્ય અસહકારીઓએ ખૂનરેણું અટકાવવાને પોતાથી બનતું કરેલું એવો સ્પષ્ટ પૂરાવો બહાર આવ્યો હતો. વળી તે વખતે સામુદાયિક સવિનય લંગની તૈયારીઓ નહોતી ચાલતી અને બીજે ઠેકાણે ચાલતા વ્યક્તિગત સવિનય લંગમાં એનાથી વિધન આવે એમ નહોતું.

૧૯. અસહકારીની પ્રતિજ્ઞામાં તેનો ખાનગી બાબતોમાં બચાવ કરવાનો હક્ક જતો કરવાની ફરજ નથી આવતી. રાજ્યપ્રકરણી હિંસાને માટે જ અસહકારીઓને સખ્ત નિષેધ છે. તેથી જેઓ અસહકારને શાશ્વત્વર્થ ન માનતા હોય તેમને હુમલો કરનાર વિરોધીઓ સામે પોતાનો અથવા પોતાના આશ્રિતો અને બાળબચ્ચાંઓનો બચાવ કરવાની છૂટ છે. પણ પોતાની સત્તાનો અમલ કરતી પોલિસ સામે તેમનાથી પોતાનો બચાવ ન કરી શકાય, પછી એ સત્તા ખરી હોય કે ગેરકાયદે ધારણ કરેલી હોય. તેથી જે કલેક્ટરો સ્વયંસેવકોને મારી માન્યતા અનુસાર ગેરકાયદે માર મારે, તેમની સામે સ્વરક્ષણ કરવાનો હક્ક આપણી પ્રતિજ્ઞામાંથી પ્રાપ્ત નથી થતો.

૨૦. મોટી કામોમાંની એક જે અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાના વધનને ફેંકી દે તો હું કબૂલ કરું છું કે બીજા પક્ષને એકલા જ આ કામની ઝીક ઝાલવી અશક્ય નહિ તો અતિ અધરી તો થઈ પડે. એ પક્ષને અહિંસાની નીતિમાં અડગ શ્રદ્ધા હોવી જ જોઈશે પણ જે એક કામ પણ સમજી જાય કે હિંસામય સાધનોથી હિંદુસ્થાન સૈકાઓ સુધી સ્વરાજ્ય ન જ મેળવી શકે તે. તે કામ પોતપોતાના

અતઃ અદિસામય એટલે પ્રથમય વર્તનથી 'સા' વિરોધી પક્ષને છતી પોતાના પક્ષમાં ભેળવી રહે.

૨૧. જો જલે પક્ષ મારો ત્યાજ કરે તો હું હમીયતી મારક સૂતિ જ મારણ કરી અને, હેડેતેમે પૂર્ણ દહતાપૂર્વક મારી અદિસાની મગવગ ચલાવું. કારણ આજે તેમને લીધે મારો પગ બંધાગેતો રહે છે તે તે વેળાએ નહિ રહે. આજે તો હું મારા માત્ર અવધારુ ધર્મતાવને જ અમલમાં મૂકતો જણાઉ છું. પણ તે દિવસે તો હું મારા સામુદાયને અમલમાં મૂકતો હોઈશ.

મહિમા
વા માં છે
મહા હું ને
વાની મારી
હું છે તે
સર કરેલું

૭. મારે માટે એ અતિશય દુઃખદાયક ફરજ છે, પણ મારે માથે જે જવાબદારીઓ રહેલી હતી તે જોતાં તે ફરજ મારે અદા કરવી જ પડી છે. મુખર્જી, મદ્રાસ અને ચૌરીચોરાના બનાવોના સંબંધમાં જે જવાબદારી વિદ્વાન ઍડવોકેટ જનરલે મારે માથે નાખી છે તે બાબતમાં મારા ચુન્દો હું સ્વીકારી લઉં છું.

૮. આજે સવારે મને લાગ્યું કે અસારે હું જે કહું છું તે હું ન કહીં તો મારી ફરજ હું ચૂકું. હું અશાન્તિ જાળવવા ઇચ્છતો હતો, હજીયે ઇચ્છું છું. અહિંસા મારા ધર્મનો પહેલો મંત્ર છે, અને એ જ મારા ધર્મનો છેલ્લો મંત્ર છે પણ મારે તો બે ખૂણાઓ વચ્ચે પસંદગી કરવાની હતી. કાં તો મારે મારા દેશને પારાવાર નુકસાન કરી રહેલી સત્યપદ્ધતિને ત્યાગ કરવું રહ્યું, નહિ તો મારે મુખર્જી દેશની તારતમ્યિક સ્થિતિ વિશે સંતોષવા પડી મારા દેશી બહુઓનો પિનો ઉછળે એનું જોખમ ખેડવું રહ્યું. મારા દેશી બહુઓ કેટલીક વાર માઝ બન્યા છે તે હું જાણું છું. તે માટે મને ખુબ દુઃખ થયેલું છે. અને તેથી જ અહિં હું નરમ સજા નહિ પણ સજામાં સજા સજા માગી લઉં છું.

૯. હું દયા માગતો નથી તેમ મારા ચુન્દાને દગલો મળ્યો એવી પણ કશી દલીલ કરવા ઇચ્છતો નથી. માટે કાયદાની દૃષ્ટિએ જે ઇરાદાપૂર્વક ચુન્દો મળ્યા, પણ મારે મન તો જે દરેક ચંદેરીની એક ઉગામાં ઉગી ફરજ છે તે માટે સજામાં સજા સજા માગી લેવા અને તેને તાબે થવા હું અહિં ખેડું છું. મારા લેખી એકરારમાં હું હમણાં જ જણાવવાનો છું તેમ હે ન્યાયાધીશ તમારે માટે બે જ ખુલાસા છે. જો તમને લાગે કે જે કાયદાનો અમલ તમારે કરવાનો

છે તે એક પાપી વસ્તુ છે અને ખરું જોતાં હું નિર્દોષ છું તો તમે તમારી જગ્યાનું રાજીનામું આપો અને એમ કરીને પાપનો સંગ તમને પણુ જો તમને એમ લાગે કે જે કાયદાનો તમે અમલ કરો છો તે સારી વસ્તુ છે અને તેથી મારી પ્રવૃત્તિ પ્રજ્ઞહિતને નુકસાનકર્તા છે તો કડકમાં કડક સજા ફરમાવો. મેં પહેલો કલ્હો તેવો પલટો તમારામાં થાય એમ હું ધારતો નથી પણ મારો એકરાર હું પૂરો વાંચી રહું તે પહેલાં એક સમજી માણસને આટલું ભારે જોખમ ખેડવા ગ્રેરે એવું શું શું મારા હૈયામાં વલોવાઈ રહ્યું હોયું જોઈએ તેની આંખી કદાચ તમને થશે. [બાદ પોતાની જગ્યાએ બેઠાં મહાત્માજીએ પોતાનો લેખી એકરાર નીચે મુજબ વાંચી સંભળાવ્યો હતો:—]

એકરાર.

૫. હિંદુસ્થાન પ્રત્યે તેમ જ જે વિભાગતની પ્રજાને સંતોષવા ખાતર મુખ્યત્વે કરીને આ મુકદ્દમો માંડવામાં આવ્યો છે તે પ્રજાની પ્રત્યે રહેલો મારો ધર્મ વિચારતાં મને લાગે છે કે એક ચુસ્ત રાજ્યપતિ અને સહકારી શહેરી મટીને આજે હું એક કટ્ટો રાજ્યપ્રેમી અને અસહકારી શાસક બન્યો છું એનો ખુલાસો આપવાને હું બંધાયેલો છું. સિવાય કાટને પણ હિંદુસ્થાનમાં કાયદાથી સ્થપાયેલી સરકાર સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાના આરોપને હું શા કારણે સ્વીકારી લઉં છું એ મારે જણાવવું જોઈએ.

૬. મારા જાહેર જીવનની રાજઆત સને ૧૮૯૩માં દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિષમ સંજોગો વચ્ચે થઈ. એ દેશમાં અંગ્રેજ સત્તા જોડેનો મારો પહેલવહેલો સમાગમ ઝાઝો સુખદાયી ન કહેવાય. મને માલમ પડ્યું કે માણસ તરીકે અને એક હિંદી તરીકે મને કશા જ હક્ક નહોતા; ઉલટું, મેં જોયું કે હું હિંદુસ્થાની હતો એટલા જ કારણસર માણસ તરીકેના મારા હક્ક પણ માર્યા જતા હતા.

૭. પણ આથી હું હાર્યો નહિ. હિંદીઓ પ્રત્યે ચલાવવામાં આવતું દુર્વર્તન એ એક મોટે ભાગે સારા એવા રાજ્યતંત્ર ઉપર વળેલો બહારનો મેલ છે, ત્રુણ હાડે તો તંત્ર સાફ છે એમ.

મેં મારા મનને મનાવું અને ત્યાં મને એ અરકારના દોષ જણાયા ત્યાં તે સાર તેને વખતોવખત વખોડવા છતાં તેનો નાશ કદિ પણ ન થયો છતાં એ સરકાર જોડે દુરવેળાપૂર્વક અને સાચા દિલથી સદકાર કરતો રહ્યો.

૮. આથી સને ૧૮૯૯ માં બોમ્બર મુદ્દ વેળાએ જ્યારે સત્તનનની હાલી જોખમમાં આવી પડી ત્યારે મેં તેને મારી સેવા અર્પણ કરી. મેં જખમીઓની માવજત કરનારી સ્વયંસેવકાની દુકડી ઉભી કરી અને લેડીરમીધના બચાવને સાર થયેલી સંખ્યાબધ લગ્નઓ દરમિયાન મારાથી મનવું કર્યું. તે જ પ્રમાણે સને ૧૯૦૧ માં ગુરુ બળવા દરમિયાન પણ મેં જખમીઓને ઉદાવનારા ડાળીવાળાઓની એક દુકડી ઉભી કરેલી અને 'બળવો' શ્રમતાં સુધી સેવા બગ્નવેલી. આ મને પ્રસંગે મારી સેવાઓને માટે મને આંદ મળેલા અને સરકારી ખરીતાઓમાં મારા કામની ખાસ નોંધ લેવાયેલી. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના મારા કામની કદરમાં લોર્ડ કાર્ડિન તરફથી મને ફેસરે-દિલ સુવર્ણપદક મળેલો. સને ૧૯૧૪ માં જ્યારે ઇંગ્લાંડ અને જર્મની વચ્ચે લગ્ન જંગી ત્યારે મેં લડનમાં તે વખતે વસતા દિલ્હીઓની—મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓની—એક 'એન્જીયુસ-સ' દુકડી ઉભી કરેલી. આ દુકડીએ કિંમતી સેવા બગ્નવ્યાની ત્યારના અમલદારોની કબૂલાતો છે. અને છેલ્લે દિલ્હીમાં જ્યારે ૧૯૧૭ ની સાલમાં દિલ્હીમાં મળેલી મુદ્દપરિવહમાં લોર્ડ એન્સફોર્ડે લશ્કરભરતીને સાર આમદભરી અરજ કરી ત્યારે સુદાં મારી તબિયત સામુ પશુ ન જોતા ખેડા શુદ્ધલામાં લશ્કરભરતીને સાર દુર મર્યો, જોકે મારા પ્રયત્નને કળ આવવા માંડ્યું એટલામાં લગ્ન બધ ચઇ અને વધુ ગંદકીની જરૂર ન રહ્યા બાગ્નતના દુકમો નિકળ્યા. આ બધા સેવાના પ્રયત્નો દરમિયાન હું એ જ આશાની હુકે જીવતો હતો કે આવી સેવાઓ બગ્નવીને મારા દેશજંતુઓને સાર સત્તનનમાં સંપૂર્ણ સમાનતાનો દરજ્જો મેળવી શકાશે.

૯. એ મારી આશા પર પહેલપહેલો ફટકો 'સેલ્ફ ઍક્ટ' ના રૂપમાં પડ્યો. એ કાવદા સામે મારે કડવી ઝંખેશ ચલાવવી પડી. ત્યાર

બાદ પંખખનો કાંડ શરૂ થયો, જેનો આરંભ જલિયાંવાલાની કતલથી થયો અને અવધિ પેટે ચલાવવાના હુકમોમાં, જાહેરસ્તાઓ પર ફટકાઓ મારવામાં અને એવાં જ બીજાં અકચરનીય અપમાનભર્યાં કૃત્યોમાં થઈ. મેં એ પણ જોયું કે તુર્કી તેમ જ ઇસ્લામનાં પવિત્ર સ્થળો પર હાથ ન નાખવાના સંબંધમાં હિંદી મુસલમાનોને વડા પ્રધાને આપેલો કાલ પળાવાનો ઝાઝો સંભવ નહોતો. પણ એ બધાં લક્ષણ દેખાતાં છતાં અને મિત્રોએ પણ મને ગંભીર ચેતવણીઓ આપ્યા છતાં અમૃતસરની મહાસભા વેળાએ સરકાર જોડે સહકારની તેમ જ મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા સ્વીકારવાની તરફેણમાં હું ઝૂઝ્યો, એવી આશાએ કે વડા પ્રધાન હિંદી મુસલમાનોને આપેલો પોતાનો કાલ આખરે પાળશે, પંખખનો જખમ શુભવવામાં આવશે અને સુધારા જોડે અધુરા અને અસંતોષકારક હતાં છતાં તે હિંદના જીવનમાં એક નવા અને આશાદાયી યુગના સૂચક નિવડશે.

૧૦. પણ મારી આશાઓ બધી ધૂળ મળી. ખિલાફતને લગતો કાલ પાળવાનો મોખ નહોતો. પંખખના કાંડ પર સફેદો ફેરવવામાં આવ્યો અને ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવાનું તો કારે રહ્યું પણ ઉલટા તેઓ પોતાની નોકરીઓ પર કાયમ રહ્યા અગર તો તેમના પેન્શનો હિંદી ખખનામાંથી અપાવાં ચાલુ રહ્યાં અને વળી કેટલાક દાખલાઓમાં તો તેમને ઉલટા ઇનામ-અકરામો એનાયત કરવામાં આવ્યાં! મેં એ પણ જોયું કે સુધારાઓથી જે દિલના પલટાની આશા બાંધવામાં આવી હતી તેવો કશોયે પલટો ન થતાં માત્ર હિંદુસ્થાનનું ધન વધુ ચૂસવાની અને માત્ર તેની ગુલામીને લંબાવવાની જ તે એક નવી તદ્દયીર હતી.

૧૧. અફસોસપૂર્વક હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે બ્રિટિશ હકુમતે રાજદ્વારી તેમ જ આર્થિક બંને દૃષ્ટિએ હિંદને તે અગાઉ કદિ નહોતું તેટલું લાચાર જ કરી મેલ્યું છે. નિઃશસ્ત્ર હિંદ આજે કોઈ પણ હુમલાખોર સામે શત્રુની લડાઈમાં ઉતરવા માગે તો તેમ કરવાની આજે તેનામાં કશી જ તાકાત નથી. અને આ સ્થિતિ એટલી તો હદ સુધી વ્યાપેલી છે કે અમારા કેટલાક મારામાં સારા માણસો પણ આજે એવું માને

છે કે દિંદે સંસ્થાનેની દબનું સ્વચ્છ મેળવવાને પણ દબન અનેક
 પેઠાઓ વીનાડી જોઈએ. દિંદુસ્થાન આને એટલું તો નાદાર નથી
 મનુ છે કે તેનામાં દુષ્કાલોની સામે ટકાવ કરવાની વિભક્ષણ શક્તિ
 નથી. અંગ્રેજોએ અદિ પગલાં કર્યા તે અચાહિ દિંદ પોતાનાં લાખો
 સંપત્તિઓમાં કોતનું તથા વધુનું અને ખેતીમાંથી મળી રહેનારી
 પેનાની નાની થી આજીવિકામાં રહેતી ખોટ ભરી કઢાડનું. છવાદારી
 સમે આ દિંદેનો ગૃહકલોચ માની ન શકાય એટલા નિધુર અને
 અમાનુષ ઉપાયો વડે નષ્ટ કરવામાં આવ્યો, જેનાં ખ્યાને
 અંગ્રેજ સાક્ષીઓએ કરેલાં છે. દિંદની અધપેટે રહેનારી
 આમગ્રજ દેવી ધીમે ધીમે મૃતપ્રાય થતી જાય છે એની સહેરોના.
 રહેનારોએને લાખે જ લાખ છે. તેઓને ખજર નથી કે
 તેમને ભોગવવા મળતા કુદ્ર એશઆરામ તેઓ દિંદને ચૂસનારા
 પરદેશી મૂઠીદારોનાં ધર ભરવા જે મહેનત કરે છે તેની દલાલી.
 સિવાય ખીજું કશું નથી. અને પેલાઓનો બધો નફો તેમ જ આમની
 દલાલી બને દિંદની ગરીબ પ્રજાને નિચોળીને જ નિતારી કઢાડેલાં
 દોષ છે. તેમને ગમ નથી કે બ્રિટિશ દિંદમાં કાયદાથી સ્થપાયેલી
 સરકાર એ ગરીબ આમગ્રજને આ રીતે ચૂસવાની ખાતર જ ચલાવવામાં
 આવે છે. આદે તેવા વિનંતવાદથી કે આંકડા અહેવાલોનાં આદે તેવા
 માયાવી કાટકાથી આને જે પુસવો દિંદના ગામગ્રામે પોતાનાં ચાલતાં
 ખોલનાં હાકપિગવોથી નરી આખને પણ આપી રહેલ છે તેને ઉઘાડી શકાય
 તેમ નથી. મારા મનને તો છાતાજાર શક નથી કે છપ્પર જેવો કાઈ માલિક
 જે દુનિયાને માથે દોષ તો તેના દરખારમાં ઇજ્જાકને તેમ જ દિંદુસ્થાનના
 આ બધા સહેરોમા પસનારાઓને બેઠેને આ ગુન્હાને માટે-પ્રતિદાસમાં
 કદાચ જેની જોડ ન મળી શકે એવા આ માનવગતિ સામેના ગુન્હાને
 માટે-જવાબ દેવો પડશે. ખુદ કાયદો પણ આ દેશમાં દિંદને ચૂસી
 લેનાર પરદેશીઓની સંવાને અર્થે જ વપરાય છે. પંચતજ માસેલ લોના
 મુકદ્દમાઓની મારી તદસ્ય તપાસને પરિણામે મારા ઉપર એવી જ ડાપ
 પડી કે સેંદેઝે ઝોજમા ઝોજી પંચાત્ત ટકા સગળો કેવળ કુદ દતી.

હિંદનાં રાજદારી મુકદ્દમાઓના મારા અનુભવ ઉપરથી મેં જોયું છે કે તેમાં સખ પામેલા લોકોમાંના દરેક દશમાંથી નવ સાવ મિલે છે. સ્વદેશપ્રીતિ એ જ એમનો ગુણો. હિંદની અદાલતોમાં યુરોપિયને સામે કામ માંડનારા સોમાંથી નવાણું હિંદીઓને ન્યાય મળતો નથી. આ ચિંતામાં રંગ પૂરણી કે અતિશયોક્તિ ક્યાંયે નથી. આ મુકદ્દમાઓ જોડે સંબંધ ધરાવવાનો જે જે કાંઈ હિંદીઓને પ્રસિદ્ધ છે તેવા લગભગ દરેક હિંદીનો અનુભવ આવો જ છે.

૧૨. સાથી મોટું દુર્ભાગ્ય તો એ છે કે અંગ્રેજ લોક તેમ દેશનો કારભાર કરવામાં લગનારા તેમના હિંદી સાથીઓ પોતે ઉપર વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેવા કરોડો ગુણો કરવા રોકાયેલા છે એ સમજી શકતા નથી. મને ખબર છે કે ધર્મ અંગ્રેજ તેમ જ હિંદી અમલદારો આમાણિકપણે એવું માનનારા છે કે પે દુનિયામાંનું એક સારામાં સારું રાજ્યતંત્ર ચલાવી રહ્યા છે અને તેની હિંદુસ્થાન ધીમે પગલે પણ સંગીન પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. તેમને ભાન નથી કે પ્રજાને થયેલા મૂકવાની એક અદશ્ય પરંતુ અસરકારક કાર્યપદ્ધતિથી તથા પશુબળના વ્યવસ્થિત દેખાવથી અને બીજી બાબતો પ્રતિકાર કરવાની અગર આત્મરક્ષણની સુધ્ધાં બધી શક્તિ પ્રજા પાસેથી ખૂંચવી લેવામાં આવ્યાથી પ્રજા આખી નપુંસક બની ગઈ છે અને તેમનામાં દંભ અને પામરતા ફેલાયા છે. અને આ લયાન કુટેવને પરિણામે કારભારીઓમાં અજ્ઞાન અને આત્મવંચન બેવા અન્યાં છે. જે ૧૨૪ અ કલમનું સદ્ભાગ્યે મારા ઉપત્તેહોમત મેલવામાં આવ્યું છે તે કલમ હિંદી નાગરિકનું સ્વતંત્રતા કચરી નાખવા સારૂ ઘડવામાં આવેલી રાજદારી કલમોમઠકદાય સર્વોપરી છે. પ્રાંતિ કંઈ કાયદાથી પેદા થનારી કે નિયમન રહેનારી વસ્તુ નથી. માણસને જે કાંઈ શખ્સ કે વસ્તુ પ્રત્યે પ્રીતિ ન હોય તો જ્યાંસુધી તે મારફત કે ખૂનામરકીનો ધરાદો ન રાખતો હોય અગર તો ખૂનામરકીને ઉત્તેજન કે ઉત્કેરણી ન કરતો હોય ત્યાંસુધી તેને પોતાની અપ્રીતિ દર્શાવવાનો પૂરેપૂરો અખત્યાર હોવો જોઈએ.

પણ જે કલમમાં આરોપ મારા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે તે મુજબ
 આ મારા અપ્રીતિ દેશાવધી એટલું પણ ગુનો છે. આ કલમ નીચે
 આવેલા કેટલાક મુદ્દાઓ મેં તપાસ્યા છે અને હું જાણું છું કે દિલ્લી
 કેટલાક મોટામાં મોટા પ્રભુશાસન પ્રકારેને એ કલમ હેઠળ
 સળગાવી કરવામાં આવી છે. અને તેથી આ કલમ હેઠળ
 મારા પર આરોપ મૂક્યો એમાં હું મારી મોટી ઇજાગત થઈ
 સમજું છું. મારી અપ્રીતિના કારણોની દૃષ્ટિમાં દૃષ્ટી રૂપે આ આપી
 રવા મેં ઉપર પ્રયત્ન કર્યો છે. કાંઈ પણ અમલદાર કે કારભારી સામે
 મારે અંગત કે વ્યક્તિગત એવું કશું જ વેર નથી, તો રાજની સામે
 તો મારે અપ્રીતિ હોઈ જ શી રહે? પણ જે સરકારે અગાઉના
 બીજા કાંઈ પણ રાજ્યતંત્રના કરતાં સરવાળે હિંદુસ્થાનનું અદિત જ
 વધારે કંપુ છે તેની સામે અપ્રીતિ થવી એને તો હું સહ્યજ જ
 સમજું છું. બ્રિટિશ હકુમત હેઠળ દિલ્લીમાં અગાઉ કાંઈ કાળે ન
 એવો એટલો મહાનગીનો ભોગ થયો છે. આવી મારી માન્યતા હોવાથી
 એવા રાજ્યતંત્રને વિષે મનમાં પ્રીતિ હોવી એને હું પાપ માનું છું
 અને તેથી મારી સામે પૂરાવા નરીકે રજૂ કરવામાં આવેલા જુદા
 જુદા ભેગોમાં મેં જે કંઈ લખ્યું છે તે બધું હું સખી સહ્યો
 એ વાનને હું માફ અહોભાગ્ય ગણું છું.

૧૩. અફે એટલે તો હું માનું છું કે જે અરવાલાવિક સ્થિતિમાં
 અત્યારે હાલમાં તેમ જ હિંદુસ્થાન રહે છે તેમાંથી ઉગરા જવાનો
 અસહકારનો માર્ગ જતાઓ તેમાં મેં બહેની સેવા જ બગાડી
 છે. મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ તો પૂરાણની સામે અસહકાર કરવો
 એ નેકીના જોડે સહકાર કરવા જેટલી જ માણસની રજા છે. પણ
 પૂરાણ કરનાર સામે દરદાપૂર્વક દિલ્લી અખત્યાર કરીને જ એવો અસહકાર
 પ્રદર્શિત કરવાની પ્રથા આટલો કાળ દુનિયામાં ચાલતી આવી છે. હું
 મારા દેશવાસીઓને ખતાવી આપવા મથી રહ્યા છું કે દિલ્લીવત્તિથી
 ચલાવેલો અસહકાર સરવાળે દુનિયામાં પૂરાણને ધટાડવાને બદલે વધારવાનું
 જ દરિયાર બને છે અને પૂરાણને નબાવવાનું એકમાત્ર સાધન દિલ્લી

હોવાથી પોતાના તરફથી તેને મળતો ટકા ખેંચી લેવા માગનારે નિઃશેષ ત્યાગ કરવો રહ્યો. એવી અદિસાદૃતિમાં બૂરાઇ જોડે કરવા જતાં ખમવાં પડનારાં દુઃખોને સ્વેચ્છાપૂર્વક માથે લેવાં એ આવી જાય છે. તેથી કાયદાની નજરે જે મારો ઇરાદાપૂર્વક કરેલો ગુન્હો ગણાય અને છતાં મારો પોતાની નજરમાં જે શહેરી તરીકેનો માણસનો સર્વોપરી ધર્મ છે, તેને સાડા આકરામાં આકરી સળ માગી લેવા અને તે સળ આનંદપૂર્વક માથે ચડાવવા હું આહં ઉભો છું. જજ સાહેબ આપને માટે તેમ જ પંચના સાહેબોને માટે પણ એટલો જ માર્ગ ખુલ્લો છે કે જે કાયદાનો અમલ કરવાનું તમને સોંપવામાં આવ્યું છે તે કાયદો જ ખરું જોતાં દુષ્ટ છે અને હું વસ્તુતઃ નિર્દોષ છું એમ જો તમે માનતા હો તો તમારે તમારી જગ્યાઓના રાજનામાં આપી દેવાં અને એ રીતે પાપની લાગોદારીમાંથી નિકળી જવું. આથી ઉલટું જે તંત્ર અને જે કાયદો ચલાવવામાં તમે અત્યારે મદદ કરી રહ્યા છો તે હિંદની પ્રજાને સાડા હિતકર છે અને તેથી મારી પ્રવૃત્તિ જાહેરાતને નુકસાન કરનારી છે એવો જે તમારો વિશ્વાસ હોય તો તમને ઘટે છે કે તમારે મને સખ્તમાં સખ્ત સળ દેવી. *

*અસહકાર વંચાઈ રહ્યા પછી જજે નીચે પ્રમાણે ચુકાદો આપ્યો હતો:-

ચુકાદો.

૧. મી. ગાંધી, તમે આરોપનો સ્વીકાર કરી એક રીતે માફકામ સરજ કરી આપ્યું છે પણ તમને કેટલી સળ આપવી એ નક્કી કરવાનું કામ સહેલું નથી. મને નથી લાગતું કે આ દેશમાં કોઈ પણ જજ આગળ આટલું અધિકાંક કામ દોઢ વાર આવી પડ્યું હોય. કાયદાની દૃષ્ટિએ કોઈ નાનું કે મોટું નથી છતાં અત્યાર સુધી જે જેમના જેમના ફેસલા કર્યા છે અથવા જેમના ફેસલા કરવાના બવિષ્યમાં મારા હાથમાં આવશે તે બધા કરતાં તમે વધુ જ કાટીના પુરુષ છો તે તરફ મારાથી દુર્લક્ષ કરાય એમ નથી. તમારા કરોડો દેશખંધુની દૃષ્ટિમાં તમે મહાન દેશભક્ત છો, મહાન નેતા છો એ વસ્તુ તરફ પણ દુર્લક્ષ કરાય તેમ નથી. રાજ્યપ્રકરણમાં જો તમારાથી વધુ પડે છે તેઓ પણ તમને ઉચ્ચ આદરવાન ગણે છે, તેઓ તમને અલૅકિક એટલું જ નહિ પણ સંતકોષ્ટિના પુરુષ માને છે.

જાનની આભાર.

૧૪. [સુકારો અપાયા બાદ પ્રાંતીયને જાનને ઉદ્દેશીને,
ક્યુ ૬] હું એક જ સ્વર ઉમેરવા છત્તુ ખુ. મારી
ઉપર સભા ફરમાવનાં સર્વેશ્ય ચોક્કમાન્ય બાધ મંથાપર

૨. પણ મારે તો તમારો એક જ હિંમતે વિચાર કરવાનો રહ્યો. બીજા
કેંદ્ર પણ હિંમતે તમારો કાજ બનવાની કે તમારી રીત કરવાની મારી અર્થિ
ફાળ નથી અને તેજા દાવો પણ હું નથી કરતો. મારે તો જેલે પાતાની
મિત્રે કાવડાનો બંધ કર્યાનું કમલ ક્યું છે અને જે સામાન્ય માનુસની હિંમતે
સરકાર સામેના જંબીર ઝુલ્લો જળાય છે તે કર્યાનું પોતાને મોટે કમલ કહે
છે તેજા તમને એક કાવડાને અધીન મનુષ્ય તરીકે ગણીને જ તમારો હિંસાક
કરવો રહ્યો છે. તમે તોફાન સામે અર્થિસાનો નિર્વર ઉપદેશ કર્યો છે એ હું
બુલ્લો નથી, અને હું એ પણ માનવા નૈવાર છું કે જનુ મસંગોએ તમે
તોફાન આકાલેશ પણ છે. પણ તમારા રાજકીય ઉપદેશનું સ્વરૂપ ભેલાં અને તે
ઉપદેશ જે દોષાને તમે કર્યો છે તેમનો સ્વભાવ ભેલાં તમારી મટનિને પરિણામે
તોફાન થાય નહિ એવી આશા તમે કેમ રાખી એ મારી સમજરાશિની બહાર
છે કેણ પણ સરકારને મરિ તમને પ્રદા રાખવાનું તમે અસાધ્ય કરી મૂક્યું એવું
ખરેખર જેમને દુ.ખ ન થયું હોય એવા આગ્યે જ કેઈ લોક દિંદુસ્તાનમા હશે પણ
તમે તે વિધિ આણી.

૩. છતાં તમને ન્યાય પણ મળે અને સાર્વજનિક દિન પણ સચવાય એમ
બનને વાતનો મેળ કઈ રીતે બિસાદી શકાય એનો જ હું વિચાર કરી રહ્યો છું અને
તમને સભા કરવાની બાબતમાં બારેક વાંની વાત પર ચાલેલા આવા જ બીજા
એક સુકારમાને હું અનુસરવા માતું નું ની બાધ મંથાપર તિલકને આ જ
કલમની રૂપે સભા થયેલી. તે વખતે ઉર્દા છે વર્ષની આસન કેદની સભા
તેમને બોગવતી પડેલી અને ખાત્રી છે કે જે નું તમને મી. તિલકની
હારમાં બેસાડું તો તેમાં તમને અધોગ્ધ નહિ લાને નેથી તમને દરેક યુદ્ધાને
મરિ બજે વર્ષની આસન કેદની, અટકે કે બધી મળીને છે વર્ષની આસન કેદની
સભા ફરમાવવાની અને મારી ફરજ લાને છે આ સભા ફરમાવવા દુ. એટલું
ઉમેરવા માતું છું કે જ્ઞાપ્યમાં જે દિંદુસ્તાનનું રાજદારી વાતાવરણ સમી
બધ અને સરકાર તમારી સભા બોલી કરી તમને છાત્રી નેલી શકે તો તે દિવસે
મારા જેટલા આનંદ બીજા કોઈને નહિ થાય.

તિલકના મુકદ્દમાની યાદ દેવડાવીને આપે મને મોટું માન આપ્યું છે. હું એટલું જ કહેવા માગું છું કે એ મહાત્મ પુરુષના નામ સાથે માફ નામ જોડાય એને હું માફ મોટામાં મોટું ભાગ્ય અને મોટામાં મોટી ધન્યતા સમજું છું. અને મને કરવામાં આવેલી સજાની બાબતમાં તો હું અલબત્ત માનું છું કે કોઈ પણ જન મારા ઉપર જે હળવામાં હળવી સજા ફરમાવી શકે તેટલી હળવી સજા મને કરવામાં આવી છે. અને અહિં ચાલેલા કામકાજને વિષે પણ મારે એટલું કહેવું જોઈએ કે અહિં જેટલો વિનય બતાવવામાં આવેલો તે જોયો એથી વધુની આશા રાખી શકાય નહિ.

૨૩. સંદેશો.

૧. “લોકાને વિનવો કે અંકુશ દિતો શાંતિ જાળવે,
દર પ્રપન્ને શાંતિ જાળવે, ખાદી જ પદેરે અને રેટિયા ચલાવે. પ્રજાએ
મને ઊગ્રવલો દોષ તો શાંતિથી જ ઊગ્રવે. પ્રજા શાંતિ ઊગ્રસે તો તો
મને ત્યાં જ રહેવું મમશે એ માદ સખજો.”

છૂટક.

- (૧) હાતાજ બિલકુલ ન પાડો.
- (૨) દર પ્રપન્ને શાંતિ જાળવો.
- (૩) સખાઓ ન બરો.
- (૪) [પ્રજા] વધારે જાગૃત થાઓ.
- (૫) મદાસખાએ કરેલી આશાને માન આપો.
- (૬) ઈશ્વરનો વિશેષે ત્યાગ કરો.
- (૭) ધારાસભામાં જવાનો જેલું વિચાર કર્યો હોય તે ત્યાગ
કરે અને ગમા દોષ તે સજનામાં આપે.
- (૮) મનદારો જેમલું હજી નિમચ ન કર્યો હોય તેઓ નિમચ
કરે કે કાળને પછી ધારાસભામાં મોકલવો એ પાપ છે.
- (૯) વજાલો વધારે સંખ્યામાં વજાલાન છેડે.
- (૧૦) અદાલતોમાં આપણા કજીઆ પગા દોષ તેનો કેસમો
પછી ખાનગી રીતે થાય.
- (૧૧) સિપાઈની બરતીમાં કે બીજી સરકારની નોકરીમાં કાર્મ
નય જ નહિ.
- (૧૨) જેનામાં પોતાની અણવિકા મેળવવાની કક્ષિત દોષ તે
તો સરકારી નોકરી અને સિપાઈગીરી છેડે.
- (૧૩) સરકારી નમામ નિશાએ ખંપ થવાની જરૂર ન આપ્યા રાખ

(૧૪) અનેક પ્રજાકીય શાળાઓ અને મહાશાળાઓ ખૂલે.

(૧૫) દરેક હિંદવાસી ખાદી-રેટિયાના વસ્ત્ર લે.

(૧૬) પ્રજાનાં લાખો સ્ત્રીપુરુષો પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરી કેવળ હાથે કતિલા અને તે સૂતરના હાથે વણેલા જ કાપડનો ઉપયોગ કરે અને પરદેશી કાપડ પડકાર હોય તે પલ્લુ ખાતો નાખે.

(૧૭) પ્રજાકીય કામો સાફ પૈસા જેટલા જોઈએ તેટલા પ્રજા આપે.

૨. આમ કરી પ્રજા નિશ્ચય કરે તો પ્રજાએ સ્વરાજ્યને સાફ રાહ જોવાપણું ન રહે.

૩. પ્રજા આટલું જોર બતાવે એટલે સ્વરાજ્ય મળ્યું જ છે. એવું સ્વરાજ્ય મળે પછી તો પ્રજાના સિક્કાથી હું છૂટું. એ તો મને ગમે જ. અત્યારે તો માફ છૂટા રહેવું એ મને કેદ સમાન છે.

૪. ધાંધલ કરીને પ્રજા મને છોડવે અને સ્વરાજ્ય લેવાને સાફ મારી મદદનો ઉપયોગ કરે એ તો પ્રજાની અશક્તિ જ ગણાય. સ્વરાજ્ય માફ કે કાઢવું અપાવ્યું નહિ મળે. પ્રજાની યોગ્યતા સિદ્ધ થયે જ મળવાનું છે.

૫. અંતમાં તો સરકારનો યે વાંક કહાડવો વ્યર્થ છે. જેવા આપણે છીએ તેવી સરકાર આપણને મળી રહી છે. આપણે સૂધરીએ એટલે સરકાર સૂધરી. જ્યારે આપણે સૂધરીશું ત્યારે જ આપણને સ્વરાજ્ય મળશે. અસહકાર એ પ્રજાનો સૂધરવાનો નિશ્ચય છે. મારા પકડાયા પછી પ્રજા શું એ નિશ્ચયને છોડી સહકાર કરશે? જો પ્રજા ગાંડી બને, પેટ ચાલે, નાકા ધસે, યુનિયન જોડની સલામી કરે, સલામી કરવા બદલ માદ્રલ ચાલે તો તે સહકાર નહિ તો બીજું શું કહેવાય? પેટ ધસવું છત્યાદિ કરવા કરતાં તો મરવું જ સાફ છે. એટલે જોમ વિચારીએ તેમ મેં સૂચવેલો

२४. सवालिन्यावाणः

૧. સં-કાવદનો સવિનય ભંગ કરવાની સલાહ આપો છે. તો
સાથે કાવદનો ભંગની સજ્જનો અનાદર કરવાનું પણ કેમ નથી કહેતા ?
જ-ભારે સજ્જનો અનાદર યાય ત્યારે તો અંધાધુંધી જ
ચાલે તેમાં વિનય ન રહ્યો. વિનય સૂચવે છે કે સજ્જનો
અનાદર ન હોય, દુઃખનો જ હોય. વળી સજ્જનો અનાદર અસંતોષવિન
છે. સવિનય ભંગની ઉત્પત્તિ આત્મખગર્મા રહેલી છે. જુલમગાર
પોતાના શરીરબળ પર મુગ્ધ રહી જન્મતને તાણે કરવા મથે છે.
આત્મખગી પોતાનું શરીર જુલમગારને સોંપી દઈ આત્માને સ્વતંત્ર
જનાવે છે, કેમકે જુલમગાર આત્માનો સ્વસ્થ સરખો પણ નથી કરી
શકેતો. પ્રદૂષારે સવિનય ભંગ ક્યાં પણ પર્વત પરથી પડ્યા આવશે ન
આપો. અંગારથી રક્ત ચંચળા અંતની ખિતની જેમ બેટ કરી.
સુખ-વા ઉદગતા તણના પેલ્યાના દાને નુને વડો પુમુર પેત્રંગર
પાપી દુઃખનો આક્રમક અને ગરમ એવ પગલ કરે સવિનયભંગી
કે નહીં, કેમકે ન જુલમગાર છે જુલમગાર તેનું કારણ
નથી, અતિમ તેને જુલમગાર છે

[illegible][illegible]

परिशिष्ट क.

બારડોલી તાલુકાનો સવિનય ભંગનો ઠરાવ.

સામુદાયિક સવિનય લેંગને સાર મહાસભાએ મુકરર કરેલી શરતો
પૂરી રીતે સમજ્યા પછી આરોગી તાબુકાની આ પરિવહ એવો
દરાવ કરે છે કે

- (૧) આ તાલુકો સામુદાયિક સવિનય ભંગને સાર તૈયાર છે.
- (૨) આ પરિપદ્ધિ માને છે કે
- (૩) હિંદુસ્થાનનાં દુઃખોને દૂર કરવા સાર હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી વિગેરે દ્રાવિડ વચ્ચે મિત્રતાની આવશ્યકતા છે.
- (૪) મગ્ગદૂર દુઃખોનું આપણે શાંતિ, સશુરી અને સદનવીરતા જા છે.
- (૫) હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતાને સાર પ્રત્યેક ધર્મમાં રેડિયાના ઉપયોગની અને બધાએ હાથે કાંતેલા અને હાથે વણેલા સ્તંભરતાં સ્વતંત્રતા ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા છે.
- (૬) હિંદુઓ જ્યાંમુઘી અસ્પૃશ્યતાનો સર્વથા ત્યાગ ન કરે ત્યાંમુઘી સ્વરાજ્ય અસંકલ્પ છે.
- (૭) જોદ્રાની ઉદ્ધારિને સાર અને બંધનમાંથી છૂટવાને સાર મુસ્લિમ કલ્યાણ, માલ-મિલકત ખોવા કેદમાં જ્યા કે જરૂર પડે તે હવે આપણા જોદ્રાએ તૈયાર થવાની આવશ્યકતા છે.

[illegible][illegible]

1. 1941年12月，日本帝国主义侵略军占领香港，香港同胞被迫在屈辱中生活。

પરિશિષ્ટ જ.

બારડોલીમાં મહાસભાની કારોબારી સમિતિએ
કરેલા કારાવો.

(મહાસમિતિએ કરેલા ફરિયાદ સાથે.)

તા. ૧૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૨

(૧). ચીરીચોરામાં લોકાના ટોળાએ પશુતાબરી રીતે પોસિસનાં
ખૂન કરીને અને નિષ્કૃતાથી પોસિસ ચોડી નાળાને જે અમાનુષી
પર્વન. ચલાવ્યું છે તેને માટે કારોબારી સમિતિ ખેડ પ્રદર્શિત કરે છે
અને માર્ગ મર્યાદાઓનાં ફૂડાં તરફ દિલસોજી બતાવે છે.

સામુદાયિક સવિનય ભંગ યદ્ય કરવાનો વખત આવતાં દરેક
વેળાએ ફરરતે ફરી ફરીને ચેતવણી આપી છે; અને દરેક વેળાએ
ક્યાંક ને ક્યાંક લોકો તોફાન કરી ઉડ્યા છે તે પરથી જણાય
છે કે રેલનું વાતાવરણ સામુદાયિક સવિનય ભંગને સારૂ પ્રેરણું
દાતિમય નથી. એનું સૌથી હિલ્લુ દર્શાત ગોરખપુર પાસેનાં
ચીરીચોરાના ગોઝારા અને ત્રાસદાયક બતાવો છે. મહાસભાની કારોબારી
સમિતિ દરાવ કરે છે કે બારડોલી અને બીજાં ઢેકાણે યદ્ય
કરવા ધારેલો સામુદાયિક સવિનય ભંગ મોકૂફ રાખવો. સરકારને
આપવાના મહેસુલ અને બીજાં કર જે સામુદાયિક સવિનય ભંગની
ખાશાએ ભરવા મુલતવી રાખવામાં આવ્યા હોય તે બરી દેવા
બેદુનોને કલાહ આપવાની અને તીવ્ર ભંગની તૈયારી માટેની દરેક
પ્રગતિ મોકૂફ રાખવાની કારોબારી સમિતિ રશ્ચનિક મહારાજાસમિતિઓને
સૂચના દે છે.

ગોરખપુરમાં બન્યા એવા ટોળાઓના અત્યાચારો અને મુબહ અને
મહાસભા અને ૧૯૨૧નાં તા. ૧૭મી નવેમ્બરે અને મહ તા. ૧૭મી. જાન્યુ
આરીએ ચાલી એવી મુંઘલાલી ફરીથી નહિ બનવા પામે.

૨

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી

(૩) ગોરખપુરનો ખેડકારક ખનાવ એ વાતની સાંજિતી રૂપે અહિંસા એ સામુદાયિક સવિનય લંગનું અત્યંત જરૂરી અને મૂળભૂત એવું મુખ્ય અંગ હોવાની આવશ્યકતા, પ્રજાએ પૂરેપૂરી પિછાણી નથી-તેથી, તેમ જ મહાસભાની સૂચનાઓની વિરુદ્ધ જઈને ગમે તેવા માણસોને સ્વયંસેવક ખનાવી દીધાની જે વાતો સાંજગવામાં આવી છે તે ખતાવી આપે છે કે સત્યાગ્રહના પ્રાણ રૂપ જે વસ્તુ છે તેની કિંમત લોકોએ હજી જાણી નથી તેથી, તેમ જ કારોબારી સમિતિને મતે પ્રબળીય ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં દીલ યાય છે તેનું કારણ એ જ છે કે મહાસભાના બંધારણનો દીલો અને અધૂરો જ અમલ થયેલો છે-તેથી તથા આંતરવ્યવસ્થાને સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવાની દૃષ્ટિએ-કારોબારી સમિતિ મહાસભાની બધી સમિતિઓને નીચે લખી પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી જવાની સલાહ આપે છે:—

૧. મહાસભાના ઓછામાં ઓછા એક કરોડ સભાસદો નોંધવા. સૂચના ૧-શાંતિમય + અને વ્યાજબી ઉપાયો † એ મહાસભાના ધ્યેયનો સાર છે તેથી, સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિને અર્થે આવા ઇલાજોની અત્યંત આવશ્યકતા ન માનતો હોય તેવા કોઈ માણસને નોંધવો ન જોઈએ. એટલા માટે જેને મહાસભામાં જોડાવાને સમજાવવામાં આવે તે દરેક જણને મહાસભાનું ધ્યેય શું છે તે સંભાળપૂર્વક ગમે હિતારત્નું જોઈએ.

સૂચના ૨-સ્વયંસેવકો ધ્યાનમાં રાખે કે સાધિક લવાજમ ન ભરનાર કોઈ મહાસભાનો વચાર્થ સભાસદ ન ગણી શકાય; તેથી સઘળા મૂળના સભાસદોને પાતળા નામ કરાંથી નોંધાવવાને કંઈક જોઈએ.

૨. રેલ્વે: લોકપ્રિય કરવા અને દાયક નામજુની અને દાયવણાટની ખાદી તૈયાર કરવાના યોજના કરવી અને ધરોધર કરીને તેની વપરાશ લોકપ્રિય કરવી.)

મહાસભિતિ માને છે કે જ્યારે જ્યારે રાજ્ય જાહેર પ્રમુખીય નિયમનો વિરોધ કરે છે ત્યારે ત્યારે સવિનય ભંગનો કરવો એ પ્રમુખો દક્ષ અને તેની ફરજ છે.

નોંધ—અકસ્માત સવિનય ભંગ એટલે એક વ્યક્તિ અગાધિયી નક્કી થયેલી વ્યક્તિઓની સંખ્યા કે મંડળ કાયદા હુકમોનો જે સવિનય ભંગ કરે તે, તેથી જે જાહેરસભામાં રહેનારાઓ ટિકિટો કલાણીને નક્કી થયેલ હોય અને જ્યાં રજા કોષ્ટકને દાખલ કરવામાં ન આવતું હોય, તેવી જાહેરસભા છતીયંધીએ ભરવી એ વ્યક્તિગત સવિનય ભંગનું દર્શાવે થયું; જે જાહેરસભામાં જાહેરને કોઈ પણ જાતના અંકુશ વગર દાખલ થવાની છૂટ હોય તેવી સભા છતીયંધીએ ભરવી એ સામુદાયિક સવિનય ભંગનું દર્શાવે થયું. આવો સવિનય ભંગ રક્ષણાત્મક ત્યારે કહેવાય જ્યારે મનાઈ થયેલી જાહેરસભા હંમેશની પ્રવૃત્તિને અંગે ભરવામાં આવે, પછી ભલે પરિણામે પકડાપકડી થાય તેવી જાહેરસભા હંમેશની પ્રવૃત્તિને અંગે જ હોય, પરંતુ પકડાવા અને કેદમાં જવાના ઉદ્દેશથી જ ફક્ત ભરવામાં આવી હોય તો તે તીવ્ર સવિનય ભંગ કહેવાય.

૧૬૨ અસહકાર (તૃતીય વિભાગ).

પેરા.	આધાર. પ. નં.	તા.
૬	જે. અ.	૫. ૩૬
"	"	" ૪૦
૧૦	"	" ૪૧
"	"	" ૪૨
૧૧	"	" ૫૧
"	"	" ૫૨
૧૨	"	" ૫૮
૧૩-૧૪	"	" ૫૬
૧૫	"	" ૨૪
"	"	" ૨૫
૧૬-૧૭	"	" ૨૩
૧૮	"	" ૨૭
"	"	" ૨૮
૧૯	"	" ૬૦
૨૦-૨૧	"	" ૬૧
૨૧	"	" ૬૨

ક. અસહકારીનું જોલજીવન.

૧	ન. જી.	૨૦-૧-૨૧
૨	"	૧૧-૧૦-૨૧
૩	"	૧૬-૧-૨૨
૪	"	૫-૩-૨૨
૫	"	૨-૧૦-૨૧
૬-૭	"	૫ ૩ ૨૨
૮-૧૧	"	૧-૮ ૨૦

ગ. જોલ જનારને બોધ

૧-૬	ન. જી.	૨૨-૧૨ ૨૧
૭	"	" ૧ ૨૨
૮	"	" ૧-૧૧ ૨૧
૯-૧૦	"	" ૧-૧-૨૨
૧૧	"	" ૧૧ ૨૨
૧૨	"	" ૨૨ ૨૨

પેરા. આધાર. પ. નં.

૮. માલ મિલકતનો

૧-૭ ન. જી. ૧૫-

૯. પ્રત્યેક અગ્રેજને.

૧-૧૦ ન. જી. ૩૧-૧૦-૨૦

૧૦. અગ્રેજ ભાષાઓને.

૧-૭ ન. જી. ૧૭-૭-૨૧

૧૧. વાઈસરોયને.

૧-૧૦ ન. જી. ૨૭-૬-૨૦

૧૨. પ્રજામતને માન.

૧-૨ ન. જી. ૨૮-૬-૧૬

૩ " ૨૨-૧-૨૨

૪ " ૧૧-૬-૨૧

" " ૨૨-૧-૨૨

૫-૮ " ૨-૧૦-૨૧

૫ " ૬-૨-૨૨

૬-૧૦ " ૧૪-૬-૧૬

૧૩. કુબેશ.

૧-૮ ન. જી. ૬-૧૦-૨૧

૧૪. બેઠા બળવો.

૧-૨ ન. જી. ૧૫-૧૨-૨૧

૩-૧૦ " ૧૩-૧૧-૨૧

૧૧ " અપ્રાપ્ત

૧૨ " ૧૫-૧૨-૨૧

૧૫. અંગદવિષ્ટિ.

૧-૯ ન. જી. ૫-૨-૨૨

૧૬. અહંભાવની ધૂન.

૧ ન. જી. ૨૬-૨-૨૨

પેશ. આધાર. પ. નં. તા.

૧૭. જૂલિમ સામે સંયમ.

૧-૧ ન. જ. ૨૦-૧૧-૨૧

૧૮. હમન અને સહનશીલતા.

૧-૨ ન. જ. ૨૮-૭-૨૧

૨ " ૨૬-૫-૨૧

૩ " ૫-૪-૨૧

" " ૧૩-૩-૨૧

" " ૨૭-૩-૨૧

૪ " ૫-૪-૨૧

૫-૬ " ૨૭-૩-૨૧

૭ " ૬-૫-૨૦

" " ૧-૮-૨૦

૮ " ૩૧-૭-૨૧

" " ૧૧-૧૨-૨૧

૯ " ૧૩-૩-૨૧

" ય. ઈ. ૧૫-૧૨-૨૧

૧૦-૧૧ ન. જ. અમાસ

૧૨-૧૫ " ૩૧-૭-૨૧

૧૬-૧૭ " ૧૩-૩-૨૧

૧૮-૧૯ " ૫-૪-૨૨

૨૦-૨૧ " ૬-૩-૨૧

૨૨ " ૧૫-૧૨-૨૧

૨૩-૨૪ " ૮-૧૨-૨૧

૨૫ " ૧૧-૧૨-૨૧

" " ૨૬-૫-૨૧

૨૬ " ૧૧-૧૨-૨૧

૨૭ " ૧૬-૨-૨૨

પેશ. આધાર. પ. નં. તા.

૨૮ ન. જ. ૩૧-૭-૨૧

" " ૧૩-૩-૨૧

" " ૧૬-૨-૨૨

૨૯ " ૧૬-૨-૨૨

૩૦-૩૨ " ૫-૨-૨૨

૩૩ " ૧-૧૧-૨૧

૩૪ ય. ઈ. ૧૫-૧૨-૨૧

૩૫ ન. જ. અમાસ.

૧૯. ધર્મની કસોટી.

૧-૩ ન. જ. ૨૪-૧૦-૨૦

૪-૫ " ૧૩-૧૧-૨૧

૬ " ૩૧-૭-૨૧

૭-૯ " ૧૩-૧૧-૨૧

૧૦ " ૩-૪-૨૧

૧૧ " ૨૪-૧૦-૨૦

" " ૪-૧૨-૨૧

૧૨-૧૫ " ૧૩-૧૧-૨૧

૧૬ " ૧૮-૧૧-૨૦

૨૦. સવિનય ભાગ.

૧ ન. જ. ૧૪-૩-૨૦

૨ " ૨૮-૩-૨૦

૩-૪ " ૧૩-૬-૨૦

૫ " ૧૬-૫-૨૦

૬ " ૬-૨-૨૨

૭ ય. અ. ૫ ૫૫

૮ ન. જ. ૧૬-૨-૨૨

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૮	ન. જી.	૨૦-૧૦-૨૧
૯	"	૧૯-૨-૨૨
૧૦	"	૧૬-૧૦-૨૧
૧૧	"	૧૯-૬-૨૧
૧૨	"	૧૬-૫-૨૦
૧૩	"	૧૨-૬-૨૧
૧૪	"	૧૩-૧૧-૨૧
૧૫-૧૬	"	૨૦-૧૧-૨૧
૧૭	"	૧૩-૧૧-૨૧
૧૮	"	૫-૨-૨૨
૧૯	"	૧૯-૬-૨૧
૨૦	"	૧૨-૨-૨૨
૨૧	"	૨૨-૧-૨૨
૨૨-૨૪	"	૨૩-૧૦-૨૧
૨૪	"	૨-૨-૨૨
૨૫	"	૨૨-૧૨-૨૧
"	"	૧૩-૧૧-૨૧
૨૬-૩૨	"	૧૩-૧૧-૨૧
૩૩-૩૪	"	૭-૮-૨૧
૩૫	"	૨૫-૧૨-૨૧
૩૬-૩૭	"	૨૫-૯-૨૧
૩૮	"	અપ્રાપ્ત.
૩૯-૪૧	"	૧૨-૨-૨૨
૪૨	"	૮-૧૨-૨૧
૪૩-૪૪	"	૨૩-૧૨-૨૧
૪૫-૪૬	"	૧૯-૬-૨૧
૪૭-૪૮	"	૨૦-૧૧-૨૧
૫૦-૫૨	"	૨૩-૧૦-૨૧
૫૩-૫૫	ય. ઇ.	૫-૧-૨૨
૫૬-૫૮	"	૯-૨-૨૨
૫૯	"	૨-૩-૨૨

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૫૯	ન. જી.	૨૬-૨-૨૨
૬૦	"	૨-૨-૨૨
૬૧	"	૧૨-૬-૨૧
૬૨	"	૧૯-૬-૨૧
૬૩-૬૪	"	૧૨-૩-૨૨

૨૧. ભૂલ્યા ત્યાંથી ફેર.

૧	ન. જી.	૨૪-૧૧-૨૧
૨	"	૧૯-૨-૨૨
૩	"	૨૬-૨-૨૨
૪-૮	"	૧૬-૨-૨૨
૫-૧૩	"	૫-૩-૨૨
૧૪-૧૫	ય. ઇ.	૧૪-૭-૨૦
૧૬	ન. જી.	૧૨-૩-૨૨
૧૭-૨૧	"	૧૯-૩-૨૨

૨૨. અદાલતમાં એકરાર.

૧-૧૪	ન. જી.	૧૮-૩-૨૨
------	--------	---------

૨૩. સવાલજવાબ.

૧-૨	ન. જી.	૧૦-૧૧-૨૧
૩	"	૫-૯-૨૦
૪	"	૩-૧૨-૨૦
૫	"	૨-૨-૨૨
૬	"	૮-૧-૨૨

પરિશિષ્ટ ક ન. જી. ૨-૨-૨૨

"	સ	"	૫-૩-૨૨
"	ગ	"	૫-૩-૨૨

